

Kolejka, Josef

Kolejka, Josef. Národnostní otázka v programu socialistických stran za první světové války (1914-1917)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1972, vol. 20-21, iss. C18-19, pp. 263-334

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102072>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SBORNÍK PRACÍ FILOSOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERSITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
C 18—19

ROZPRAVA

Sborník prací filosofické fakulty UJEP Brno
(SPFFBU, C 18—19)

JOSEF KOLEJKA

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA

V PROGRAMU SOCIALISTICKÝCH STRAN
za první světové války (1914 - 1917)

Brno 1972

Předložená rozprava je pokračováním knihy „Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Z dějin socialistické teorie národa. Od Marxe k Leninovi (1848–1914)“, Brno 1971. Následující období první světové války je tu zpracováno do podzimu 1917 – tedy až do Velké říjnové socialistické revoluce. Podobně jako v knize „Národnostní programy . . .“ sleduji i zde teorii národnostní otázky podle jednotlivých autorů, ale pro období první světové války bylo třeba více než v předcházejícím období přihlížet k celkovým programům jednotlivých sociálně demokratických stran, resp. i k válečným programům dohodových i centrálních mocností, k programům emigračních skupin národů střední a jihovýchodní Evropy nebo alespoň stručně k emigracím národů carského Ruska. Středem naší pozornosti jsou poměry v Rakousku a programy pro Rakousko (střední Evropu). Pokud jde o samu teorii národnostní otázky, přihlížím v této rozpravě více než v předchozí citované knize především k heslu práva národů na sebeurčení, které se stalo dominujícím heslem a vůbec pojmem v Evropě a jinde ve světě, zejména od roku 1917. Podobně jako ve své předchozí citované knize „Národnostní programy . . .“ pokouším se interpretovat názory představitelů mezinárodního dělnického hnutí a jednotlivých sociálně demokratických stran: poznávat skutečné smýšlení mas o národě, o jeho právu, o proletářském internacionalismu, nebylo v této práci vždy možné. Poznání vztahu dělnictva k národu a vlasti, státnosti, vlastenectví a internacionalismu je ostatně možné především jako poznání programů socialistických stran a jejich jednotlivých teoretiků. Hlavním cílem předložené rozpravy je tedy poznat tyto programy a názory jednotlivých autorů a pokusit se o jejich srovnání.

1. PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A MOŽNOST VZNIKU NÁRODNÍCH STÁTŮ

Balkánské války 1912–1913 způsobily, že problematika samostatnosti nebo státního osamostatnění menších a dosud nerovnoprávných národů se stávala aktuální. Úspěchy balkánských spojenců proti Turecku v první balkánské válce povzbuzovaly představitele zejména neněmeckých a nemaďarských národností v Rakousko-Uhersku k prohloubení politické práce, směřující k osamostatňování jmenovaných a dalších (ruských!) národů. Výsledky balkánských válek způsobily, že také mezinárodní socialistické hnutí zesilovalo svou pozornost k národnostní otázce. Na X. kongresu Mezinárodního dělnického sdružení, který se měl sejít koncem července a začátkem srpna 1914 ve Vídni, se sice měla nadále projednávat přednostně otázka taktiky boje proti nebezpečí války a za udržení míru, ale zadané referáty o imperialismu a o úkolech „socialistické zahraniční politiky“ dávaly podněty i k diskusi o národnostní otázce. Tézové referáty O. Bauera, Hugo Haase a W. H. Wliгена upozorňovaly na „zesílené národní vědomí“ mas, ukazovaly nebezpečí hrozící koloniálním a nerovnoprávným národům v důsledku zesílených rozporů imperialismu apod. Je jisté, že by diskuse k těmto referátům vyústila v obšírnější formulování úkolů mezinárodního dělnického hnutí ve vztahu k nerovnoprávným národům a vůbec k národnostní otázce.¹ Připomeňme si, že zejména Sociálně demokratická strana dělnická Ruska měla v programu právo na sebeurčení národů, o kterém byla vedena v letech 1912–1914 živá diskuse (V. I. Lenin!). Na kongresu ve Vídni by určitě žádali o podporu svých nároků na svébytnost a samostatnost představitelé Polské socialistické strany. Federalizační program mohli osvětlit balkánští i rakousko-uhersští socialisté. Zkrátka a dobře, byly všechny předpoklady pro to, aby X. kongres Mezinárodního dělnického sdružení zaujal v létě 1914 podrobnější stanovisko k řešení složité národnostní otázky.

Sjezd ve Vídni se však nekonal. Rakouští socialisté odřekli dne 23. července (Rakousko zaslalo toho dne známé ultimatum Srbsku) pořadatelství, ale přeložení kongresu do Paříže na 9. srpna 1914 (jak to bylo rozhodnuto na schůzce Mezinárodního socialistického byra v Bruselu ve dnech 29. a 30. července) pozbylo po 4. srpnu 1914 smyslu. Toho dne odhlasovali jak němečtí, tak i francouzští socialisté válečné rozpočty svých vlád; z „internacionalistů“ se stali „obránci vlastí“, kteří se rozhodli „pomáhat svým národům“ v boji proti „ruskému despotismu“ nebo proti „germánskému

¹ G. Haupt, *Der Kongress fand nicht statt. Die Sozialistische Internationale 1914*, Wien 1967, str. 100, 116, 178, 216. — Podle usnesení Mezinárodního socialistického byra z prosince 1913 mělo se jednat ve Vídni v rámci bodu „Imperialismus a boj proti militarismu“ také o „východní otázce“, o „arbitráži mezi národy“ a o „spojených státech evropských“.

imperialismu“ atd. Většina evropských sociálně demokratických stran šla koncem července a na začátku srpna 1914 se svými buržoazními vládami, které se nyní dovolávaly mimo jiné i práva na sebeurčení národů pro sebe a pro další jiné národy — ovšem z tábora protivníků!

Dějiny práva na sebeurčení národů v období první světové války by mohly začít projevy představitelů, zejména dohodových států, o právu „nerovnoprávných národů“ atd.² Buržoazní tisk dohodových států využíval ochotně projevů různých českých, polských, jihoslovanských a rumunských krajanských spolků v západní Evropě a v USA, které již od května—června 1914 volaly po samostatnosti neněmeckých a nemaďarských národů habsburské monarchie. Tyto krajanské spolky (včetně socialistických) vydávaly již dříve různé materiály proti Rakousko-Uhersku, někdy i proti Prusku. Např. čeští sociální demokraté v Americe a ve Francii nesouhlasili s rezolucí XI. sjezdu čs. sociální demokracie z prosince 1913 a dožadovali se zvýšeného úsilí o státní samostatnost českého, resp. i slovenského národa. Při vyhlášení války pak posílaly krajanské spolky (opět včetně socialistických) vládám svých zemí různé zdravice: Osvobodte Čechy! Pryč s Rakousko-Uherskem! apod. Z jihoslovanských, českých a slovenských, polských nebo i rumunských obyvatel, kteří žili v dohodových státech a v Americe nebo ve Švýcarsku, se začaly hned v prvních válečných dnech utvářet různé výbory pro osvobození Čechů, Jihoslovanů atd., které se obracely na vlády svých států s prosbami o pomoc.³

Zase část kongresových a haličských Poláků a ruští Ukrajinci se obraceli s žádostmi a nabídkami na vlády německou a rakousko-uherskou: očekávali od vítězství centrálních mocností nad carským Ruskem — nad svým „úhlavním nepřítelem“ — splnění svých národních cílů. Polský „národní výbor“ v Haliči začal hned v srpnu 1914 připravovat „polské legie“ proti carskému Rusku: vedl je později známý Józef Pilsudski. V Německu se počítalo s tím, že budou podněcována národnostní hnutí v Rusku nejen Poláků a Ukrajinců, ale i Finů a také Gruzínců, Arménů a některých dalších kavkazsko-asijských národů carské říše. Proti Anglii zase mělo být z Německa podporováno hnutí v Indii, Persii, Egyptě a také v Irsku.

Propaganda obou válčících táborů o „svobodě národů“ jako by dávala za pravdu některým politikům nesamostatných národů, že ke svobodě lze dojít za pomoci té nebo oné velmoci — resp. za oslabení státu, v jehož rámci dotyčný nesamostatný národ žil. A tak vznikaly hned v prvním válečném roce různé exilové „národní rady“ — v Paříži nebo v Londýně — anebo v Berlíně a ve Vídni. Oba válečné tábory mluvily o „svobodě národů“ především z propagandistických důvodů, ale přece jen se dalo čekat, že v případě vítězství té nebo druhé velmoci by mohly vzniknout v Evropě nové státy.⁴ Válka dávala za pravdu i těm, kdož zjišťovali v soudobé kapitalistické ekonomice tendence ke vzniku nových národních států a kdož o tyto vlastní národní státy usilovali, také „z druhé strany“; rostoucí ná-

² G. Decker, *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*, Göttingen 1955.

³ K. Pichlík, *Zahraniční odboj 1914—1918 bez legend*, Praha 1968, str. 43 ad.

⁴ Lenin se vyslovil v roce 1916 — v polemice proti levým internacionalistům — že imperialisté mohou mít nyní za války zájem o založení nových států buď polského nebo finského, resp. českého, maďarského a jiných podle výsledků války. — L e n i n, *Spisy* (č. v.), sv. 23, str. 53.

rodnostní útisk, který prováděly vládnoucí národy proti podmaněným, zesiloval tužby po národní a státní svobodě. V Rusku se ozývaly stále hlasitěji nejen evropské, ale i kavkazské národy. V Rakousko-Uhersku vyhlásili představitelé slovanských národů odboj sice nejdříve jen v zahraničí, ale přechod českých pluků na ruské frontě a postoj obyvatelstva v českých nebo jihoslovanských zemích vzbuzoval u rakousko-uherských úřadů obavy z dalšího vývoje. V Anglii zase vypuklo v roce 1916 povstání Irů.

Vcelku lze říci, že silnější propagandu „osvobozování národů“ vedli více ve Francii než v Německu. My ovšem víme, že také dohodové státy měly ve svých válečných cílech rovněž dobytelské záměry, ale na rozdíl od Německa a Rakousko-Uherska se s nimi tajily. Ve Francii, Anglii a v Rusku se počítalo s tím, že budou upraveny hranice proti Německu a proti Rakousko-Uhersku, ale na rozbití habsburské monarchie se nepomýšlelo. Ani ve „slovanském Rusku“ nemínili zničit Habsburky a počítali s tím, že po odtržení Haliče (k ruské Ukrajině), Sedmihradska (k Rumunsku, pokud vstoupí do války po boku dohodových vojsk) a Bosny-Hercegoviny (k Srbsku), zůstane „uměšena“ habsburská monarchie jako unie „království českého“, „království uherského“ a vlastního Rakouska (s jižními Slovany, pokud jejich území nepřípadně spojenecké Itálii).⁵

Dohodová propaganda o „osvobození“ národů střední a jihovýchodní Evropy byla pochopitelně v Německu a v Rakousku-Uhersku odmítána. Ale tím, že byly v denním tisku odsuzovány domnělé záměry dohodových států „rozkouskovat rakousko-uherskou říši“, stávaly se tyto „záměry“ pro příslušníky neněmeckých a nemaďarských národů věrohodné. Např. Karel Renner, když psal v dubnu 1915 o „problémech východu“, zdůraznil, že „pokud jde o Turecko a dunajskou monarchii, je rozkouskování těchto států oficiálním programem dohodových velmocí“. Pokud prý jde o Rusko, píše se v Německu podobně o rozdělení carské říše, ale oficiálně nebyl tento program vyhlášen.⁶

Tyto zprávy dohodového tisku a propaganda Poláků a Ukrajinců či baltských národností v Německu vedly některé německé socialistické autory k úvahám, co asi přinese světová válka „malým národům“. Předběžně upozorníme na názor E. Bernsteina (který se tehdy stavěl kriticky k pravicově nacionalistickému vedení německé sociálně demokratické strany) ze září 1915; Bernstein tehdy napsal, že „vedle mnoha jiných otázek dala světová válka popud k projednávání také otázky práva na existenci malých států“.⁷ V Německu však nepovažovali za vhodné příliš diskutovat o malých národech – a tak H. Fehlinger zjišťuje začátkem r. 1916, že „zcela zřídka je nyní něco slyšet o osvobození Malorusů nebo o dosažení rovnoprávnosti pro Vlámky“. Fehlinger pak konstatuje, že „válka není vedena proto, aby byly zakládány nové státy“.⁸ Tuto myšlenku přijímal

⁵ M. Paulová, *Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha 1968, str. 31 ad., 47 aj. Beránek – Křížek – Pichlík – Šolle – Vávra. *První světová válka*, Praha 1968, str. 91 ad. Viz zejména *Dějiny diplomacie*, 3, Praha 1967.

⁶ K. Renner, *Das Problem des Ostens*, Der Kampf, r. 8, duben 1915, str. 171 (o názorech K. Rennera viz 5. kapitolu).

⁷ E. Bernstein, *Vom geschichtlichen Recht der Kleinen*, Die Neue Zeit, XXXIII-2, 753 (10. 9. 1915).

⁸ H. Fehlinger, *Nationalismus und Internationalismus*, DNZ XXXIV-1, str. 594.

v Rakousku především Karel Renner, který již z prvních dnů průběhu války dokazoval „konec národnostního principu“ a „vítězství nadnárodního státu“. Z Bukoviny, z Černovic, ozýval se v polovině roku 1915 jakoby na pomoc Rennerovi jistý J. Pistiner: Kdo věřil na počátku války, že ve východní Evropě dojde ke vzniku národních států, ten se zklamal. „Ekonomika“ to nedovoluje. Naděje na vznik národních válek jako výsledek této války, jsou zklamány. Malý se nemůže udržet vedle velkého.⁹

Uvidíme v dalším textu, že se takto (shodou okolností – samozřejmě ale z jiných důvodů) vyslovovali o nemožnosti vzniku nových národních států za imperialistické války také revolučně a internacionálně smýšlející socialisté, kteří viděli nyní za války na pořadu dne již přímo nastolení diktatury proletariátu, a proto považovali otázku „malých“ a někdy i vůbec všech národů za zbytečnou a dokonce i za „zpátečnickou“. Také z prostředí ruských protiválečných centristů se ozval v únoru 1916 názor: A i kdyby se stal zázrak a Evropa by byla silou zbrani rozdělena v uzavřené národní státy a státečky, jak o tom blouzní fantastové a šelmy typu Hervése, tak by na žádný způsob nebyla vyřešena národnostní otázka. Vznikly by nové konflikty, války a anexe.¹⁰ Celá řada socialistických autorů odůvodňovala své představy o poválečném uspořádání Evropy poznáváním „tendencí ekonomiky“.

„Ekonomiky“ se dovolávali při svém odmítání „malých národních států“ také představitelé imperialistických kruhů. Angličané a Francouzi nebo Rusové chtěli osvobodovat národy protivníka, ale sami usilovali o rozšíření svých „národních“ států a imperiálních říší. Vzhledem k tomu, že plány dohodových států byly podle okolností namířeny proti Německu a Rakousko-Uhersku nebo proti Turecku v Evropě a hlavně v Asii a Africe, zdály se příslušníkům slovanských nebo neněmeckých a nemaďarských národů bývalé habsburské monarchie nebezpečnější plány německé a rakousko-uherské. Alespoň stručně si připomeňme, že válečným cílem Německa bylo připojit k sobě Belgii, Lucembursko a část Francie na západě, kdežto na východě usilovali němečtí anexionisté o ruské Polsko a ruské Pobaltí. Německo mělo být vedoucím státem kontinentální Evropy: mělo hospodářsky ovládat Francii a zbytek volné Belgie, Holandsko, Dánsko, loutkové Polsko a Pobaltí, Rakousko-Uhersko, popřípadě i Itálii, Norsko a Švédsko. Balkán měl být objektem Rakousko-Uherska, které si chtělo rozšířit hranice proti Srbsku a Černé Hoře nebo i včetně Albánie, na východě pak proti Rumunsku. V Německu se vedla neoficiálně kampaň vůbec za „Velkoněmecko“ s hranicemi daleko na východ a jihovýchod ve směru cesty „Berlín—Bagdád“, psávalo se o „německém světovém státě“. Velký ohlas měla tehdy za první světové války ve světě a pochopitelně především ve střední a jihovýchodní Evropě kniha německého „nacionálního sociála“ F. Naumanna, „Mitteleuropa“, z podzimu r. 1915. Naumannova „Mitteleuropa“ odůvodňovala příští sjednocení střední Evropy „potřebou“ nejen samého Německa, ale také zájmem „zvýšení životní úrovně“ lidu národů střední, severovýchodní a jihovýchodní Evropy.

⁹ J. Pistiner, *Kleine Ilusionen, Der Kampf*, 7, č. 7–8 (červenec–srpen 1915), str. 296.

¹⁰ V e r o w, *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker in der Auffassung der Bolschewiki*, DNZ XXXXI-1, str. 543.

Naumann konkretizoval program „střední Evropy“ ve vztahu k Rakousko-Uhersku jako celní unii a trvalý politický spolek, přičemž ponechával sousedním národům a zemím „čas, aby se připojily“. Ale ani Naumann, který jinak sliboval „zvýšení životní úrovně“ neněmeckým národům (až přijmou „ochranu“ Německa), neskrýval skutečnost, že „malé státy mohou jen tehdy být nezávislé, jestliže sedí mimo veliké vojenské tepny velikých národů“.¹¹ Naumannovou „mitteleuropou“ se nadchla řada německých a také rakousko-uherských sociálních demokratů, např. Karel Renner a do jisté míry i náš B. Šmeral. Upozorněme předběžně, že zase na druhé straně byly tyto střeoevropské scelovací plány odmítány v samém Německu a také jinde (např. maďarští sociální demokraté).

Poznání plánů na vytvoření „německé mitteleuropy“ a hlavně pak první vítězství centrálních mocností na Balkáně (získání Bulharska a porážka Srbska a Černé Hory) způsobily, že ve Francii a konečně i v Anglii byli nyní přístupnější k agitaci českých, jihoslovanských a jiných emigrantských a krajanských skupin proti habsburské monarchii a za samostatnost národů Rakouska-Uherska. Od začátku roku 1916 bylo lze častěji číst v anglickém denním tisku o „nové Evropě“, v níž budou obnoveny Belgie a Srbsko a vzniknou i „Spojené státy jihoslovanské“, sjednotí se Polsko, bude vytvořeno autonomní nebo i samostatné Československo, Rumunsko dostane Sedmihradsko atd. Ve Francii byla dokonce vydávána již polo-oficiální prohlášení proti „pangermánství“ v Německu i v Rakousko-Uhersku. Jihoslovanská a česká, resp. i polská memoranda proti „mitteleuropě“ a proti Rakousko-Uhersku — a pro Československo, pro Jihoslávii, pro Polsko — nacházela stále častěji příznivého sluchu u představitelů vlád dohodových států. Zejména ve Francii se líbila myšlenka „nové střední Evropy“ jako „účinné hrázě proti Prusku“. V této souvislosti lze souhlasit s těmito autory českoslovanských nebo jugoslávských a jiných historických prací o první světové válce, kteří upozorňují na to, že propaganda československé, jihoslovanské, polské a rumunské emigrace nabízela vládnoucím kruhům dohodových států program, dávající jejich válce s Německem a Rakousko-Uherskem porvé širší politický smysl.¹² Tlak těchto emigračních orgánů (jejich články a memoranda) způsobil, že se politická veřejnost v Anglii a Francii, od konce roku 1916 také v Itálii, začala stále více zajímat o neněmecké a nemaďarské národy habsburské monarchie. Tento zvýšený zájem vrcholil nótu dohodových států ze 10. ledna 1917, adresovanou jednák prezidentu Spojených států severoamerických: W. Wilsonovi a zároveň i centrálním státům, v níž se požadovalo osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků z cizího panství“ (viz o tom až v dalších kapitolách).

Bylo již upozorněno na to, že světová válka způsobila zesílení národnostního útlaku podmaněných a nerovnoprávných národů. Jejich představitelé se pochopitelně nemohli doma, v Rakousko-Uhersku nebo v Prusku — a stejně tak v Rusku nebo v Anglii — vyjádřit tak, jak by chtěli. Po pravdě řečeno, těžko je říci, co vlastně chtěly nerovnoprávné národy víc

¹¹ Z. Jindra — J. Křížek, Beiträge zur neusten Geschichte der mitteleuropäischen Völker, Praha 1960, str. 59, 61–62, 90.

¹² Pichlík, *Zahraniční odboj*, 176.

a dříve — zda mír, byť i na zásadě status quo, nebo státní samostatnost za cenu prodloužení války. Oficiální politikové byli nuceni vydávat prohlášení proti „intrikám Dohody“ nebo proti „barbarství teutonů“. Tato prohlášení samozřejmě nebyla výrazem smýšlení lidových mas nerovnoprávných národů, jejichž „lojalita“ byla vynucována nabídkami i výhrůžkami — stanným právem a „velezrádcovskými procesy“ s popravami, internacemi a žalářováním nebo alespoň cenzurou a perzekucí jiného druhu.

Naznačili jsme v hrubých rysech návrhy dohodových i centrálních států, jejich představy poválečné „nové Evropy“ či „mitteleuropy“. Dodejme k tomu jen stručně, že v průběhu let 1915—1916 získala Dohoda na svou stranu Itálii a Rumunsko (což přinutilo Francii i Anglii ke slibům územních změn proti habsburské monarchii) a že zase Německo s Rakouskem-Uherskem získaly na svou stranu Bulharsko, porazily koncem roku 1915 Srbsko a Černou Horu a koncem roku 1916 i Rumunsko. Řecko zachovávalo nadále „ozbrojenou neutralitu“: germanofilská řecká dynastie odmítala se připojit k Dohodě. Takže koncem roku 1916 vypadala válečná situace příznivě — na první pohled — pro centrální mocnosti. Ale ekonomicky se začala rýsovat určitá výhoda pro Dohodu, která začala spoléhat i na USA. Také vnitřní situace se začala jevit nepříznivěji pro centrální mocnosti, ačkoli na začátku roku 1916 udělalo vážné starosti Angličanům povstání Irů. Německo s Rakouskem-Uherskem pak počítaly s tím, že dojde brzy k rozvratu v Rusku. Vyhlášení „Polského království“ z 5. listopadu 1916 však nesplnilo očekávané naděje. Zmínili jsme se již o tom, že zejména v Berlíně se spekulovalo s protiruským hnutím také kavkazských národů. Gruzínek, kníže Mačabeli, plánoval zřízení kavkazského spolkového státu. Ostatně neruské národy vedly propagandu proti carismu také ve státech dohodových — Litevci, Estonci, Ukrajinci, Gruzínci a jiní. Emigranti z těchto národů se snažili přesvědčit dohodové státníky o právu a výhodě svých nacionálních hnutí. Představitelé buržoazie neruských národů carské říše poslali v květnu 1916 americkému prezidentu „Protest potlačovaných národů v Rusku“.¹³

V této situaci bylo jistě důležité, jaké stanovisko zaujali a zaujmou k heslům o svobodě národů a ke skutečným národním hnutím nerovnoprávných národů socialistické strany.

2. POSTOJ SOCIALISTICKÝCH STRAN K „OBRAŇE VLASTI“ A K „OSVOBOZENÍ NÁRODŮ“ V PRVNÍCH LETECH VÁLKY

Ačkoli se ještě ve dnech 29. a 30. července 1914 členové Mezinárodního socialistického byra zapřísahali ke společné vůli v boji proti hrozbě světové války, již v následujících dnech se Internacionála rozpadla.

V dohodových státech se první prohlásili pro podporu vlády socialisté belgičtí, kteří na ultimatum Německa ze 3. srpna odpověděli výzvou k obraně vlasti a nezávislosti země: Vandervelde přijal nabídku stát

¹³ *První světová válka*, str. 130—135.

se ministrem. Dne 4. srpna 1914 hlasovali pro válečné úvěry své vlády také francouzští socialisté, reagující tak na vyhlášení německého plánu přepadení Belgie. Rozhořčení německou agresí, rozhodli se i francouzští socialisté vstoupit do vlády; ministry se stali i staří bijci proti šovinismu a pro francouzsko-německé sblížení, J. Quesde a M. Sombat.¹ Složitějším vývojem procházelo socialistické hnutí v Anglii, kde na začátku války podpořila politiku vlády pouze menšinová Britská socialistická strana vedená H. M. Hyndmanem. Hyndman se sice vyslovoval později proti „všenárodním náladám“, nelíbilo se mu rovněž spojenectví Anglie s ruským carismem, ale považoval za „horší nebezpečí teutonské“ než ruský panslavismus. Nezávislá dělnická strana (J. Keir Hardie, J. R. Macdonald) kritizovala vládu a válku nepodpořila.² Zatímco francouzští socialisté se rozhodli „bránit vlast“ a jako stoupenci „bratrství lidstva“ vyhlašovali pomoc Belgie a také Srbsku, v Anglii byli socialisté ve svém vztahu k evropským národům střízlivější. Ale již od přelomu let 1914–1915 začali i angličtí socialisté považovat válku postupně za „životní zájem národa a evropské demokracie“. Jednotliví vůdcové Labour Party uskutečnili celou řadu agitáčních projevů, v nichž dokazovali nutnost bojovat proti německému militarismu jako proti nejnebezpečnějšímu nepříteli míru a „svornosti národů“.

Zatímco belgičtí a francouzští socialisté obhajovali svůj postup hesly „sebeobranu“ anebo i sebeurčení národů, v Anglii se poukazovalo hlavně na „obranu demokracie“ a na „svornost národů“; heslo sebeurčení se nezdálo praktické — např. kvůli Irům!

V Rusku odmítli sociálně demokratičtí poslanci dumy dne 8. srpna hlasovat pro válečné úvěry.³ Na Vanderveldův dopis, nabádající ruské socialisty k podpoře vlády v boji proti Německu, odpověděli bolševici záporně. Naproti tomu byli Vanderveldem získáni někteří menševici a dokonce i anarchisté. Menševici se rozhodli „nestavět se proti válce“ právě v důsledku přepadu Belgie. Petr Kropotkin se v odpovědi na Vanderveldův dopis doslova rozohnil „pro záchranu evropské civilizace“: slíbil proto podporovat dohodové spojení „proti modernímu Atilovi“ (Německu — J. K.), protože tak „budou uznána práva národů na svobodný rozvoj“ a „v nové mapě Evropy se uplatní federativní princip“.⁴ Zatímco sociálně demokratičtí poslanci kritizovali v dumě ruskou vládu (protestovali mimo jiné proti utlačování neruských národů carské říše, proti rusifikaci v Haliči a ve Finsku), zase Věra Zasuličová, P. Maslov, K. Dmitrijev, Potresov a další propadli „patriotismu“ bez výhrad; také oni opravňovali svůj postoj „prá-

¹ Provolání jednotlivých socialistických stran z července—září 1914 uveřejnil C. Grünberg, *Die Internationale und der Weltkrieg. Materialien.* — Archiv für Geschichte der sozialistischen Arbeiter-Bewegung, r. 6, 1916, str. 526–535 (Belgie a Francie).

² Provolání anglických socialistů v července—srpna v AfGSAB, r. 7, 1916, str. 106–117. Viz dále H. M. Hyndman, *The Future of Democracy*, London 1915, str. 55–68. — Některé anglické socialistické projevy byly přetištěny v *Die neue Zeit* pod názvem „Nepřátelé války“.

³ AfGSAB, r. 7, 118–119. — O postoji bolševiků viz v kap. 3.

⁴ J. Humbert-Droz, *Der Krieg und die Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal*, Wien 1964, str. 50–51.

vem na sebeurčení národů“.⁵ Část menševiků v zahraničí se připojila k postoji francouzských a anglických socialistů a jejich zástupci se zúčastnili konference dohodových socialistických stran, na které se jednalo o „osvobození Belgie a Polska“.⁶ Jiná část menševiků v emigraci zaujímala internacionální a protiválečné stanovisko (Martov).

Můžeme tedy shrnout, že dohodoví socialisté se dovolávali zásady práva na sebeurčení národů ve smyslu práva (a dokonce jako povinnosti!) na obranu země proti útočnému nepříteli. Právem národů na sebeurčení se zkrátka a dobře opravňoval nacionalismus, který u mnoha francouzských socialistů přecházel až v šovinistické protiněmectví. A zejména francouzští socialisté (většinoví) přijali za své heslo „vydržet až do úplného vítězství“ a byli nepřístupní všem nabídkám na internacionální spolupráci v rámci Zimmerwaldu.⁷

Socialisté dohodových států pochopitelně využívali různých projevů představitelů rakousko-uherských národů, kteří uprchli do emigrace na Západ — využívali zejména projevů místních českých, polských a jiných dělnických spolků, které se přihlašovaly „k socialistické zásadě práva národů na sebeurčení“. Zahraničímú odboji (zejména československému a také polskému) se podařilo podnitit celou řadu projevů socialistických spolků v Paříži, Londýně nebo i v USA. Z Ameriky přišlo koncem roku 1915 i zvláštní „Memorandum českého odvětví Socialistické strany v Americe k Internacionále“, jehož autorem byl V. Beneš. Memorandum se dovolávalo „starých prohlášení Internacionály o právu národů na sebeurčení“. V textu čteme např.: „Internacionála zajisté trvá dnes při své zásadě, dle níž národy vysoké kultury a schopné vlastního života mají nejvyšší právo na sebeurčení.“ Memorandum rozšířil koncem roku 1915 E. Beneš. Bylo později předáno delegátům konference socialistů z neutrálních zemí v Haagu 31. července 1916.⁸

Také socialisté Německa a Rakousko-Uherska změnili ve dnech 1. a 2. srpna 1914 své předchozí protiválečné stanovisko. V Německu byla již 1. srpna změněna otázka „Jak proti válce?“ v otázku „Vítězství nebo porážka?“ A pak byla odpověď jasná: Musíme bojovat za „německou svobodu“ proti ruskému barbarství, nevydáme své děti a ženy „za oběť ruským bestialitám“. Hesly „německý lid se musí bránit“ a „musíme bránit kulturu a samostatnost naší vlastní země“ odůvodňovali sociálně demokratičtí poslanci své rozhodnutí schválit vládě válečné úvěry v říšské radě dne 4. srpna 1914. Němečtí sociálně demokratičtí poslanci a vedení strany se při tom odvolali na „zásady internacionály“, která přece „vždy uznávala právo každého národa na národní samostatnost a sebe-

⁵ Přehled ruského socialistického tisku z let 1914–1916 (pochopitelně v zahraničí) uveřejnil Ju. Čudnovskij, *Myšlenkové proudy v ruském socialismu*, AfGSAB, r. 7, 60–97. Překlad V. Vacek v Akademii, r. 22 (1917), str. 28, 54, 73 a 120. Kritiku Maslova, Smirnova, G. V. Plechanova („z kterého se stal francouzský šovinista“) i jiných, viz u Lenina, *Spisy*, sv. 35, str. 135.

⁶ Decker, *Das Selbstbestimmungsrecht*, str. 83. — Obsah této konference kritizuje Lenin, *Spisy*, sv. 41, str. 353 a str. 570, pozn. č. 486.

⁷ Droz, *Der Krieg und die Internationale*, str. 165. Viz o tom dále.

⁸ Pichlík, 177–178, 213.

⁹ AfGSAB, r. 6, str. 436–449.

obranu“.⁹ „Obrana vlasti“ je povinností příslušníků „velkého národa“, který nesmí být vyloučen „z práva užívat koloniální území“, nemá-li být „odsouzen k hospodářské stagnaci a v důsledku toho k politickému a kulturnímu ustrnutí.“ A z práva „velkých národů“ vyvozovali L. Quessel, dále P. Lensch a jiní právo na velkostát nebo i na světový stát. Právem se proto vyslovil E. Bernstein o těchto projevech v souvislosti s F. Naumannem: „Dokonce i Naumann a Rohrbach nebo i jiní národní sociálové starého kalibru jsou nyní svými pojednáními o soudobé politické situaci ve světě ještě daleko od sociálního demokrata Quessela.“¹⁰

V pravicově nacionalistických „Sozialistische Monatshefte“ otiskli jednotliví autoři — Quessel, Peus, Kloth, Jansson, Umbreit a další — řadu článků, které nejen podporovaly Naumannovu „mitteleuropu“, ale souhlasily i s ideou „germánského koloniálního impéria“ a „německého světa“, neboť i takové cíle jsou prý „v zájmu proletariátu“. Podobně dokazoval i N. Heintz v listopadu 1915, že „válka nás poučila o tom, že idea národního státu byla dovedena ad absurdum: jenom velké státy jsou s to se udržet.“¹¹

Jiný představitel nacionalistické „většiny“ německé sociálně demokratické strany, H. Cunow, odmítal uplatňovat v politice strany argumenty o právu v š e c h národů na státní nezávislost jako stanovisko „marxistické“. Podle Cunowa heslo práva na sebeurčení národů „odporuje Marxově metodě“. „Z chodu dějin“ lze poznat, že právo v š e c h národů na státnost je „nesprávné“.¹²

„Obránářský“ a tím více i šovinisticko-imperialistický postup představitelů vedení německé sociálně demokratické strany kritizovali představitelé starého předválečného „středu“, k nimž se přidal i E. Bernstein, ačkoli na začátku války přispěl k agitaci za „zúčtování s Ruskem“. Názory K. Kautského budeme sledovat ve zvláštní kapitole, na názory Bernsteina bylo již stručně upozorněno,¹³ a tak se spokojíme s předběžnou poznámkou, že centristé nekritizovali pravici v sociálně demokratické straně důsledně. Centristé sice odmítali velkoněmecký šovinismus a byli i pro eventuální obnovu spolupráce se socialisty dohodových států na základě status quo: nebojovali proti válce a v podstatě dávali přednost — při rozhodování otázky „vítězství nebo porážka?“ — vítězství vlastní buržoazie nad cizími „imperialisty“.

Důslednou kritiku politiky pravicového vedení strany provedl Karel Liebknecht při svém vystoupení v říšském parlamentě dne 2. prosince 1914. Liebknecht se tehdy dovolával i práva na sebeurčení národů — ale nikoli pro svou buržoazii, ale pro přepadené a utlačované národy. Liebknecht se sice podrobil ještě 4. srpna 1914 stranické disciplině a hlasoval v parlamentě pro válečné úvěry, ale již v září a v dalších měsících protestoval spolu s F. Mehringem, K. Zetkinovou a R. Luxemburgovou proti ně-

¹⁰ Bernstein, *Wohin? Eine Antwort auf eine Frage*, DNZ, XXXIV-2, str. 681. E. David, *Sozialdemokratie und Vaterlandsverteidigung*, Bielefeld 1915. K. Kautsky hodnotil a kritizoval tento Davidův projev jako souhlas s německou koloniální politikou (DNZ, XXXIII-2, str. 317).

¹¹ *Sozialistische Monatshefte*, r. 1915, str. 478 a r. 1916, 159, 253, 436, 474 ad. Viz o tom blíže E. Matthias, *Die deutsche Sozialdemokratie und der Osten*, 1954, 32 ad.

¹² H. Cunow, *Partei-Zusammenbruch?*, Berlin 1915, 28—29.

¹³ Viz pozn. 7. v kap. 1.

meckému porušení neutrality Belgie a Lucemburska a naléhal na vedení strany, aby vydalo prohlášení proti válečným úvěrům, proti anexím, „které jsou namířeny proti právu na sebeurčení národů.“¹⁴ K Liebknechtovi se postupně přidávali další levicově a internacionálně smýšlející němečtí sociální demokraté, kteří odmítali šovinismus ve straně i ve státě. Levice německých sociálních demokratů odmítala provedené i plánované anexe a žádala, aby strana usilovala o mír na základě rezolucí kodaňského a basilejského kongresu Mezinárodního dělnického sdružení — tedy na základě míru bez anexí a na základě politické a hospodářské samostatnosti každého národa.¹⁵

Zvláštní stanovisko v národnostní otázce zastávala — přesněji řečeno na svém předválečném odmítavém stanovisku zůstávala — Roza Luxemburgová, která se stala za války teoretickou vůdkyní německé levice v sociální demokracii a pak „Spartakova svazu“. Ve známé brožuře „Krise sociální demokracie“ (tzv. Juniova brožura), kterou napsala v roce 1915 ve vězení, podala Luxemburgová zdrcující kritiku pravicového vedení německé sociální demokracie jako přísluhovače německých imperialistických kruhů. Luxemburgová odmítla hesla vedení strany o „obraně vlasti“ v podmínkách oboustranné imperialistické války. Autorka citované „Juniovy brožury“ sice připustila možnost takového národního hnutí, které by bylo vedeno proletariátem — a připouštěla užití hesla práva národů na sebeurčení anebo národní obrany jako revoluční agitace proti imperialistické válce, ale v zásadě považovala národní hnutí v období imperialismu za reakční a osvobozenecká hesla (např. za obnovu Polska) za brzdu revolučního boje. Luxemburgová neviděla v současných podmínkách imperialismu síly, které by byly s to vést osvobozenecké národní války.¹⁶ V tomto názoru nebyla v německé levici a vůbec v levici mezinárodního socialistického hnutí sama a nyní za války ani první. Skupina levých internacionalistů, kteří se za války sešli ve Švýcarsku, vyslovovala podobné názory (viz. kap. 3.).

Německorakouská sociální demokracie neměla možnost vyjádřit svůj postoj k válce tak oficiálně jako sociální demokracie německá: předlitavský parlament totiž nebyl svolán. Ale neoficiálně se přihlásili vůdcové německorakouské strany k programu svých druhů v Německu. F. Austerlitz nadešel svou zprávu o hlasování německých sociálně demokratických poslanců pro válečné úvěry jako „den německého národa“. Také vůdce strany, Viktor Adler, se vyjádřil: Sociálně demokratická poslanecká frakce v Berlíně mluvila také za nás Rakušany.¹⁷ Karel Renner dodatečně schvaloval rozhodnutí německé sociální demokracie: „Dne 4. srpna neporušila německá sociální demokracie žádné příkázání internacionality, ale jednala z každého hlediska správně. Kdo to chce popřít, musí nejdříve dokázat, že byla jiná akce, jiná současná a stejně významná akce možná anebo z ji-

¹⁴ Droz, str. 64. *Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Reihe II, Berlin 1958, Bd. 1, str. 31, 78 ad.

¹⁵ Droz, str. 72.

¹⁶ R. Luxemburgová, *Kryzys socialdemokracji*, str. 140, Warszawa 1951. — J. Dziewulski, *O teoretyczno-ekonomicznym podłożu sporu między R. Luxemburg a W. Leninem*, Z Pola Walki, 1971, Nr. 1, 33 ad.

¹⁷ Citace z „Arbeiter-Zeitung“ u R. Danneberg a, DNZ XXXV-1. 459 ad.

né strany nabízena.¹⁸ Projevy vůdců německorakouské sociální demokracie na „obranu vlasti“, tedy pro válku, vyvolaly nespokojenost některých osobností a skupin v německorakouské straně, ale opozice byla příliš slabá a nebyla s to postavit proti vedení strany jiný program. Redakce časopisu „Der Kampf“ sice vzpomínala v prosincovém čísle z roku 1914 (první poválečné číslo) na „internacionálu, která chce svobodu a rovnost národů, spojení národů ke světové organizaci přinášející mír“,¹⁹ ale takové psaní neovlivnilo postoj vedení strany. To stálo nadále aktivně na pozici „obranu vlasti“ a na pozici společného postupu Rakouska-Uherska s Německem.²⁰

Pro domo sua uznávala německorakouská sociální demokracie dosavadní (předválečný) národnostní program. Tak alespoň vyzněla říšská konference důvěrníků strany v květnu 1915. To byla koncepce Karla Rennera, který na jedné straně neváhal dovolávat se dokonce přímo práva na sebeurčení národů,²¹ ale pak se nadchl ideou sjednocení Rakousko-Uherska s Německem a dalšími zeměmi střední a jihovýchodní Evropy ve společné „mitteleuropě“ (viz o tom dále). Renner se ovšem lišil od některých jiných představitelů německorakouské strany: při svém horlení pro povinnost proletariátu dávat všechny síly „do služeb sebezachování svého národa a státu“ přece jen trval na programu národnostní autonomie²² a neztotožnil se s „národem“ tak, jak to učinil K. Leuthner a E. Pernerstorfer.²³ Kupodivu ale nakonec se ukázal nejhorlivějším obhájcem „mittel-

¹⁸ K. Renner. *Die Voraussetzungen und Aufgaben internationaler Aktion*, Der Kampf, r. 8, č. 6 (červen) 1916, str. 229. – V té době Renner dávno věděl o Zimmerwaldu a Kienthalu, znal stanoviska bolševiků, menševiků-internacionalistů, srbských sociálních demokratů a dalších.

¹⁹ Der Kampf, r. 7, č. 11–12 (prosinec) 1914, str. 482.

²⁰ Na společné schůzce sociálně demokratických stran centrálních mocností ve Vídni ve dnech 12.–13. dubna 1915 (protiakce londýnské konferenci dohodových socialistů z února 1915!) byla potvrzena válečná politika „obranu vlasti a národa“, která ale „neměla bránit obnově internacionálních vztahů socialistických stran válčících stran“. – Na této schůzce byli přítomni i zástupci české sociální demokracie. Z. Ká r n í k, *Socialisté na rozcestí*, Praha 1968, str. 22.

²¹ Ale jen v této souvislosti: „Jako socialismus přiznává každému národu právo na sebeurčení a tím i právo na sebezachování a sebeobranu ve válce, pak musí platit jako nepopíratelná zásada, že každá stávající hospodářská oblast a její obyvatelé, buržoazie i proletariát, každý pro sebe a oba dohromady, musí mít právo bránit jednu vzniklou hospodářskou sféru všemi prostředky, jež jim dává nouzový stav do rukou“. K. Renner, *Sozialdemokratischer Imperialismus oder internationaler Sozialismus*, Der Kampf, r. 8, č. 3 (březen) 1915, str. 110.

²² K. Renner, *Die Voraussetzungen und Aufgaben internationaler Aktion*, Der Kampf, r. 8, č. 6, 1915, 230–231: „Aby bylo ztlumeno národnostní podněcování, je třeba se snažit o národnostní autonomii uvnitř národnostních států bez posunování hranic, k čemuž dochází podle zkušeností jenom za války – a je třeba potírat irendentu, která se stává zpravidla válečnou příčinou. Konečné uspořádání vztahů mezi národy, které jsou dnes určeny kapitalistickými vztahy závislosti, bude možné teprve v socialistické společnosti zároveň s osvozením proletariátu. Uvnitř tohoto ohraničení (národnostní otázky) mají mezinárodní kongresy podporovat probuzení nehistorických národů a potírat potlačování národů.“

²³ E. Pernerstorfer, *Nationalismus und Internationalismus*, Der Kampf, r. 9, č. 3, 1916, str. 98–106. – trval na zásadě, že „národ (v originále „volk“) je to původní. Národ existoval a chce zůstat. Národ je substance, socialismus je formou“. Pernerstorfer sice právem odmítl vidinu K. Kautského o „rozplynutí národů“ a o společnosti „jednoho jazyka“ za socialismu, ale jeho pojetí „proletářského nacionalismu“ – povinnost proletariátu bránit vlast – vyústilo v obhajobu Německa a Rakousko-Uherska jako „napadaných“ velmocí.

europy“ Karel Renner, jak to poznáváme z jeho velmi četných článků na toto téma (viz o tom dále) a z vystoupení na společné schůzi říšskoněmecké a německorakouské sociální demokracie v Berlíně 9. ledna 1916, věnované problematice střední Evropy.²⁴

Myslím, že pro naši další práci stačí konstatovat, že vedení německorakouské strany podporovalo v prvních letech války vládu a válku — a že toto své stanovisko vyjádřilo i souhlasem s taktikou většinového vedení říšskoněmecké sociální demokracie (pravicové a nacionalistické). Třeba ale zároveň upozornit na to, že se německorakouská sociální demokracie jako jediná německá strana v Předlitavsku nepřipojila k velkoněmeckému tzv. lineckému programu a že čas od času upozorňovala na „těžké problémy, která dává vládnoucím národnostní stát“.²⁵ Idea „mitteleuropy“ sice zůstávala dlouho živým tématem v prostředí německorakouské sociální demokracie, ale z praktických důvodů se zejména v roce 1916 trvalo na programu národnostní autonomie „samosprávných těles“ v rámci příštího „spolkového státu“.

A právě v tomto stanovisku se nelišila opozice od vedení. Skupina kolem Bedřicha Adlera (předválečný ústřední tajemník strany) se pokoušela na přednáškách spolku „Karl Marx“ a také v časopise „Der Kampf“ kritizovat některé postoje vedení strany, ale v této své snaze narážela na překážky (v Rakousku byla cenzura daleko přísnější než v Německu!). Levice např. odmítala horování pro „mitteleuropu“, kritizovala většinové vedení říšskoněmecké sociální demokracie, posmívala se Leuthnerovu „imperialistickému antiruství“ apod. Bedřich Adler se distancoval od vedení strany, ve kterém rozeznával „dvě nejzazší pravicová křídla: jedno německonacionální (Leuthner a Pernerstorfer) a jedno specificky rakouské“: podle Adlera patřil Karel Renner nikoli k „sociálpatriotickému středu“, ale stal se v Rakousku „nejvíce vpravo stojícím stoupencem sociálimperialismu“.²⁶

Levice se sice přihlásila k zimmerwaldskému hnutí — Adler litoval, že se nemohl zúčastnit konference v Zimmerwaldu na podzim 1915 (viz o tom v následující kapitole) — ale pokud jde o celkové stanovisko německorakouské levice k národnostní otázce, pak bychom je mohli hodnotit asi takto: německorakouští leví socialisté by podpořili v Zimmerwaldu ty socialisty, kteří z různých důvodů odkládali uskutečnění práva národů na sebeurčení až na období socialismu. V dopise Camillu Huysmansovi, ve kterém kritizoval nečinnost Mezinárodního socialistického býra a „obranářství“ socialistických stran obou válčících táborů, polemizoval Adler s (francouzským) pojetím práva na obranu sebeurčení národů, jež bude uskutečněno, „až porazíme nepřítel“. Adler v této souvislosti napsal: „Stará demokratická myšlenka boje za osvobození národů je dnes zámin-

²⁴ Viz o tom zprávu v německém časopise *Der Kampf*, r. 9, č. 9, 1916, str. 339. Jde o přetisk z německého časopisu *Vorwärts* (Berlín).

²⁵ F. Austerlitz, *Der eingebildete Staatsmann*, *Der Kampf*, r. 9, č. 11, 1916, str. 380. — Austerlitz viděl řešení těchto „těžkých“ národnostních problémů v tom, že bude svolána říšská rada, která se stane „pojitkem a shromaždištěm národů“. Austerlitz se přitom obával „české nacionální obstrukce“.

²⁶ F. Adler, *Mutwilliger Streit oder politischer Gegensatz?*, *Der Kampf*, r. 9, 4, 1916, 149. — Renner se urazil a roztrpčeně odpovídal v příštím čísle „Kampfu“, co je vlastně „marxismus“. Souhrn svých článků vydal v roce 1917 pod názvem „*Marxismus, Krieg und Internationale*“ (viz kap. 5.).

kou úsilí o válečné vítězství. Sociální demokracie, která se vždy s pýchou nazývala stranou osvobozující národy, nemůže dnes uskutečňovat tuto svou úlohu uvnitř kapitalismu metodou války, nemůže nyní za války nastolovat program osvobození národů pro přítomnost, ona může dosáhnout sebeurčovacího práva jedině uskutečněním národní autonomie v období socialismu. Ale především nesmíme očekávat ani v otázce osvobození národů nic od vítězství některé z imperialistických skupin mocností... Budeme musít být spokojeni s tím, jestliže nedojde — pokud jde o právo na sebeurčení národů — po válce ke zhoršení status quo ante. Internacionála byla jednotná v názoru, že nesmí dojít k válce pod žádnou záminkou, ať to byli Poláci, Srbové nebo Alsasané. Internacionála se opět může shodnout v tom, že kromě jiných utopií odmítne pokračování války za účelem osvobození národů“.²⁷

I později, když kritizoval šovinistické a imperialistické tendence uvnitř říšskoněmecké sociální demokracie — v říjnu 1916 — považoval Adler za jediné možné východisko obnovení internacionální spolupráce a navázání mírových jednání na „programu status quo ante“.²⁸

Jak známo, volil Bedřich Adler nakonec — zoufaje nad nemožností změnit politiku vedení strany — akt individuálního teroru: dne 21. října 1916 zastřelil ministerského předsedu hr. Stürgkha. Tento čin způsobil, že se někteří lidé ve vedení rakouskoněmecké sociální demokracie začali více distancovat od válečného šovinismu německorakouské buržoazie a že žádali, aby bylo zahájeno jednání o mír. Ale to konec konců vyhovovalo i tendencím dvora a vlády. Opozice nevystoupila ani koncem roku 1916, ani na začátku roku 1917 se žádnými podněty, které by svědčily o změně jejího názoru na národnostní politiku. Naopak článek R. Danneberga o vývoji politiky německorakouské sociální demokracie, uveřejněný v Kautského časopise „Die neue Zeit“ na začátku roku 1917,²⁹ svaloval všechnu vinu za rozbití „rakouské internacionály“ zejména na čs. sociální demokracii, která se prý stala „zajatcem českého šovinismu“.³⁰

Uherská sociální demokracie se ještě v červenci 1914 distancovala od postupu Vídně proti Srbsku a dokonce i kritizovala potlačovací politiku v Bosně-Hercegovině. Jak je známo, byl uherský ministerský předseda Stefan Tisza proti tomu, aby monarchie usilovala o další výboje proti Jiho-slovanům: obával se, že rozšíření počtu Jiho-slovanů v Rakousko-Uhersku povede k trialismu.³¹ Nechuť k válce vedla Tiszu k tomu, že posuzoval kladně ještě na konci července politiku sociální demokracie jako jediné protiválečné skupiny v Uhrách. Ale hned od začátku srpna se maďarští

²⁷ F. Adler, *Offener Brief an Camille Huysmans*, *Der Kampf*, r. 9, č. 5–6, 1916, str. 196–197.

²⁸ F. Adler, *Die Reichskonferenz der Sozialdemokratie Deutschlands*, *Der Kampf*, r. 9, 10, 1916, 352.

²⁹ R. Danneberg, *Die deutsche Sozialdemokratie in Österreich*, DNZ, XXXV-1, 454 ad.

³⁰ Dannebergův názor o tom, že německorakouská strana zůstala jedinou „strážkyní mezinárodní myšlenky“ v Rakousku, vyvolal protest čs. sociální demokracie. Kárlík, *Socialisté na rozcesti*, str. 17.

³¹ J. Galántai, *Die Kriegspolitik der Tisza-Regierung 1913–1917*, *Nouvelles études historiques*, II, Budapest 1965, 201–220.

sociální demokraté podrobili „tlaku událostí“ a někteří z nich podlehlí nacionálním náladám „veřejného mínění“. Ústřední orgán strany „Népszava“ psal již 2. srpna 1914 o „zrupném Srbsku“. Postupně začali maďarští socialisté uznávat postup říšskoněmeckých sociálních demokratů.

Podobně jako německorakouští psali i maďarští sociální demokraté o „hrozícím přízraku ruské invaze“: tak odůvodňovali „obranu země za nejvyšší zájem“. Garami dokonce napsal — takřka jako by si stěžoval na vládu — že maďarští socialisté neodhlasovali válečné úvěry „proti ruské invazi“ prostě proto, že nedostali volební právo — a že tedy neměli možnost hlasovat v uherském parlamentě (byl otevřen na podzim 1915, kdežto rakouská říšská rada zahájila až v květnu 1917). Na rozdíl od nacionalů a patriotů v německorakouské sociálně demokratické straně vystupovali předáci maďarské strany „věcněji“. Garami dokonce i kritizoval uherské vládnoucí třídy za to, že usilují o silnou rakousko-uherskou monarchii — ale nakonec se sám stavěl za zájem vládnoucích tříd, když odmítal jménem dělnictva „rozkouskování Maďarska“ (Uherska). Garami napsal v roce 1916: Organizované maďarské dělnictvo musí být proti rozdělení státu, musí dospět k tomuto „vlasteneckému názoru“ nejen proto, že se přizpůsobuje a že je okolnostmi za války k tomu donucováno, nýbrž i na základě konkrétních skutečností, vyplývajících ze situace.³²

Národnostními poměry v Uhrách nebo jinde se maďarská sociální demokracie nezabývala. Zájem na celistvosti Uher vedl některé maďarské socialisty k určité averzi proti Vídni — ale i proti Naumannovu plánu „mitteleuropy“. Z. Kunfi přitom odmítal nejen spolek s německými imperialisty, ale kritizoval i šovinismus maďarských vládnoucích tříd. Kunfi si byl vědom, že dualismus slouží maďarským velkostatkářům a velkoburžoazii k tomu, aby si zabezpečili hegemonii nad nemaďarskými národy Uher. Naproti tomu Garami se vyslovoval o dualismu takto: „Kdo žádá pro maďarský národ nezávislost (odtržení od Vídně — J. K.), ten zapomíná, že Uhry jsou zemí mnoha národností. Žijí zde i Valaši (Rumuni — J. K.) a Srbové. Kdo je nadšen hospodářskou nezávislostí Maďarů, proč nežádá také pro Valachy a Srby nezávislost?“³³ Čili: lépe je zůstat ve svazku s Rakouskem.

V prohlášeních sociálně demokratických stran jednotlivých n e u t r á l n í c h z e m í z července—srpna 1914 byla většinou vyslovována lítost nad válečným výbuchem, byla více nebo méně vášnivě odsuzována válka, ale zároveň bylo vítáno a hájeno východisko z války: neutralita. V projevech a dalších akcích socialistů ze Švýcarska, Holandska a skandinávských států i států balkánských, resp. i Itálie bylo podle okolností poukazováno i na zásadu práva na sebeurčení národů. Upozorňovalo se mimo jiné i na to, že cizí panství je pro každý národ velké zlo. Z toho důvodu vyznívaly některé projevy holandských a dánských socialistů proti Německu (proti jeho vpádu do Belgie a Lucemburska), přičemž se někdy více méně pro formu poukazovalo na nepříznivé důsledky i vítězství Anglie.³⁴

³² E. Andics, *Maďarské dělnické hnutí 1848—1917*, Praha 1955, 82—88.

³³ Constantinescu a kol., *Zur nationalen Frage in Österreich-Ungarn*, sborník *Die nationale Frage in der ö.-u. Monarchie*, Budapest 1966, str. 65.

³⁴ AfGSAB, r. 7, str. 144—224.

Důležitá úloha připadla švýcarským socialistům, kteří měli poměrně nejpříznivější podmínky činnosti uvnitř země a hlavně styku se socialistickými stranami jiných zemí. V září 1914 se sešli zástupci švýcarských a italských socialistů v Luganu ke společné poradě, z níž vzešlo svolání k socialistickým stranám všech válčících zemí. Rezoluce této rady odsuzovala buržoazii obou válčících táborů, vyvracela nutnost hesla „obranu vlasti“ a odmítala oběma stranám právo mluvit o „svobodě národů“. Také dánští socialisté svolali konferenci sociálně demokratických stran skandinávských zemí, která se sešla ve dnech 17.—18. ledna 1915 v Kodani. Skandinávští socialisté protestovali proti porušení neutrality Belgie a vyzývali dělnictvo válečných zemí k úsilí o dosažení míru. Odvolávali se přitom zejména na usnesení kongresu Mezinárodního dělnického sdružení z roku 1910, v jehož 4. bodě se žádalo „vystupovat pro právo na sebeurčení národů a pro jejich obranu proti válečným přepadům a proti násilnému potlačování“.³⁵

Mezitím pokračovali švýcarští a italští socialisté ve svém úsilí o obnovu mezinárodních styků socialistických stran. Protože představitelé Mezinárodního socialistického býra (za války přeneseno do Haagu) odmítali návrhy Švýcarů svolat konferenci stran všech neutrálních států, pokusili se socialisté ze Švýcarska o svolání takové konference do Curychu na květen 1915. V oběžníku, resp. v pozvánce k této konferenci, se zdůrazňovalo mimo jiné i právo na vlastní stát, resp. právo obyvatel určitého území rozhodnout se buď pro vlastní stát nebo pro připojení k tomu či onomu státu. Švýcarští socialisté si dále představovali, že východiskem pro poválečné uspořádání vztahů mezi národy Evropy by bylo vytvoření „spojených států Evropy“ — vytvoření spolku států se svobodnou samosprávou bez celních hranic a se „svobodnou samosprávou všech národností“.³⁶

Samostatnou pozornost je třeba věnovat činnosti socialistických stran Balkánu. Je znám statečný protiválečný postoj srbských socialistů, kteří i po červenci 1915 kritizovali šovinismus srbské velkoburžoazie a okupační režim na nedávno dobyté Makedonii. Předválečnou ideu balkánské federace uplatňovali srbští socialisté jako nutnost spolupráce Srbska a Bulharska: Makedonie se měla stát rovnoprávným členem balkánské nebo alespoň srbsko-bulharsko-makedonské unie.

Politika srbské sociální demokracie ve vztahu k Makedonii se nezdála správná bulharským „širokým“ socialistům, kteří viděli Makedonii jako převážně bulharskou zemi. Na tyto námitky odpovídal Dušan Popović tím, že považoval Makedonii za nedělitelný ekonomický celek, který je potřebný i Srbsku i Bulharsku. Návrh na zařazení Makedonie jako samostatného člena ve federaci balkánských republik vítali bulharští těšňaci. Takové řešení ostatně navrhovalo i Mezibalkánské socialistické býro, které uspořádalo v lednu 1915 v Sofii „balkánský mítink“ a nedlouho potom v červenci 1915 v Bukurešti balkánskou socialistickou konferenci. Z obou těchto schůzek vzešly protiválečné rezoluce, odmítající zasahování velmocí na Balkáně, kritizující válečné záměry vlád domácích

³⁵ D r o z, *Der Krieg und die Internationale*, str. 100. K oběma konferencím viz Leninovo stanovisko a poznámky editorů Leninových Spisů, sv. 36, str. 641, dále sv. 21, 128—130 a sv. 35, 160.

států a propagující řešení vztahů mezi balkánskými národy formou socialistické balkánské federace.³⁷

Pokud jde o srbskou sociální demokracii, tu je třeba upozornit na to, že po prosinci 1915 (po porážce Srbska) působili někteří socialisté v Soluni, Paříži, resp. později i v Rakousko-Uhersku a také v Rusku. Pařížská skupina trvala na balkánské federaci s Makedonií jako svébytným členem, kdežto někteří soluňští se přikláněli k záměrům své vlády — k srbizaci západní části Makedonie.

Bulharští těšňaci trvali rovněž i po roce 1914 na ideji balkánské federace a při každé příležitosti kritizovali přípravy bulharské vlády k válce o Makedonii a jiná území. Těšňaci chápali ideu balkánské federace tak, že jejími členy měly být vedle Rumunska, Srbska, Černé Hory, Bulharska, Řecka a Albánie také Makedonie a Trákie, popřípadě i Dobrudža. Úkolem proletariátu mělo být připravovat nikoli národní, ale demokratickou internacionální revoluci, která uskuteční „demokratickou balkánskou republiku“.³⁸ Toto stanovisko těšňaků dávalo širokým socialistům záminku k pomluvám, že těšňaci jsou proti „sjednocení bulharského národa“. Balkánskou federaci považovali širocí za utopii, která nedává praktické řešení národnostní otázky za dané situace.

Také řeční socialisté se vyslovovali na začátku války za neutralitu a sympatizovali s ideou balkánské federace. Řeční socialisté se proto účastnili i bukureštské balkánské konference v roce 1915. Je jistě sympatické, že se řeční socialisté nedali zneužít pro buržoazní nároky na Makedonii: když je řecká vláda vyslala na konferenci dohodových socialistů do Londýna v únoru 1917, setrvali řeční delegáti na svém starším stanovisku balkánské federace.³⁹

Rumunští sociální demokraté rovněž zůstali věrni předválečnému stanovisku internacionálního řešení vztahů mezi balkánskými národy formou balkánské federace a odmítali proto pokusy rumunské vlády vstoupit do války po boku jedné nebo druhé velmoci. A právě proto, že si byli vědomi nebezpečí, jež tehdy hrozilo malým národům západní i východní Evropy, hlásali nutnost uzavření balkánského spolku, ve kterém se bude dbát národnostního principu: proletariát by pak usiloval o to, aby přeměnil tuto alianci ve federativní balkánskou republiku.⁴⁰

V letech 1914—1916 byli rumunští socialisté lákáni dohodovými (francouzskými) i centrálními (německými) socialisty. Zatímco např. holanďští socialisté více sympatizovali s Francouzi, byli na Balkáně a zejména v Rumunsku silnější vazby k německému socialismu. Připomínáme-li zde diskusi dr. Krsta Rakovského s francouzskými socialisty v roce 1915, pak nikoliv proto, že bychom chtěli z toho vyvozovat sympatie rumunských socialistů pro socialisty centrálních mocností. Rakovski je proti francouzskému nacionalismu, protože odmítá každý nacionalismus. Rakovski nevě-

³⁶ D r o z, c. d., str. 116.

³⁷ O r d e I v a n o v s k i, *Balkanskite socialisti i makedonskoto prašanë*, Skopje 1970, str. 370.

³⁸ V. S t r u g a r, *Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije*, Beograd 1965, str. 32 až 34.

³⁹ I v a n o v s k i, c. d. str. 396.

⁴⁰ A f G S A B, r. 7, str. 205.

řil, že vítězství Dohody přiblíží řešení národnostní otázky ve střední Evropě: naopak ve vítězství carského Ruska, které má dostat Konstantinopol, vidí velké nebezpečí pro balkánské státy. Carismus se totiž může kdykoli dohodnout s centrálními mocnostmi: proto Rakovski nevěří na teorii, že Francie a Anglie udrží „ve spolupráci s příštími republikami“ Rusko v šachu.⁴¹

Zbývá ještě poukázat na stanovisko socialistických stran nerovnoprávných národů Ruska a habsburské monarchie. V Rusku se podílely na protiválečném prohlášení sociálně demokratických poslanců v dumě také „národní“ sekce SDSR: lotyšská, finská, gruzínská, polská a židovský „bund“. Jejich stanovisko však nebylo tak důsledné, jako byl postoj bolševiků. Těm se nejvíce blížili polští sociální demokraté z Kongresovky, kteří vyjadřovali své stanovisko proti válce a proti carismu v řadě ilegálních letáků i jinak. Polští sociální demokraté setrvali na svém předválečném programu polské autonomie v rámci poválečného demokratického Ruska: proto také zásadně odsuzovali jak „slovanskou ideu“, tak i „rakouskou orientaci“.⁴² Zase ukrajinští socialisté se pokusili organizovat na německé půdě „odboj“, ale ve srovnání s Polskou socialistickou stranou-frakcí⁴³ neměli valného úspěchu.

„Polské legie“ Józefa Piłsudského byly podporovány i polskou sociálně demokratickou stranou v Haliči (a celým polským buržoazním táborem). Obě strany svými výzvami proti „krvavé despocii carského Ruska“ poskytlly vhodné argumenty propagandě německé a německorakouské sociální demokracie a konec konců i německým a rakousko-uherským imperialistům. Česká sociální demokracie (autonomisté i centralisté) vydala na začátku války projev pro „udržení našich řad“ i v době válečné litice“ a její tisk musil schvalovat válku. V roce 1915 pak musili čeští sociální demokraté — a dr. Smeralovi nebo centralistovi Burianovi to nebylo proti vůli — desavovat zahraniční odboj a „intriky Dohody“.⁴⁴ Jihoslovanští socialisté v Předlitavsku, Bosně a Hercegovině, resp. i v Chorvatsko-Slavonsku se nemohli nebo možná nemusili vyjadřovat: jejich organizace a denní tisk byly zastaveny.

⁴¹ Chr. Racovski, *Les Socialistes et la guerre. Discussion entre Socialistes français et Socialistes roumains*, București 1915. Recenzi uveřejnil R. Hilferding, *Ein neutraler Sozialist über die sozialistische Neutralität*, Der Kampf, r. 8, č. 7–8, 1916, str. 265–275. — Rakovski sice odmítal válku, ale kritizoval i „sabotáž národní obrany“. Viz o tom v přehledu rumunské literatury u E. I. Spivakovského, *O nekotorych problemach istorii sozdanija Kompartii Rumynii*, Voprosy istorii, 1971, č. 3, str. 43.

⁴² Národnostní otázce v programu SDKPiL za první světové války bylo by třeba věnovat širší pozornost. Předběžně upozorňuji na Leninovu diskusi s SDKPiL v letech 1915–1916, o které se zmiňuji v kap. 3. Podrobně o tom J. Kancewicz, *SDKPiL wobec zagadnień wojny, rewolucji i niepodległości Polski w latach 1914–1918* — a F. Ty ch, *Z dziejów PPS-Lewicy w latach wojny 1914–1918*: sborník Ruch robotniczy i ludowy w Polsce w latach 1914–1923, str. 107–194, 195–268.

⁴³ H. Jabłoński, *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914–1918*, Warszawa 1958.

⁴⁴ Naposledy u nás Ká r n í k, *Socialisté na rozcestí*, 22.

3. „ZIMMERWALDSKÁ INTERNACIONÁLA“

Příznivých podmínek legální činnosti politických stran ve Švýcarsku využívali také emigranti, mezi nimiž zaujímali vůdčí roli ruští bolševici. Ke zmíněným schůzkám socialistů v Luganu, Kodani, Londýně — a k dalším akcím socialistických stran (např. konference sociální demokracie ve Švédsku) je třeba dodat, že byly ovlivňovány někdy přímo, jindy nepřímo názory ruských bolševiků a především samého V. I. Lenina. Zmínili jsme se již o protiválečném stanovisku bolševiků a internacionalistů menševiků. Bolševici a menševičtí internacionalisté se však mezi sebou lišili v názoru na taktiku boje proti válce. Nás především zajímají názory na řešení národnostní otázky. Z mnoha hlasů ruských emigrantů-socialistů, usazených ve Francii a ve Švýcarsku si všimneme nejdříve názorů L. Trockého a potom P. Axelroda. Trockij vítal heslo míru na základě práva na sebeurčení národů, ale přitom kladl důraz hlavně na heslo „Spojené státy evropské“: domníval se, že „válka ohlašuje zhroutilí národní států“. Axelrod dokonce tvrdil v roce 1915, že „vítězství socialismu nad kapitalismem takřka současně automaticky vykoření také národní individualismus“. To „současně“ mělo proběhnout „již v několika málo desetiletích“ — a proto považoval Axelrod za důležité, aby do „středu rozborů byla postavena otázka: Je rozeklání lidstva na územní a hospodářsky odlišné sociální organismy nebo jednotky, jeho rozvrstvení na samostatné, od sebe nezávislé národy a státy přirozeným věčným zákonem, anebo jsou možny, ba dokonce i dějinně nutny také jiné organizační formy lidstva, které by mohly přivodit sloučení všech součástí v jediný celek? Axelrod chtěl bojovat proti „idealizaci organizačního systému, spočívajícího na odvěkém rozdrobení lidstva v samostatné národné územní celky“, protože takové stanovisko je „neslučitelné s cílevědomým internacionálním bojem za osvobození“.¹

Také v řadách bolševiků vyslovovali někteří odmítavé názory na právo národů na sebeurčení: byli to Bucharin, Pjatakov i někteří další. Tyto rozdíly v názorech na taktiku a hesla strany v boji proti válce mezi Leninem a jinými členy bolševické sekce SDSDR se projeví i na konferenci strany v Bernu, svolané koncem února 1915. Na této konferenci přednesl V. I. Lenin referát „Válka a úkoly strany“, jehož základní teze vyjádřil „Manifest ÚV“. Proti tezí referátu a Manifestu vystoupil N. I. Bucharin, kterému se na jedné straně zdálo leninské pojetí hesla porazit carismus v průběhu protilidové války příliš málo, ale který na druhé straně přijímal heslo „míru“ kautskyánského typu.² Bucharin měl mimo jiné i námitky proti heslu práva národů na sebeurčení, které by prý mohlo být v protikladu se zásadami internacionalismu. Podle Bucharinovy teorie — kterou sám nazval teorií „imperialistického ekonomismu“ — byl boj za sebeurčení národů v období imperialismu „ekonomicky a politicky nepro-

¹ Ju. Čudnovskij, *Schriften der russischen Sozialisten über den Krieg*, AfGSAB, r. 7, str. 60 ad. Český přehled V. Vacek, *Ruští internacionalisté o válce*, Akademie, r. 22 (1917), 126–127.

² Ja. G. Temkin, *Bernskaja konferencija zagraničnych sekcij RSDRP* (1915 g.), Moskva 1961, 47 ad.

veditelný“. Jak známo, konference přijala nakonec všemi hlasy proti jednomyselnému teze referátu V. I. Lenina.

Bernská konference zahraničních sekcí SDSDR (bolševiků) ujasnila otázky charakteru války, vysvětlila podstatu šovinismu v hesle „obranu vlasti“ a podstatu oprávněných i pokrokových národních válek 18. a 19. století — a zejména pak vytýčila a vysvětlila úkol přeměny imperialistické války ve válku občanskou. Zvláštní pozornost věnovala bernská konference SDSDR heslu „Spojených států evropských“. Toto heslo vyvolávalo dost živou diskusi.³

Rezoluce bernské konference SDSDR ovlivnily činnost nejen ruských socialistů v samém Rusku a v emigraci, ale i činnost dalších socialistických socialistů v neutrálních státech a také ve státech válčících. Z podnětu ruských sociálních demokratů v emigraci se konaly ve Švýcarsku první protiválečné schůzky socialistů-internacionalistů. Ines Armandová, Alexandra Kollontajová, Naděžda Krupská vykořespondovaly s Klárou Zetkinovou, Henriettou Roland-Holstovou a dalšími představitelkami socialistického hnutí uspořádání „Konference socialistických žen“ (březen 1915). Ruští socialisté ovlivňovali i průběh další mezinárodní porady — a to „Konference socialistické mládeže“ (duben 1915). Z hlediska našeho tématu nás zajímá výsledek porady žen-socialistek, na které se mimo jiné žádalo, aby úsilí o nastolení míru respektovalo právo národů na sebeurčení a aby se právo na samostatnost týkalo i těch nejmenších národů.⁴

Schůzka italských a švýcarských socialistů ze září 1914, jmenované dvě konference žen a mládeže z jara 1915 a osobní kontakty ruských bolševiků se zahraničními socialisty-internacionalisty z Německa, Holandska, Francie, Anglie, Ameriky a jiných zemí⁵ dávaly záruku, že bude možno uskutečnit rozsáhlejší akci za obnovu mezinárodního socialistického hnutí na zásadách internacionálního a revolučního řešení úkolů boje proti válce a za mír. Takovou schůzku bylo možno uspořádat pochopitelně jen ve Švýcarsku.

Vrátíme se tedy znovu ke švýcarským socialistům. Po nezdařeném pokusu o svolání konference socialistických stran neutrálních zemí, rozhodl se R. Grimm, člen představenstva Sociálně demokratické strany Švýcarska, organizovat schůzku opozičních skupin v socialistických stranách, o jejichž činnosti v Německu, Anglii a jinde se již vědělo. Se svoláním schůzky souhlasily i emigrantské skupiny ve Švýcarsku a dalo se rovněž počítat s balkánskými socialisty. Švýcarským socialistům se vskutku podařilo svolat tuto konferenci. Ve dnech 5. až 9. září 1915 se sešlo v malém lázeňském městečku Zimmerwaldu nedaleko Bernu 37 osob z Německa a Ruska, Itá-

³ Temkin píše, že o průběhu diskuse k této otázce nejsou známé přesné údaje (Temkin, str. 70). Temkin dále upozorňuje na rozdíl v pojetí hesla „spojené státy evropské“ v „Manifestě ÚV“ na jedné straně — a u Kautského, Trockého a jiných autorů na straně druhé. Při srovnávání se však Temkin dopouští omylu: přisuzuje totiž Kautskému plán „spojených států střední Evropy“, ačkoli naopak Kautsky odmítal Naumannovu „mitteleuropu“. O Leninově postoji k heslu „spojené státy evropské“ viz v následující kapitole.

⁴ D r o z, str. 121 ad. Viz dále u T e m k i n a, 116—120.

⁵ T e m k i n (str. 121) sděluje, že v adresáři ÚV SDSDR bylo zaneseno přes sto osob ze zahraničí, s kterými byly navázány styky.

lie a Francie, Skandinávie a Balkánu a pochopitelně i z domácího Švýcarska. Na programu konference byly otázky: obnova mezinárodní spolupráce socialistických stran, úkoly boje proti válce a za mír.⁶

Historie „Zimmerwaldu“ je všeobecně známá, a tak si jen připomeňme, kdo a jak hovořil na této konferenci o právu národů na sebeurčení. Nepochybně bylo důležitou skutečností to, že v rámci konference vyhlásili zástupci francouzských (A. Merrheim a A. Bourderon) a německých (A. Hoffmann a G. Ledebour) socialistů společný manifest proti porušování práva národů na sebeurčení: v manifestu se považovala tato zásada za „nerozbornou“. Z celkového textu francouzsko-německého „Prohlášení“ však vyplývá, že autoři rezoluce rozuměli právem národů na sebeurčení především odmítání anexí (konkrétně odmítali okupaci Belgie) nikoli právo na státnost každého národa. „Manifest“ z celé zimmerwaldské konference pak vycházel především ze skutečnosti, že válka ohrožuje malé národy a hrozí jim záhubou: konkrétně se hovořilo o Belgii, o Polácích a balkánských národech a o Arménii. Manifest upozorňoval také na to, že válka přivádí do záhuby i vlastní válčící národy. Boj socialistů za mír musí být proto veden tak, „aby bylo znemožněno jakékoli znásilnění práv a svobod národů. Sebeurčení národů musí být неотřesitelnou zásadou uspořádání národních vztahů“.

Složení zimmerwaldské konference nebylo sourodé a představitelé revoluční levice, ačkoli měli výhrady proti rezoluci, podepsali společný manifest, aby tak podtrhli význam výzvy k boji proti válce. Sami si představovali, že konference měla odsoudit oportunistismus vůdců socialistických stran a Mezinárodního socialistického býra. Levice podala vlastní návrh manifestu, ve kterém bylo právo národů na sebeurčení opsáno požadavkem: zvedněme hlas proti utlačování národa druhých a proti rozbíjení národů na jednotlivé části, jak to má v úmyslu vláda každého státu, zvítězí-li a bude-li diktovat „vítězný“ mír. — V této formulaci je tedy zdůrazněna spíše „negativní“ stránka práva národů na sebeurčení, totiž odmítání národnostního útisku. Nutno ale zdůraznit v této rezoluci tu skutečnost, že levice zároveň ukazovala na to, jak zabránit tomuto útlaku: Svrhněte kapitalistické vlády, to budiž cíl dělnictva všech válčících států — a jen tak přestane vykořisťování jednoho národa druhým!⁷

Zimmerwaldský manifest byl odmítnut vedením jak německé, tak i francouzské strany buď pro formální důvody (Němci) nebo „zásadně“, totiž nacionalisticky: vedení francouzské socialistické strany odmítlo jed-

⁶ O průběhu konference referují již citovaný J. Humbert-Droz, dále A. Reisinger, *Lenin und die Zimmerwalder Bewegung*, (Berlin 1966) a Ja. G. Temkin, *Lenin i meždunarodnaja social-demokratija 1914—1917* (Moskva 1968).

⁷ „Návrh manifestu levicové skupiny účastníků mezinárodní socialistické konference v Zimmerwaldu“, uveřejněný v polském časopise „Gazeta Robotnicza“ (ve Švýcarsku), je dílem polských levicových socialistů, kteří hned po skončení konference v Zimmerwaldu vydali vlastní „Téze o imperialismu a národnostním útisku“. V těchto Tezích se dokazovalo, že za imperialismu není možné očekávat zlepšení situace pro malé národy a že „období zakládání národních států pominulo“. Heslo práva národů na sebeurčení považovali levicoví Poláci proto za zbytečné: příští revoluce bude mezinárodní, takže po jejím vítězství nebudou vznikat zvláštní národní státy. — Viz o tom u Kancewicze ve sborníku „Ruch robotniczy“, str. 132.

nat o míru s jinými socialisty do té doby, dokud Dohoda nezvítězí a dokud nebude Německo poraženo. Také vedení holandské socialistické strany odmítlo zimmerwaldský manifest a vůbec činnost Mezinárodní socialistické komise, zvolené na zimmerwaldské konferenci. Na opovrhlivý postoj pravicového vedení holandských socialistů odpověděla Mezinárodní socialistická komise dokumentem, z něhož citujeme tuto důležitou pasáž: Větu o právu národů na sebeurčení nelze vysvětlovat v tom smyslu, že je přípustno podporovat vládu, která se dnes účastní války. Právo národů na sebeurčení není možné uskutečnit na půdě třídní společnosti. Socialismus je předpokladem pro uskutečnění tohoto práva. Boj o sebeurčení národů musí být tudíž i bojem za socialismus.⁸

S formulací práva národů na sebeurčení v Manifestu zimmerwaldské konference nebyli spokojeni ani někteří stoupenci levice. Karlu Radkovi se nelíbilo pojetí práva národů jako „neotřesitelné zásady“, a proto vystoupil na strankách sociálně demokratického časopisu „Berner Tagwacht“ s tvrzením, že toto právo je jen „iluzorní“. Radkem byli ovlivněni členové bolševické části SDSDR N. I. Bucharin a hlavně G. L. Pjatakov, kteří byli autory „Tezí o řešení práva na sebeurčení národů“ a pak „Platformy 15 bodů“, vydaných v listopadu 1915 ve Stockholmu proti Leninově taktice (viz o tom dále).

Socialistům-internacionalistům šlo v Zimmerwaldu především o to, aby využili příležitosti a propagovali obnovu jednoty mezinárodního socialistického hnutí na zásadách revolučních: nikoliv smíření, ale občanská válka proti buržoazii, nikoli spolupráce se sociálšovinisty, ale nová jednota, nová Internacionála revolučních dělníků. A v tomto úsilí se zdálo některým levým socialistům-internacionalistům právo na sebeurčení národů podřadné. A zřejmě i vlivem levice se zdůrazňovala v dalších dokumentech Mezinárodní socialistické komise opět především „negativní“ stránka práva na sebeurčení, totiž utlačování národů. V oběžníku z 10. února 1916, kterým MSK svolávala novou konferenci na duben 1916 do Kienthalu, se upozorňovalo, že „malé státy a potlačované národy jsou jen šachovými figurkami v imperialistické hře velmocí“. Zdůrazňovalo se, že válka prohlubuje národnostní protiklady a vede k „nakupení a zapletení národnostních problémů“. Válka svědčí o tom, že žádný z utlačovaných národů nemůže dostat svobodu a nezávislost z rukou imperialistických států.⁹

Na druhou konferenci v Kienthalu 24.—30. dubna 1916 přišlo sice o několik delegátů více, ale zástupcům z Anglie, Rakouska, Rumunska, Bulharska, Švédska-Norska a Holandska, kteří se přihlásili, nebylo dovoleno přijít. Rezoluce této druhé konference o postoji proletariátu k otázce míru vytyčuje v „národnostní otázce“ všeobecný požadavek osvobození lidstva a odmítnutí anexí. Proletariát má „rovněž odmítnout všechny pokusy, ukrývané pod falešnou vlajkou svobody potlačovaným národům, o vytvoření údajně nezávislých, ve skutečnosti neživotných států“. Aby nevznikl dojem, že snad socialisté chtějí trvat na mapě světa, jak vypadala před válkou, bylo v rezoluci zdůrazněno: Socialismus usiluje o zrušení jakého-

⁸ Droz, str. 168.

⁹ Tamtéž, 178. Rozestavení sil uvnitř „Zimmerwaldu“ lze poznat z Leninových článků z let 1915–1916. Viz k tomu také zápisky redakce Spisů ve sv. 35 a 36.

koli národnostního útisku. Socialismus vytvoří hospodářskou a politickou jednotu národů na demokratické základně, která není možná v rámci kapitalistických státních hranic. Dosažení tohoto cíle znesnadňují anexe, které roztrhávají národy a připojují je do cizích států. Dokud socialismus neuskuteční svobodu a rovnoprávnost všech národů, je trvalou povinností proletariátu bránit se třídním bojem proti národnostnímu útlaku, odmítat znásilňování slabších národů, žádat ochranu národnostních menšin a autonomii národů na půdě plné demokracie.

Zinovjev jako mluvčí levice se domníval, že rezoluce kienthalské konference je vcelku krokem vpřed, ale pokud jde o vyjádření obsahu hesla práva národů na sebeurčení — kterážto otázka byla podle Zinovjeva na konferenci jen „krátce nadhozena, ale nebylo o ní diskutováno a nerozhodlo se o ní“¹⁰ tu pozorujeme určitý ústup ve srovnání s zimmerwaldskou konferencí. Ústup v tom smyslu, že se v Kienthalu uplatnil silnější vliv levice, jejíž polští, holanďští i někteří ruští členové považovali právo národů na sebeurčení za něco „vedlejšího“ vzhledem k celkové situaci — vzhledem k očekávané proletářské revoluci v celé Evropě. „Ústup“ kienthalské konference od předchozího zdůraznění významu práva národů na sebeurčení jako „neotřesitelné zásady“ je zejména nápadný ve srovnání se soudobými názory V. I. Lenina.¹¹

4. V. I. LENIN (1914–1916)

Jak známo, zastihlo vypuknutí války V. I. Lenina v Haliči. Rakouské úřady jej na krátkou dobu uvěznily, ale po zásahu V. Adlera směl odjet do Švýcarska. Tam zahájil Lenin svou propagandu revolučních cílů. V návrhu „Úkolů revoluční sociální demokracie“¹¹ odsoudil Lenin „vlastenecké“ fráze buržoazních vlád a s „pocitem hluboké roztrpčenosti posuzoval skutečnost, že socialistické strany nejdůležitějších válčících států přijaly za svůj úkol „obranářský nacionalismus a šovinismus“. Lenin zahájil propagandu za provedení socialistické revoluce, za přeměnu války ve válku občanskou. V této propagandě socialistické revoluce považoval Lenin za vhodné vytyčovat jako „jedno z nejbližších hesel německou, polskou, ruskou atd. republiku a současnou přeměnu jednotlivých států Evropy v republikánské Spojené státy evropské“. Zatímco Kautsky psal o právu na sebeurčení především pro ruské Poláky, považoval Lenin za nutné „bojovat především proti vlastní ruské monarchii, proti velkoruskému a panslavistickému šovinismu“. Propaganda provedení revoluce v Rusku měla obsahovat i hesla „osvobození a sebeurčení národů utlačovaných Ruskem“.

Tyto své teze rozvedl Lenin v článku „Válka a sociální demokracie“, který byl uveřejněn v listopadu 1914 v časopise „Social-Demokrat“, vydá-

¹⁰ D r o z, 216.

¹¹ Srovnej předběžně Leninův návrh rezoluce SDDSR pro konferenci v Kienthalu ve Spisech, sv. 36, str. 366–369.

¹ L e n i n, *Spisy* (č. v.), sv. 21, str. 9–13.

vaném SDSDR ve Švýcarsku.² Svou kritikou šovinismu domácí (ruské) buržoazie a vlastních sociálpatriotických socialistů³ dával Lenin příklad pro postup sociálně demokratických stran ostatních evropských válčících států. Mělo-li dojít ke sjednocení socialistů z různých zemí, pak jednou ze základních podmínek jednání o spolupráci mělo být uznání práva na sebeurčení národů.⁴ Především socialisté válčících států byli povinni uznat tuto zásadu. „Jádro otázky sebeurčení národů v naší epoše je právě v tom, jak si počínají socialisté utlačujících národů. Socialisti utlačujícího národa (Anglie, Francie, Německo, Japonsko, Rusko, Spojených států atd.), který neuznává a nehájí právo utlačovaných národů na sebeurčení (tj. na svobodné oddělení), není ve skutečnosti socialista, ale šovinista“. Lenin tím měl na mysli, aby Angličané uznali právo Irů, Francouzi práva italské Nizzy, Němci zase právo Alsaska-Lotrinska, Šlesviku a Polska, Rusové by musili přiznat právo Polákům, Finům, Ukrajině — a Poláci zase uznají práva Ukrajinců.

Článek „Otázky míru“, z kterého jsme citovali, nebyl otištěn, ale základní myšlenky včlenil Lenin do brožury „Socialismus a válka“ (spoluautorem byl Zinovjev), která vyšla v několika jazycích: v německém znění byla předložena delegátům zimmerwaldské konference v září 1915. V této brožuře shrnuje Lenin dosavadní hodnocení imperialistického charakteru první světové války a hloubku zrady vůdců stran II. internacionály, dále rozebírá revoluční řešení boje proti válce a její přeměnu v socialistickou revoluci, která jediná zabezpečí mír a právo na sebeurčení národů.

Idea práva národů na sebeurčení nebyla přijata všemi stoupenci revolučního socialismu. A tak Lenin považoval nyní za nutné pokračovat ve vysvětlení a propagaci svého pojetí práva na sebeurčení národů proti pravicovým sociálovinistům, ale i proti levým socialistům-internacionalistům. Učinil tak v řadě článků a větších studií, uveřejněných v časopise socialistů-internacionalistů „Der Vorbote“ nebo ve svém (rusky psaném) „Social-Demokratu“. Z nejvýznačnějších prací tu jmenujme „Revoluční proletariát a právo na sebeurčení národů“ (psáno v říjnu 1915 proti K. Radkovi — ale neuveřejněno) a „Socialistická revoluce a právo na sebeurčení národů (teze)“ psáno v únoru a vyšlo v dubnu 1916). Připomeňme konečně i „Návrh ÚV SDSDR k Druhé socialistické konferenci“ (ke konferenci v Kienthalu), uveřejněný v „Bulletinu Mezinárodní socialistické komise“ Lenin tu zkritizoval tentokrát především Huysmanse a Kautského. Lenin navrhol, aby „otázka míru“ byla upřesněna analýzou podstaty anexí a stanovením zásady: Socialista každého národa požaduje okamžitě a bezpodmínečně svobodu oddělení pro kolonie a národy, utlačené jeho vlastní »vlastí«. Bez splnění této podmínky zůstane i v zimmerwaldském manifestu uznání práva na sebeurčení národů a zásad internacionalismu v nelepším případě mrtvou literou.⁵

² Tamtéž, str. 19–28 (Téze této brožury, uveřejněné ve svazku 41, str. 317–324, jsou znamenitým přehledem postoje hlavních evropských socialistických stran a jejich vůdců. Rovněž „Osнова referátu »Dvě internacionály«“ (41, str. 338–348) dokresluje poznání o postoji vůdců jednotlivých sociálně demokratických stran k válce.

³ Lenin, *Spisy* 21, 98–102, článek „O národní hrdosti Velkorusů“, dále dopisy A. Šljapnikovovi ze 17. X. 1914 ve *Spisech*, sv. 35, str. 135, 145 aj.

⁴ Tamtéž, str. 290–295, článek „Otázka míru“.

V letech 1915—1916 vzniklo zhruba asi takové rozdělení názorů socialistů jednotlivých zemí na řešení národnostní otázky a konkrétně na výklad práva národů na sebeurčení. Zatímco oportunisté typu K. Kautského byli sice pro samostatnost národů vůbec (a zejména pro samostatnost národů utlačovaných protivníky Německa), ale odmítali vést revoluční boj proti vlastní buržoazii, zase na druhé straně revoluční internacionalisté velkých a dokonce i nerovnoprávných a malých národů (Srbové!), i když chtěli bojovat a bojovali proti vlastní buržoazii, odmítali uznat právo na sebeurčení národů jako „zbytečné“ a „škodlivé“ pro další rozvoj socialistické revoluce. Argumenty levých socialistů-internationalistů proti právu na sebeurčení národů byly zhruba trojího druhu: 1. v imperialistické válce nelze vyhlašovat demokratické úkoly, ale je nutno zaměřit se přímo na socialistické cíle. 2. V období imperialismu nejsou možné národní války a není možný tudíž ani vznik nových národních států. 3. Právo na sebeurčení jako právo na oddělení od daného státu překáží konečnému socialistickému cíli: splnutí národů.

Na námitky levých internacionalistů o neúčelnosti vyhlašovat demokratické úkoly (a tedy i právo na sebeurčení národů) v období imperialismu odpovídal Lenin tím, že ukazoval na zesílený národnostní útisk. A právě z poznání „stupňujícího se útisku národů“, z poznání „rozdělení národů na utiskující a utiskované“ vyplývala pro Lenina nutnost propagace hesla práva národů na sebeurčení. „Sociální demokraté utiskujících národů jsou povinni prosazovat, aby bylo toto právo upřímně přiznáno, a požadovat pro utiskované národy právo na svobodné oddělení — neboť jinak by bylo uznání rovnoprávnosti národů a mezinárodní solidarity dělníků jen prázdnou frází, pokrytectvím.“ Lenin odmítl názory K. Radka, který „ve jménu socialistické revoluce s pohrdáním zavrhuje důsledně revoluční program v oblasti demokracie“.⁵

Podrobně vysvětlil Lenin postavení demokratických úkolů za socialistické revoluce v článku „Socialistická revoluce a právo národů na sebeurčení“ (otištěno v dubnu 1916). Lenin zde opět upozornil na to, že „socialistická revoluce není jeden akt, jedna bitva na jedné frontě, nýbrž celá epocha zastřených třídních konfliktů“ a že „sociální demokracie musí usilovněji využívat konfliktů, vznikajících i na tomto (rozuměj národnostním — JK) podkladě, jako podnětů k masovým akcím a k revolučním vystoupením proti buržoazii“.⁷ Lenin zkrátka a dobře poznal, že je třeba a možné využít národních (demokratických) hnutí jako spojenců socialistické revoluce: tato možnost vznikala právě za války. Demokratické úkoly v programu revolučních marxistů nebyly tedy zbytečné, ale nutné. „Marxistické řešení otázky demokracie spočívá v tom, že proletariát, který vede svůj třídní boj, využívá proti buržoazii všech demokratických institucí a snah, aby připravil své vítězství nad buržoazií, aby ji svrhl.“ — Tak odpovídal Lenin Pjatakovi, který viděl ve vyhlašování rovnoprávnosti pro všechny národy „buržoazní podvod“. Lenin souhlasil

⁵ Lenin, *Spisy* 22, 291. Leninovu přípravu ke konferenci v Zimmerwaldu osvětlují dopisy a návrhy rezolucí, uveřejněné ve Spisech, svazky 35, 36 a 41.

⁶ Lenin, *Spisy* 21, 413. V březnu 1916 psal Lenin A. M. Kollontajové o tom, že „otázka sebeurčení je nesmírně důležitá“, *Spisy*, sv. 36, 358.

⁷ Lenin, *Spisy* 22, 168.

s tím, že buržoazie opravdu těmito hesly podvádí pracující masy svých národům, ale „od nás (rozuměj od socialistů — J. K.) to bude pravda, která nám pomůže snadněji a rychle získat všechny národy na naši stranu“. „Využíváním buržoazní demokracie — k socialistické a důsledně demokratické organizaci proletariátu proti buržoazii a proti oportunistu! Jiné cesty není.“⁸

Mohli bychom tu citovat další jiné podobné výroky z Leninova díla, v němž se osvětlovaly souvislosti demokratických úkolů se socialistickou revolucí i nutnost jejich propagace právě za imperialistické války a za revoluce. Problémy vysvětlil Lenin obšírně zejména v článcích „Výsledky diskuse o sebeurčení“ (psáno v létě 1916, uveřejněno v říjnu 1916 v prvním čísle „Sborník Social-Demokrata“), „O karikatuře marxismu a o imperialistickém ekonomismu“ (psáno na podzim 1916, ale uveřejněno až po válce) a „Pacifismus buržoazní a pacifismus socialistický“ (psáno 1. ledna 1917, ale uveřejněno až po válce). Význam těchto článků lze stručně shrnout tímto srovnáním Leninova pojetí práva na sebeurčení národů z let 1914—1916 s Engelsovým stanoviskem z roku 1848: Engels chtěl uznat právo na sebeurčení těm národům, které byly pro revoluci a proti carskému Rusku. Lenin uznával právo na sebeurčení, aby národy získal pro revoluci, aby je mohl učinit spojencem socialistické revoluce.

Námítky některých levých internacionalistů proti právu národů na sebeurčení jako zbytečnému heslu nyní v období imperialismu, kdy už nejsou národní války a nové národní státy možné, vyvracel Lenin na základě rozboru „tří typů zemí z hlediska sebeurčení“. Lenin poukazoval na to, že existují: 1. vyspělé kapitalistické země v západní Evropě, kde je národnostní otázka vyřešena; 2. zaostalé země východní Evropy (Balkán, Rakousko-Uhersko a Rusko) a 3. polokoloniální země a kolonie. V posledních dvou typech zemí mají národy (a samozřejmě především proletariát) před sebou ještě demokratické úkoly, včetně uskutečnění svého sebeurčení.⁹ Ve východní Evropě a v koloniích či závislých zemích „jsou dosud zpravidla národy utlačované, nevyvinuté v kapitalistické národy. Takové národy mají ještě objektivní celonárodní úkoly, a to úkoly demokratické, úkoly svržení cizonárodního útlaku“. Lenin dokázal na konkrétních příkladech z období před rokem 1914 (osamostatnění Norska z roku 1906 a hnutí balkánských národů z let 1912—1913) i za války (povstání Irů a přechod českých pluků k Rusům) možnosti a podmínky vzniku národních válek. Lenin už před válkou poukazoval na tendenci ke vzniku nových národních států (podobně jako i jiní socialističtí autoři). V roce 1916 k tomu dodával: „Imperialistická epocha nemaří ani snahy národů o politickou nezávislost, ani uskutečnitelnost těchto snah v rámci světových imperialistických vzájemných vztahů.“ Imperialisté mohou mít dokonce zájem na uskutečnění nových samostatných států buď polského nebo finského, resp. českého, maďarského aj., podle výsledků války.¹⁰ Lenin byl pochopitelně pro jiné řešení vzniku nových národních

⁸ Lenin, *Spisy* 23, str. 23—25, článek „Odpověď P. Kijevskému“.

⁹ Lenin, *Spisy* 22, str. 139—140, 165—166; sv. 23, str. 59.

¹⁰ Lenin, *Spisy* 23, 53.

států, a právě proto zdůrazňoval, že úkolem socialistů vládnoucích národů musí být propaganda na sebeurčení národů a podpora národních hnutí, namířených proti imperialismu. „Velkoruský a německý dělník musí být bezvýhradně pro svobodu oddělení Polska, neboť jinak je teď fakticky lokajem Mikuláše II. nebo Hindenburga.“ Lenin ovšem nevěděl „pro jaký počet utlačovaných národů bude v praxi zapotřebí oddělit se“, ale to nikterak neopravňovalo k odmítání práva na oddělení. „Odmítat právo na oddělení je nyní nesmírně teoreticky falešné a prakticky je přísluhováním šovinistů utlačujících národů, to víme, vidíme a každodenně přímo pociťujeme.“¹¹

Své námitky proti heslu o právu národů na sebeurčení odůvodňovali někteří socialisté-internacionalisté také tím, že prý socialismus „zruší hraniční sloupy“ a za socialismu se bude společnost teritoriálně dělit „jenom podle potřeb výroby“, protože národy „s veškerou pravděpodobností budou mít charakter kulturní a jazykové jednotky“. Lenin se těmto názorům posmíval a předpokládal – v duchu Marxových představ – po vítězství socialismu ještě dlouhou dobu existenci států v „období revoluční přeměny jedné společnosti ve druhou“. Lenin dále předpokládal, že vítězný socialismus musí zároveň s uskutečněním práva na sebeurčení stanovit novým národním státům „demokratické hranice“, které jsou až doposud vesměs nedemokratické. Odvolává se při této příležitosti na O. Bauera (na jeho spis „Národnostní otázka a sociální demokracie“ z roku 1907) odpověděl Lenin na adresu tzv. socialistických „ekonomistů“: „Socialistická pospolitost nikdy nebude moci násilím začleňovat celé národy do svého svazku.“ Lenin si představoval, že socialismus umožní stanovit nové hranice jednotlivých národů a států mimo jiné s přihlédnutím „k sympatiím“ obyvatelstva sporných oblastí. V tomto směru projevil i Lenin určité iluze, když se domníval, že „na tomto základě prakticky dojde k absolutnímu odstranění sebemenších národnostních třenic, sebemenší národnostní nedůvěry – a že dojde k urychlenému sblížení a splynutí národů, které bude dovršeno odumíráním států“.¹²

Tímto citátem přecházíme k nové problematice v Leninově díle, které jsme – podle mého názoru – věnovali méně pozornosti. Příslušníci malých národů mají ostatně pochopitelný sklon hledat v evropském a tedy i v socialistickém myšlení příklady a důkazy potřeby své existence pro přítomnost i budoucnost – a tak nebylo divu, že jsme i my hledali v Leninově díle především argumenty o tom, že socialisté velkých, totiž vládnoucích a utlačujících národů jsou povinni hájit právo na samostatnost menších a nerovnoprávných národů. Lenin k takovému postupu nabádal před rokem 1914 a znovu nebo ještě silněji za války socialisty svého národa, francouzské, německé atd. Ale Lenin hovořil také o úkolech, o povinnostech socialistů nerovnoprávných národů. Nejdříve však připomeňme, že Lenin si nepředstavoval právo na sebeurčení národů jako p o v i n n o s t, která povede k „drobení států“. Lenin sice již před válkou zjistil (resp. spolu s jinými socialistickými teoretiky přebíral již dříve poznanou tezi), že ten-

¹¹ *Spisy* 23, str. 71. Právě proto nešetřil Lenin kritikou i na adresu těch, „kteří mlčí o anexích“ (v Německu Haase a Kautsky). *Spisy* 36, str. 366 aj.

¹² *Lenin, Spisy* 22, 350–351.

dence soudobého kapitalismu směřuje ke vzniku nových národních států, ale přitom se domníval, že „hájení práva národů na sebeurčení . . . naopak povede ke svobodnějšímu a nebojácnějšímu vytváření velkých států a státních svazů“.¹³

Formou takového „státního svazu“, který by „lépe odpovídal hospodářskému rozvoji“, by mohly být třeba „spojené státy evropské“ — psal Lenin na podzim r. 1914. O této ideji diskutovali členové SĐSDR ve Švýcarsku ještě v březnu r. 1915. Ale Lenin tehdy již pochyboval o účelnosti tohoto hesla a ještě před zimmerwaldskou konferencí vysvětlil jeho nesprávnost a rozpornost s úkoly revoluční socialistické agitace.¹⁴ Z hlediska bezprostředních úkolů revolučního proletariátu nebylo potřeba určovat takovou nebo jinou podobu poválečné Evropy; nutné bylo především usilovat o „úplnou jednotu proletariátu národností utlačovaných i utlačujících“ v daných státních celcích i mezi státy.

Lenin nehlásal právo národů na sebeurčení proto, že by „snil o hospodářské roztržštěnosti nebo vyznával ideál malých států“, naopak zdůraznil, že „usilujeme o velké státy a o sblížení nebo dokonce o splynutí národů, avšak na opravdu demokratické, internacionální základně, která je nemyšlitelná (L.) bez práva na svobodné oddělení“.¹⁵ Podle Lenina „jsou přednosti velkých států nesporné, jak z hlediska ekonomického pokroku, tak i z hlediska zájmu mas“.¹⁶ Několikrát již před r. 1914 a znovu v letech 1915—1916 (i později) mluvil Lenin o tom, že „socialisté, celkem vzato, jsou pro zrušení hranic mezi národy a pro vytváření větších států“.¹⁷ A proto kladl důraz na potřebu hesla sebeurčení národů, na „svobodu oddělení“, které „získá malé, avšak kulturně a politicky národné utlačované národy Evropy pro spojení s velkými socialistickými státy, neboť veliký stát za socialismu bude znamenat tolik a tolik hodin práce denně méně a o tolik a tolik denního výděлку více“. Lenin se domníval, že pracující masy, vymaňující se ze jha buržoazie, z a č n o u ze všech sil u s i l o v a t o spojenectví a splynutí s velkými a vyspělými socialistickými národy . . .“ Socialismus — psal Lenin dále — „proces dobrovolného sblížování a splyvání národů urychlí“.¹⁸ Toto sblížování a splyvání — samozřejmě až jednou v budoucnu — velkých i malých evropských i asijských a dalších národů, musilo být ovšem „s v o b o d n é a d o b r o v o l n é a nikoli násilné . . .“¹⁹

Rozdíly vytyčených úkolů v postupu (strategii a taktice) socialistů jednotlivých velkých nebo malých, resp. vládnoucích a utlačovaných národů vysvětloval Lenin takto: Zatímco socialisté utiskujících národů měli hlásat a uskutečňovat právo národů na sebeurčení, včetně práva na oddělení od státu, zase „sociální demokraté utiskovaných národů musí klást hlavní

¹³ Lenin, *Spisy* 20, 430—432 — sv. 21, 319.

¹⁴ Lenin, *Spisy* 21, 27, 154, 343—348.

¹⁵ Tamtéž, 417.

¹⁶ Lenin, *Spisy* 22, str. 160. Lenin zkrátka a dobře viděl právě „ve svobodě oddělení . . . nejlepší a jediný politický prostředek proti nesmyslnému systému malých států a národní výlučnosti“ (sv. 41, str. 348, „Poznámka k teziám »Socialistická revoluce a právo národů na sebeurčení«“, psáno v lednu—únoru 1916).

¹⁷ Lenin, *Spisy* 22, 190. Dále sv. 41, str. 398.

¹⁸ Lenin, *Spisy* 22, 365.

¹⁹ Lenin, *Spisy* 23, str. 68.

důraz na jednotu a spojení dělníků utiskovaných národů s dělníky národů utiskujících“.²⁰ „Rozdělení“ úkolů socialistů vládnoucích a nerovnoprávných národů mělo tento smysl: Socialisté utiskujících národů musí hlásat svobodu oddělení a odmítat hranice svého státu, založené na národnostním útisku, kdežto socialista utiskovaného národa musí obhajovat jednotu dělnictva uvnitř daných států a s jinými národy, musí hájit „dobrovolné sjednocení“. Lenin věděl, že taková dělba úkolů nebude pochopena snadno. Proto doplnil svoje vysvětlení i následujícím poučením: Socialisté utlačovaných národů jsou jak pro politickou nezávislost svého národa, tak i proti omezenosti a izolovanosti malého národa.

Rozdělení úkolů socialistům vládnoucích a utiskovaných národů zdálo se rozporné některým Leninovým spolupracovníkům. Na jejich adresu napsal Lenin poněkud rozzlobeně: „Lidé, kteří do této otázky nepronikli, považují za ‚rozpor‘ to, že sociální demokraté utlačujících národů mají požadovat ‚svobodu oddělení‘, kdežto sociální demokraté utlačených národů ‚svobodu sjednocení‘. Ale zamysleme-li se trochu, ukáže se, že jiné cesty k internacionalismu a ke splynutí národů, jiné cesty k tomuto cíli z a d a n é situace není a nemůže být.“ Ještě na podzim r. 1916 odpovídá Lenin Pjatakovovi: „Žádný ‚rozpor‘ mezi propagováním práva národů na oddělení a pevným odhodláním uskutečnit toto právo, až my budeme vládnout, a mezi propagováním sblížení a splynutí národů není a nemůže být.“²¹

Leninovo pojetí práva národů na sebeurčení vysvětlíme ještě několika citacemi, které ukazují Leninův názor na „kontrarevoluční národy“. Upozornili jsme již na názory německých pravicových socialistů, kteří se při vypuknutí války dovolávali Marxových výroků o „kontrarevolučních Slovanech“, aby tak dokázali oprávněnost války Německa proti Rusku. Naproti tomu v Rusku eser Gardenin nazval Marxův (správně Engelsův) postoj z roku 1848 „revolučním šovinismem“. Lenin Gardenina odmítl a domníval se, že v roce 1848 byly slovanské národy skutečně kontrarevoluční — a že tudíž vyhlášení války proti těmto národům bylo oprávněné. K tomu Lenin navíc dodal: „My, marxisté, jsme vždy byli a jsme pro revoluční válku proti kontrarevolučním národům. Kdyby např. socialismus v roce 1920 zvítězil v Americe nebo v Evropě, a kdyby Japonsko s Čínou, řekněme, vyslalo v t o m t o p ř í p a d ě proti nám — zpočátku třeba jen diplomaticky — své Bismarcky, budeme pro útočnou, revoluční válku proti nim.“²² Nebo na jiném místě říká Lenin o Marxově a Engelsově postoji ke slovanským národům z let 1848—1949: „Jestliže se konkrétní situace, před kterou stál Marx v epoše převládajícího vlivu carismu v mezinárodní politice, bude opakovat např. v takové formě, že několik národů zahájí socialistickou revoluci a ostatní národy budou hlavními pilíři buržoazní reakce — musíme být i my pro

²⁰ Lenin, *Spisy* 21, 413.

²¹ Lenin, *Spisy* 22, 161—162, 373. Dále sv. 23, str. 69. Viz dále Leninův dopis Inesse Armandové z 30. 11. 1916, v němž Lenin popisuje své spory s Karlem Radkem a Bucharinem. Lenin tu píše: „Polemika o sebeurčení teprve začíná“, *Spisy* 35, str. 223.

²² Lenin, *Spisy* 21, str. 219 (poznámka).

revoluční válku proti nim, aby byly ‚rozdrčeny‘, aby byly zničeny jejich předsunuté hlídky (Lenin zde parafrázuje Engelsova slova, namířená kdysi proti slovanským národům habsburské monarchie — J. K.), i kdyby se zde projevovala jakákoli hnutí malých národů.“ Lenin tím chtěl říci, že „naprosto nesmíme zavrhnout příklady Marxovy taktiky“ a že „jednotlivé požadavky demokracie, včetně sebeurčení, nejsou ničím absolutním, nýbrž částí celku všeobecně demokratického, dnes všeobecně socialistického světového hnutí“.²³

Ze zásady práva národů na sebeurčení tedy nevyplývá povinnost usku- tečňovat oddělení národů — ale neznamená ani nezáměr o to, jaký osud si zvolí jednotlivé národy a jakou politiku povedou. Lenin sice za první války chápal právo národů na sebeurčení daleko širěji než v roce 1903 (kdy je vysvětloval jako právo proletariátu podmaněných národů), ale ani ze širšího pojetí práva na sebeurčení národů nevyplývalo, že se vylučuje „vměšování“ do záležitostí sousedních národů a států. O tom se Lenin vyslovil takto (na podzim 1915): „Na otázku, co by udělala strana proletariátu, kdyby jí dala revoluce v dnešní válce moc do rukou, odpovídáme: Navrhli bychom mír v šem válčícím pod podmínkou, že budou osvobozeny kolonie a všechny závislé, utlačované a nerovnoprávné národy. Tu podmínku by nepřijala ani dnešní vláda Německa, ani dnešní vlády Anglie a Francie. Pak bychom musili připravit a vést revoluční válku.“ Lenin měl v tomto případě samozřejmě na mysli „vměšování“ do záležitostí kapitalistických, resp. kontrarevolučních států. A proti nim dával za úkol „soustavně burcovat k povstání všechny národy dosud utlačené“ — a samozřejmě v první řadě bylo třeba burcovat „evropský socialistický proletariát proti jeho vládám.“²⁴

Řekli jsme již, že Lenin počítal do „východní Evropy“ i Rakousko-Uhersko. Dodejme k tomu, že se Lenin díval již před válkou skepticky na vývoj této mnohonárodnostní říše. V roce 1916 souhlasil Lenin s „Juniem“ (tj. s Rozou Luxemburgovou!) v tom, že „likvidace Rakousko-Uherska je historicky jen pokračováním rozpadu Turecka a spolu s ním požadavkem dějinného vývojového procesu“. K dalšímu tvrzení Luxemburgové o tom, že habsburská monarchie je pouze „volným syndikátem několika . . . společenských cizopasníků“, Lenin dodal: „S některými balkánskými státy a s Ruskem to není lepší.“²⁵ Lenin tedy viděl, že Rusko na tom není „lépe“ než Rakousko. Ale odvolává se na zprávy o postoji ukrajinských zajatců carské armády v německých a rakouských táborech, kteří většinou odmítali „samostatnost“ Ukrajiny a její odtržení od Ruska, spoléhal Lenin na možnost, že „snad osud uchová Rusko před ‚rakouským typem‘ vývoje“ — tedy před rozpadem.²⁶ A právě proto, že chtěl uchránit Rusko před takovým osudem, žádal Lenin i pro národy Ruska právo na sebeurčení. Právě v Rusku byly ostatně příznivější možnosti uskutečnit toto právo — psal Lenin — vzhledem k tomu, že neruské národy obývaly „okrajová území“ a že „některé národy jsou kulturnější než Velkorusové“. Zejména

²³ Lenin, *Spisy* 22, 367.

²⁴ Lenin, *Spisy* 21, 407.

²⁵ Lenin, *Spisy* 22, 336.

²⁶ Lenin, *Spisy* 35, 245.

u Poláků, Finů nebo Ukrajinců pozoroval Lenin na začátku roku 1917 předpoklady k osamostatnění.

Tyto názory musil Lenin obhajovat nejen proti nacionalisticky (velkoruský) smýšlejícím menševikům, ale i proti některým internacionalistům, kteří přemýšleli o národnostní politice socialistické strany takto (píše Lenin): „Proč máme hlásat a — až uchopíme moc — uskutečňovat právo národů na oddělení, směřuje-li celý vývoj ke splynutí národů?“ Na to Lenin odpovídal: „Musíme toto právo hlásat, protože nyní nelze přejít od anexí k dobrovolnému splynutí bez práva na oddělení.“ Lenin nechtěl předvídat, „pro jaký počet utlačených národů bude v praxi zapotřebí oddělit se“, ale to nesmělo nic měnit na potřebě požadavku hlásat sebeurčení a oddělení v programu revoluční socialistické strany.²⁷

5. KAREL KAUTSKY. DISKUSE S CUNOWEM

Kautsky a redaktori jeho časopisu „Die neue Zeit“ kritizovali v červenci r. 1914 válkychtivost vlády Rakousko-Uherska, odsuzovali nedůsledný a bázlivý postoj vedení rakouské sociální demokracie,¹ ale doma, v Německu, nabádali (Kautsky) ke klidu a k „důvěře“ ve vedení strany. Varovali před „rozkošem“ ve straně a domnívali se, že válka potrvá jen krátce.² H. Wendel k tomu dodával, že nelze hlásat „obstrukci“ teď, kdy „celá lidová masa“ uznala, že jde „v první řadě o národní existenci (Německa)“. Kautsky sice nechtěl jít s pravici (s vedením), ale předem odmítal podporu levicovým silám ve straně. V článku nazvaném z neznámých příčin „Příprava míru“ (28. srpna 1914!) upozorňoval Kautsky na to, že mír musí odpovídat požadavkům historického vývoje, tj. musí respektovat samostatnost národů. Podle Kautského musí mír odpovídat „směru demokracie“, která nalézá svůj výraz nejúplněji jen v národním státě a nikoli v mnohanárodnostních státech. Kautsky dokonce upozorňoval na to, že by bylo „velké zpátečnictví, kdyby některý velký národní stát využíval vítězství k tomu, aby si připojil jinonárodní území a stal se tak mnohanárodnostním státem“. To by bylo — pokračuje Kautsky ve své úvaze — neštěstí nejen pro poraženého, ale i pro vítěze. Byl by přestupek proti sebeurčení národů, které přece chce chránit každý velký kulturní stát, který vstoupil do války. Válka ale může uskutečnit sebeurčení těch národů, které jsou potlačovány cizími vládami. Např. v případě porážky Ruska mohou být osvobozeni obyvatelé Polska (ruského!), baltských provincií a Finska — nebo Egypt a Persie. Kautsky možná volil tyto příklady kvůli cenzuře — ale pak neměl uvádět takové osvobození za doklad „politiky demokracie“.³ Dokladem „demokracie“ by bylo, kdyby se samostatnost Polska měla týkat také Poláků poznaňských, slezských a pomořan-

²⁷ Lenin, *Spisy* 23, str. 70–71. Osnova brožury „Statistiky a sociologie“, kterou Lenin začal psát v lednu 1917, zůstala jen v náčrtu, a tak nebyla blíže vysvětlena otázka „splývání národů“?. — *Spisy* 41, str. 372.

¹ Die neue Zeit (DNZ), XXXII-2, str. 649 a 793.

² DNZ, XXXII-2, str. 843–844 (článek *Der Krieg*).

³ NDZ, XXXII-2, 876–882 (*Die Vorbereitung des Friedens*).

ských, tedy pruských (resp. i haličských). Kautsky tak neučinil a naopak upozorňoval své čtenáře, že nyní ve válce jde o otázku „vítězství nebo porážka?“. Na adresu vlády své země psal Kautsky: Umírněnost vůči Francii a Belgii. — Ale nespokojeným masám německých dělníků dokazoval, že „naše úsilí o socialismus“ nahání nyní za války vodu na mlýn imperialistům, a proto je prý třeba posečkat se socialistickým programem až na konec války: pak budou socialisté silní a všichni nás budou uznávat.⁴

Ve svých prvních článcích z konce roku 1914 a na začátku roku 1915 se Kautsky vysmíval představám německých rasistů o „válce Germánstva proti Slovanstvu“⁵ a odmítal i teorie o nutnosti existence „velkostátů“. Tuto teorii zastával v německé sociální demokracii Heinrich Cunow, který vydal na jaře r. 1915 brožuru „Rozkol ve straně?“. Z této brožury nás zajímá autorův názor na právo sebeurčení národů. Cunow se odvolává na Marxovo „podmínečné“ uznávání práva sebeurčení — a sám odmítá, aby si takové právo nárokoval každý národ. Heslo „každý národ má právo na národní samostatnost“ je nesprávné, protože „odporuje Marxově metodě“: nelze prý odůvodňovat politické snahy jen tak, že se volně konstruují ze zásady práva a morálky, ale je třeba poznat „chod dějin“. Imperialismus, který je „sociálně historicky důležitý“, protože je „etapou k socialismu“, potvrzuje význam velkých států. Imperialismus směřuje k vytváření velkých státních útvarů — a proto nebudou moci mít všechny národy státní samostatnost.⁶

Kautsky odpověděl Cunowovi v tom smyslu, že právo na sebeurčení národů a snahy národů o nezávislost jsou podřízeny vyšším socialistickým zájmům: kdyby měly snahy o nezávislost národů škodit pokroku, musili by sociální demokraté vystoupit proti nim — ale bez odvolávání na Marxovy názory z roku 1848. Marx se tehdy ve svých prognózách o dalším osudu některých národů mýlil. Kautsky je rozhořčen na Cunowa za to, že právě v době, kdy sociální demokracie usiluje o mír (?), píše o „zakrnlých nárúdcích“, které budou za jistých okolností „pohlccny“ do velkých „kulturních“ národů. Tendencí doby není slučování, ale naopak odlučování.⁷

Cunow ale trval na svém pojetí, že právo na sebeurčení nelze vyvodit z historického procesu: Marx s Engelsem poznali z vývoje společnosti právo na státní samostatnost jen některých a ne všech národů. Malé národy se sice snaží o samostatnost, ale z této snahy nelze vyvozovat i právo. To by bylo nutno i opačně vyvodit právo pro koloniální panství těch národů, které o to usilují; sociální demokraté takové právo neuznávají, třebaže by bylo více oprávněné než v případě prvním. Podle Cunowa „vytváření velkých národních států, které vystupuje do popředí dějinného vývoje Evropy přibližně od 16. století, nespočívá přece ve státním osamostatňování tehdejších početných malých národů, ale v jejich zahrnutí, často násilném, do větších státních útvarů“.⁸ Nikoli vytváření nových malých národů, ale státní soustřeďování a nakonec „roztavení“ národů — ta-

⁴ DNZ XXXII-2, 974 (*Die Wirkungen des Krieges*) a DNZ XXXIII-1, 1 ad. (*Die Sozialdemokratie*).

⁵ K. Kautsky, *Rasse u. Judentum*, DNZ XXXIII-1, č. 20, *Ergänzungsheft*.

⁶ H. Cunow, *Partei-Zusammenbruch? Ein offenes Wort zum inneren Partei-Streit*, Berlin 1915.

⁷ DNZ XXXIII-2, 71–77.

kový je chod dějin od starých dějin kulturních říší Asie a Ameriky až do nejnovějších časů. Právo na sebeurčení je jakási „eticko-estetická fikce bez historického podkladu“, a proto je Cunow neuznává.

Kautsky, který mezitím vydal brožuru „Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund“ naopak proti Cunowovi považuje snahy národů o samostatnost za „historickou zákonitost“, na které musí socialisté setrvávat jako internacionalisté. Cunow nemá pravdu s tézí o slučování národů a vůbec neví, jaký má být národnostní program. Socialisté hájí sebeurčení a samosprávu v říši (?), ve státě, v zemi a v obci. Počítáme také s autonomií jednotlivých států — rozuměj v německé říši), provincií a obci. A tato autonomie se dá uskutečnit. — Jak je zřejmé, o Polácích Kautsky nemluví. Nebo je považoval za „národnostní ostrůvek“, za „diasporu“? Ostatně Kautsky není důsledný ve svém „boji“ proti Cunowovi a nepřímou dáva i za pravdu v tvrzení, že větší a silnější národy kladou na váhy společných státních záležitostí silnější závaží a staví do popředí své zájmy. Konkrétně se Kautsky domnívá, že belgičtí Vlámové, dále Češi, Irové a některé národy Ruska jsou si prý vědomi toho, že by ztratili, kdyby vystupovali z daných mnohanárodnostních států: u těchto národů prý nelze uskutečnit samostatnost jinak, než jen národnostní autonomií. Ale z toho nesmí vyplývat, pokračuje Kautsky ve svých úvahách, že by měl sociálně demokratický program obsahovat tvrzení o „rozplynutí malých národů v rámci velkých národů tlakem státu“. Požadavek práva sebeurčení národů v programu německé sociální demokracie je v souladu se stanovisky jiných sociálně demokratických stran, které se sešly již v prvním období války v Kodani, Londýně a ve Vídni (!) a které žádaly uznání samostatnosti národů. Tento požadavek by měl řídit náš kompas — říká Kautsky svým obvyklým eufemistickým stylem v závěru svého článku — v nynější světové válce.⁹ My k tomu dodáváme jen stručnou poznámku, že Kautsky nevzpomněl konference v Luganu, která se stala první předzvěstí pozdějšího zimmerwaldského hnutí.

V dalším pokračování svého článku tvrdil Kautsky, že „nynější válka není dítětem jen imperialismu, nýbrž i ruské revoluce.“¹⁰ Lenin tehdy ostře kritizoval Kautského za tento výrok a za závěry, které z tohoto výroku vzešly. Kautsky chtěl zřejmě zdůraznit, že národnostní momenty,

⁸ H. Cunow, *Ilusionen-Cultus. Eine Entgegnung auf Kautskys Kritik meiner Broschüre „Partei-Zusammenbruch“*, NDZ XXXIII-2, 173.

⁹ Kautsky, *Nochmals unsere Ilusionen*, DNZ XXXIII-2, 230–241. K polemice s Cunowem se Kautský vrátil ještě na začátku roku 1917, když recenzoval Rjazanovo vydání Marxových a Engelsových prací z let 1852–1862 (Berlin 1916). Toto vydání dvou dílů *Sebraných spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse* recenzoval v lednu 1917 také Cunow, který z prací klasiků vědeckého socialismu vyčetl málem potvrzení válečných cílů německého militarismu v letech 1914–1916 jak proti Anglii, tak i pro řešení „krize na Balkáně“. Cunow z Marxových prací dokazoval pro svou dobu nemožnost existence samostatných států všech národů na Balkáně. Podle Cunowa by se klasikové určitě rozhodli nyní za první světové války pro zřízení „velké bulharské říše, která by měla hegemonii nad malými balkánskými státy“. Kautský takový názor odmítal a naopak upozornil na to, že Marx a Engels se příznivě vyslovovali o Jihoslovanech a o Rumunech (o „dákorománech“, resp. o „valašské národnosti“). Kautský, *Zwei neue Bände Marxscher Schriften*, DNZ XXXV-1, 424–427.

¹⁰ DNZ XXXIII-2, 273.

kteře se projevíly za války, byly podníceny právě ruskou revolucí z roku 1905. Kautsky měl svým výrokem o „vlivu ruské revoluce“ ve válce dále na mysli tu skutečnost, že ruská revoluce r. 1905 dala na pořad jednání národnostní otázku před provedením socialistické revoluce — a dala ji na pořad ve zdvojené podobě: k evropským problémům připojila i problémy asijské. Všechny tyto národnostní problémy se nyní hlásí o slovo a ovlivňují mínění lidových mas včetně proletářských — říká Kautsky v citovaném článku. Myslím, že lze pochopit i smysl dalších slov Kautského, který upozornil mimo jiné i na tu skutečnost, že rok 1905 ukázal dělnictvu intervenci západní Evropy proti ruské revoluci. Demokratický pokrok v Evropě byl nyní — tak se to podle Kautského musilo jevit socialistům — brzděn nejen carismem, ale i německým císařstvím. A odstranit jednu nebo druhou velmoc válkou, to se mohlo jevit evropským socialistům vhodnou příležitostí (k tomu, aby byla uvolněna cesta k „demokratickému pokroku“?). Takže válka — tak uzavírá Kautsky své úvahy — neřeší otázku buď imperialismus anebo socialismus; válka není čistě imperialistická. Kautsky začal polemizovat s Cunowem, s pravici — ale končil polemikou proti levici!¹²

V dalších článcích z let 1915—1917 se Kautsky zabýval otázkami vztahu proletariátu k zahraniční politice, „imperialistickými tendencemi“ a znovu se vracel k problematice národnostní. Učinil tak zejména v seriálu článků „Mitteleuropa“,¹¹ které byly shrnuty v jednu brožuru pod názvem „Die vereinigten Staaten Mitteleuropas“ (Stuttgart 1916). Kautsky v těchto článcích či v této brožuře odpovídal na knihu F. Naumanna „Mitteleuropa“ (Berlin 1915). Jak známo, navrhoval Naumann budovat již za války „jednotnou střední Evropu“, samozřejmě pod německým vedením. Naumannova kniha dala Kautskému popud, aby se opět vrátil ke své „oblíbené“ tématice: jak silná je tendence ke vzniku národních států, co je vlastně národ, jaké síly „poutají“ rozličné sociální vrstvy k „národu“ atd. Jsou to problémy, které Kautsky vysvětloval již před rokem 1914 a dříve. Kautsky chápe obsah práva národů na sebeurčení jako snahu o sjednocení národa (jazykové pospolitosti se souvislým územím) a o národní stát. Národní stát ovšem nemůže mít jen čistě etnické území: jeho hranice mají být „přirozené“. Ale pro malé národy je nejdůležitější přístup k moři. O příslušnosti sporných území k tomu či onomu státu mají rozhodnout obyvatelé (plebis-citem).

V brožuře „Die vereinigten Staaten Mitteleuropas“ (1916) navázal Kautsky na své starší pojetí tří zdrojů vzniku „národní ideje“ a národního hnutí, zopakoval poznání jeho mechanismu atd. V této své publikaci z roku 1916 zdůrazňuje Kautsky, že pracující masy nabývají národního citění zároveň se svými zájmy o státní politiku všude tam, kde národní svébytnost naráží na překážky. Proč mají pracující masy zájem o národ a národní ideu?

¹¹ DNZ XXXIV-1, 424, 453, 494, 522, 561 (od 31. 12. 1915 do 28. 1. 1916).

¹² Poukázali jsme již na Leninovu kritiku názorů K. Kautského z let 1914—1916. V této souvislosti ještě připomeňme Leninovy ostré odsudky „kautskismu“, např. v „Sešitech o imperialismu“ (Lenin, Spisy, sv. 39, č. v.), str. 21, 125, 303—309 a dále. Lenin připravil v roce 1916 „osnovu článku o kautskismu“, ale nedokončil jej (Spisy, 39, 873—875).

Protože mohou uskutečňovat své demokratické požadavky jen tehdy, když mohou užívat svého rodného jazyka; a to je možné především v národním státě. Jsou ale národy, které nemohou z různých důvodů tento cíl uskutečnit, a které se musejí spokojovat s národní autonomií; ale i tu nadále setrvávají tendence k získání samostatnosti. Snaha o státní samostatnost je sice „dědictvím maloburžoazie“, ale týká se demokracie vůbec. Proletariát pokračuje v tomto boji ve vlastním zájmu. Nejagilnějším stoupencem národní ideje byla inteligence, která sice není jednotnou společenskou třídou, ale její příslušníci jsou spojeni zájmem uplatňovat domácí jazyk: mateřština je totiž pro inteligenci (pro její většinu) nástroj její práce v novinách, úřadech, na trzích. Inteligence ale má sklon vidět překážky „velikosti“ svého národa u jiných národů a přeceňuje svůj národ — je dále nepřátelská cizím národům.¹³ Pokud jde o „národní ideu kapitalistů“, vidí Kautsky její těsnou souvislost s ideou intelektuálů, ale zároveň upozorňuje i na rozdíly; zájmy kapitálu jsou přece jiné než zájmy řeči. Národní a mezinárodní tendence kapitalistů mohou být v určité fázi shodné i s tendencemi dělnické demokracie (volný obchod a sblížování národů) — ale jen přechodně.¹⁴ Zkušenosti — teoretické i praktické — s nadnárodními velkostáty — vedou Kautského k závěru, že tyto státy jsou ve své podobě (jako kapitalistické státy) nevhodné. Kautsky odmítá i ty socialistické autory doma (viz diskusi proti Cunowovi) a v Rakousku (tu konkrétně Karla Rennera), kteří tvrdili, že „nyní je doba národních států překonána a že začíná éra nadnárodních států“.¹⁵ V naší práci nás momentálně nezajímají detaily poznávaného (K. Kautským) mechanismu politických, ekonomických, vojenských nebo jiných zřetelů, které působí nebo brání ve vytváření mnohonárodnostních států.

Zastavíme se blíže u popisu poměrů v Rakousku (habsburské říši). Kautsky úvodem konstatuje, že v této říši žije na 9 národů, z nichž 4 jsou velké: 12 mil. Němců, 10 mil. Maďarů, 8,5 mil. Čechů a Slováků (Kautsky je tedy počítal za společný „národ?“) a 6,5 mil. Srbochorvatů (resp. 7,5 mil. Jiho-slovanů — počítaje i se Slovinci). Žádný národ tedy nemá dostatečný počet příslušníků a nemůže vyniknout nad druhé národy. Němci doufali, že se upevní jako „státní národ“ v západní části říše (Předlitavsku), ale ztratili takto dva milióny příslušníků ve prospěch maďarské hegemonie, přičemž rozdělili „Čechoslováky“ a hlavně Srbochorvaty. Státoprávním zmatkům v rakouské říši odpovídá i propletenost národních cílů jednotlivých národností. Pohraniční národy — Italové, Rumuni, Srbové, Němci — pohlížejí podle okolností více nebo méně za hranice ke svým národním státům. V rozpoležení jsou Němci, kteří mají jednak tužby k jednotné německé říši, ale na druhé straně jejich postavení vládnoucího národa ve státě je žene ke „snahám“ na východ a na jih: idea „mitteleuropy“ se jim může jevit jako syntéza těchto dvou protikladných tendencí. Poláci a Ukrajinci („Ruthenen“) mají sice větší část svých národních příslušníků za hranicemi Rakouska, ale ti žijí jako národnostní menšina ruského velkostátu.

¹³ Kautsky, *Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas*, Stuttgart 1916, str. 16 ad.

¹⁴ Tamtéž, str. 47.

¹⁵ Tamtéž, str. 18.

Jen dva národy žijí plně v rámci habsburské říše — Češi a Maďaři. Oba národy mají vysoce rozvinuté národní vědomí, ale přesto mají silný zájem na trvání rakouské říše. Nikoli snad proto, že současná doba netrpí malé státy, ale protože nemají přístup ke světovým mořím: bez moře není samostatnosti, bez moře je hospodářská závislost na sousedech. Není to náhoda, že nejvíce životaschopné malé národy leží při moři: skandinávské státy, Holandsko a Belgie. Samostatné národní státy Čechů nebo Maďarů byly by odříznuty od moří. Proto mají oba národy zájem na udržení rakouské říše. Tyto zájmy jsou ovšem u Čechů a u Maďarů rozdílné: Češi jsou proti Maďarům v opozici.

A tak nemá v rakouské říši nikdo převahu. Určité cíle jedněch národů lze dosáhnout jen ve společném postupu s druhými národy, ale jen dočasně: řešení jednoho problému vytváří problémy druhé. Žádný plán pak nemůže uspokojit všechny — a Renner o to ve svých plánech marně usiluje. Tento národnostní stát nemůže být, pokud jde o vnitřní sílu, rovný národnímu státu. Ani plán „mitteleupy“ nemůže být vyplněn, protože chod událostí jde jinak.¹⁶

Kritika a odmítnutí Naumannovy „mitteleupy“ (podobně učinil v rakouském časopise „Der Kampf“ koncem roku 1915 také R. Hilferding) byly vcelku přesvědčivé. Ale Kautského pohled na Rakousko nebyl důsledný: národní státy Čechů a Maďarů nejsou možné, společný národnostní stát všech národů habsburské říše také ne — co tedy bylo třeba dělat? Kautsky nejdříve vzpomínal na starší ideu sjednocených států evropských, kterou propagovali stoupenci I. internacionály v podobě „svazu svobodných států“ a „spříseženstva národů“, do kterých by byly započítány i „ty nejmenší národnosti“ (J. Ph. Becker v roce 1866). Tato idea byla později zapomenuta. Kautsky považuje tuto ideu — samozřejmě v širších rozměrech (jako „spolek národů“) — za plodnou: věří v její uskutečnění za socialismu. Za socialismu totiž přestane v národech působit třída kapitalistů a také intelektuálové přestanou hrát roli zvláštní společenské třídy, protože nebudou mít „dorost“; vzdělání přestane být privilegiem a stane se v socialistické společnosti všeobecným. Zmizí-li privilegovaná postavení buržoazie a intelektuálů, pak přestanou působit i národnostní protiklady, neboť v potřebě národní samosprávy nespočívá nutnost protikladů mezi národy. Nutnost mezinárodní spolupráce v duchovní i materiální produkci, vyplývající z moderního světového hospodářství, bude pak moci působit plně a nerušeně na stále užší spojení národů. A pak se uskuteční spolek národů a trvalý mír ve světě. Suverenita jednotlivých států přestane mít dnešní význam: každý stát bude tvořit jen část velkého celku, který bude s to řešit všechny diference mezi jednotlivými státy, pokud k nim dojde. Problémy hranic už nebudou řešeny násilně, ale administrativně a stejně tak přestanou být i jazykové otázky problémem moci: stanou se otázkou pouhé účelnosti. Zároveň dojde ke zvýšení „promísenosti“ národů v důsledku mezinárodního spojení. Nepůjde ovšem o stěhování z hladu, nýbrž o nové osídlení apod. Zvýšená úroveň vzdělání se projeví i zvyšováním jazykových znalostí, přičemž se bude prohlubovat po-

¹⁶ Tamtéž, str. 36.

třeba jednoho světového jazyka: který to bude, o tom se Kautsky nechce předem vyslovovat.

Kautsky si uvědomoval, že tyto představy o vývoji až za socialismu se budou čtenářům zdát podivné; přemýšlet o mírovém a socialistickém uspořádání teď, uprostřed světového válečného požáru! Kautsky proto své čtenáře uklidňuje tvrzením, které vyslovil už v roce 1907: každá válka skončí revolucí, čím déle bude válka trvat, tím více budou masy přecházet na stranu socialismu. K „přetržení hráze“ dojde brzy v Rusku. Jak asi bude vypadat a probíhat revoluce v Rusku, to Kautsky přesně neví. Sám očekává, že tato revoluce pohne Evropou více než v roce 1905. Kautsky proto protestuje proti výrokům sociálních demokratů Pernerstorfera a Leuthnera, kteří vypovídali válku nejen ruské vládě, ale i ruskému lidu, jemuž vyhrožovali, že bude zatlačen do Asie. Demokratický pokrok v Rakousku z let 1905–1907 byl možný jen díky ruské revoluci. Dnes již není Rusko jen zemí despotismu, proti kterému volali Marx s Engelsem do války, dnes je to země revoluce, která bude mít v západní Evropě mocný ohlas.¹⁷

Předvídaní a očekávání revoluce v Rusku (Kautsky poukazyval na možnost výbuchu revoluce v Rusku hned v prvních měsících války) bylo jistě sympatickým rysem publicistiky K. Kautského v období prvních let světové války. Ale smyslem takových a jiných naznačených úvah o možnosti revoluce v Rusku, o příští socialistické společnosti bez nacionálních konfliktů apod., bylo vytvářet německému dělnictvu iluze, že není třeba „spěchat“ a bojovat — k čemuž v té době vyzývala levice v německé sociální demokracii, formující se v roce 1916 ve „Spartakův svaz“. Zůstává věren své pozici „marxistického centra“, odmítal Kautsky pravici i levici — odmítal i Zimmerwald, odmítal „nové internacionální hledisko a novou internacionálu“.¹⁸

6. RENNEROVY PŘEDSTAVY „OBNOVY RAKOUSKA“ JAKO „NADNÁRODNÍHO STÁTU“

Ani vyhlášení války nezměnilo Rennerův kladný vztah k monarchii a jejím vládcům. Renner se stal v německorakouské sociální demokracii jedním z nejaktivnějších stoupců nové (válečné) politiky, kterou dokonce nazval „obnovení Rakouska“.

Renner napsal v prvních letech války celou řadu článků o „Rakousku a jeho národech“, o „nás a našich sousedech“, o rakouské ekonomice, o „mitteleuropě“ atd. Své články shrnul Renner do třídílného souboru pod názvem „Die Erneuerung Österreichs“ a částečně i do další knihy, nazvané „Marxismus, Krieg und Internationale“ (v podtitulu „Kritické studie o otevřených problémech vědeckého a praktického (?) socialismu za světové války a po jejím skončení). Kniha vyšla v roce 1917, ale její jednotlivé články vycházely již dříve. Obě knihy byly kritizovány v Německu („Spectator“ v DNZ 19. 5. 1916, XXXIV–2, 193 a Kautským — viz o tom

¹⁷ Tamtéž, str. 54–55.

¹⁸ Kautsky, *Der imperialistischer Krieg*, DNZ XXXV-1, str. 487.

dále) a pak i v Rakousku (Otto Bauer). Hlavní myšlenky třídního svazku „Obnovení Rakouska“ shrnu podle nejdůležitějších problémů.

Strach z Ruska. Podobně jako většina německé a německo-rakouské sociální demokracie obhajoval i Renner účast Rakouska-Uherska ve válce: sociální demokracie prý byla povinná „bránit se“ carskému Rusku. Třeba tu upozornit na to, že i Bauer dokonce i po válce dokazoval, že porážka rakousko-uherských armád od Ruska by znamenala zničení nejen německého Rakouska, ale i podmanění celé jihovýchodní Evropy. Socialisté se prý dostali do „zajetí“ tohoto strachu z carismu, kterým byly zachváceny lidové masy.¹ My ale víme, že v srpnu a v září 1914 neměli ve Vídni strach z Ruska, ale psávalo se vítězně a výhrůžně o „ruském barbarství“. Od května 1915 se začali rakouští socialisté vyslovovat o Rusku již opovržlivě jako o státu bez průmyslu, který i přes obrovský počet lidstva a vojáků bude poražen menším, ale zdatnějším vojskem průmyslově vyspělejší země. „Kdo vyhrává ve válce?“ – táže se Renner v červnu 1915: Průmysl nad zemědělstvím a hlavně škola nad analfabetismem.²

Němectví, resp. všenněmectví v rakouské sociální demokracii

V historiografii je znám úvodník „Arbeiter-Zeitung“ z 5. srpna 1914, který napsal F. Austerlitz v souvislosti s hlasováním německých sociálně demokratických poslanců v říšském sněmu pro válečné úvěry. Byl prý to „den německého národa“, k němuž se Austerlitz nadšeně hlásil. Ale i jiní sociální demokraté mluvili nyní „my, Němci“, „osud Němců“ – a mluvil tak i Viktor Adler. Ve druhé polovině roku 1915 se psalo o němectví uvážlivěji. Ale je příznačné, jak např. právě Renner na jedné straně vyzvedával potřebu „nového domu pro deset partají“ (přeměny Rakouska ve spolek deseti národů),³ ale na druhé straně nadšeně vítal Naumannovu „mitteleuropu“. Renner není zásadně pro všenněmectví, zdůrazňuje „obnovu Rakouska“ jako „nadmárodního státu“: válka prý „zpečetila porážku šovinismu“ (!).⁴ Renner představuje úmyslně svým čtenářům Německo především v citátech umírněnějších německých publicistů a dokazoval, že Němci hledají své postavení ve „střední Evropě“ jako ve „spolku rovných“, ve kterém budou „dávat“.⁵ O to větší povinnost mají rakouští Němci hájit princip nadmárodního státu. Rakouští Němci sami jsou spojenci a musejí si vytvořit spolehlivé spojence tím, že poskytnou národům Rakouska „národní autonomii“. V některých člancích Renner sice kritizoval národnostní útisk Poláků v Prusku, mluvil i o chybách německo-rakouské buržoazie, ale spíše pro období před rokem 1914, kdežto Karlu Kramářovi přiložil

¹ O. Bauer, *Die österreichische Revolution*, Wien 1965 (vyšlo v roce 1923), str. 66.

² K. Renner, *Österreichs Erneuerung*, I, Wien 1916, str. 12–14.

Týž, *Österreichs Erneuerung* (dále OE), III, str. 9 ad.

³ Renner, OE I, str. 18. – Na jiném místě mluví Renner o „rodině podunajských národů“ nebo o „spojených státech Podunají“ (OE III, str. 8 ad).

⁴ OE I, str. 38–40, – OE III, str. 117.

⁵ OE II, str. 97.

polínko do ohně v době, kdy mu hrozila před vídeňským vojenským soudem smrt.⁶

Zapojení Rakouska do „mitteleuropy“. Ačkoli považoval ještě v prvním válečném roce Rakousko za „ucelený hospodářský celek“ a hledal proto jeho „životní princip“, vítal Renner první návrhy na hospodářský (celní) spolek Rakousko-Uherska s Německem. Ještě před vydáním vzpomínané Naumannovy „Mitteleuropy“ odůvodňoval Renner potřebu „středoevropského celního spolku“ s Německem, který by se mohl stát v případě spojení s Belgií a Holandskem na západě a s Bulharskem, Tureckem a Persií z druhé strany „šestým světovým hospodářským celkem“.⁷ Renner neutilizoval zklamání, když koncem července 1915 referoval o výsledcích jednání o středoevropský hospodářský svaz, když z „pyšné ideje nejtěsnějšího společenství“ se stávalo postupně jen „pocitivé přibližování“. Aby pomohl ideji „unie“, začal psát Renner dějiny „středoevropského celního sjednocení“; uskutečnění této ideje považoval nyní za války za nutné.⁸ Při této příležitosti upozorňoval Renner, že „unie s Německem jako národní idea“ rozvíří ještě více národnostní šovinismus a že proto je třeba v eventuálním středoevropském spolku řešit „státoprávní postavení monarchie, tak i národní autonomii všech neněmeckých národů“.⁹

Tak psal Renner před vydáním Naumannovy knihy o „mitteleuropě“. Její vydání nadšeně přivítal, protože její obsah mu potvrzoval dosavadní představy o nadnárodních velkostátech. „Epocha izolovaných malých národů je za námi“ — psal Renner. Jediné východisko je „ve střední Evropě“. Rennerovi se v této souvislosti zdálo divné, že Naumannovu knihu odmítal R. Hilferding jako „bludnou ideu“.¹⁰ Vždyť Naumann chce něco jiného než němečtí imperialisté — tvrdil Renner. Velká „Střední Evropa“ bude výhodná nakonec i pro proletariát, pro jeho boj tu bude širší prostor. „Střední Evropa“ je ostatně tisíciletá „kulturní pospolitost“, resp. i „politická pospolitost“ v podobě staré německé říše, jejíž císař seděl hned ve Francích nebo v Sasku, Bavorsku, ve Vídni i v Praze. Průběh světové války dokazuje nutnost a životnost spojení Rakousko-Uherska s Německem. Středoevropská myšlenka byla už před Naumannem, pro nás socialisty je to realita. V Internacionále budeme my, „Středoevropané“, rovnoprávným údem spojené Evropy nebo světa.¹¹

⁶ Podle Rennera představoval Kramář „přemrštěnosti národního šovinismu v Rakousku“, OE I, str. 33.

⁷ Tamtéž, 124. — V dalších člancích počítá Renner do „mitteleuropy“ také Itálii (tamtéž, 133) a „do rodiny středoevropských národů a spojenců“ vítá i Poláky (OE III, str. 9–30).

⁸ OE I, str. 137–145.

⁹ Tamtéž, str. 141–142.

¹⁰ Tamtéž, str. 145 ad. — Připomeňme, že Naumannovu knihu kritizoval také Kautsky.

¹¹ Bauer odmítal spolu s Maxem Adlerem a jinými členy spolku „Karl Marx“ Rennerovy představy „střední Evropy“ pod vedením Německa. J. Braunthal, *Otto Bauer. Eine Auswahl*, str. 28. — Sám Rennerův životopisec musel konstatovat: „Zde byly socialistické principy skutečně napjaty a přetraženy (Rennerem) až k nejzazší mezi.“ — H a n n a k, *Karl Renner und seine Zeit*, str. 224.

Pojetí nacionalismu a národnostního principu. V 19. století byl národnostní princip „politickou zákonitostí“, umožnil vznik řady národních států, tvrdil Renner. Opíraje se o práci O. Bauera z roku 1907, poukazoval Renner na souvislost ekonomických procesů a třídních protikladů se vznikem novodobé podoby národů, resp. s růstem dosavadních „nehistorických“ národů. Z naivního nacionalismu, z poznávání jazykové příslušnosti „svých“, vzniká „kulturní nacionalismus“, jež je vlastní humanismus a demokratismus. V první fázi – v období nástupu mladé buržoazie – je nacionalismus revoluční dovnitř (proti nadvládě feudálů) a mírumilovný vůči jiným národům. Tento demokratický nacionalismus je formou myšlení industrialismu (první fáze industrializace určitého národa). Nacionalisté se však postupně stávají „konzervativní“ nebo rasovými fanatiky. Ale finanční kapitál nechce zůstat v rámci národnostního státu: chce moře, chce kolonie. A tak vzniká ideologie nacionálního imperialismu, která už není „národní myšlenkou“, ani válka již není „národní“ v původním slova smyslu.

Chce tím Renner kritizovat německé imperialisty? Výslovně mluví pouze o „pokrytecké hře dohodové buržoazie“.

Renner pak pokračuje (v knize „Marxismus, válka...“) líčením vztahu proletariátu k „národní ideji“. Proletariát si vzal tuto myšlenku za svou ve smyslu jednoty a svobody národa. Původní národnostní princip je živý, resp. uplatňuje se v dělnické třídě velkých evropských národů: u nehistorických či probouzejících se národů Balkánu a na Východě pokračuje proces tvoření národních států. Revoluční proletariát celého světa sleduje s plnými sympatiemi tento proces s Indií a v evropské i asijské části ruského panství.¹² Ale proletariát (tu má autor na mysli rakousko-uherské prostředí) nepřebírá národnostní princip nekriticky. Uskutečnění národnostního principu předpokládá osamostatnění národa od dosavadního státu, a protože takové osamostatnění lze dosáhnout povstáním nebo válkou, stojí dělnictvo před otázkou, zda sympatie pro utlačované národy mají jít až tak daleko, aby byly schvalovány válečné srážky(?).

Vítězství „nad národnostním státem“:

Domnívá se, že „ekonomie, tj. společenské výrobní síly, přerostly nejen starý systém malých států, nýbrž i velké národní státy“, tvrdil Renner, že „světové hospodářství chce světový stát“.¹³ Národy prý nepotřebují k úplnému dosažení ekonomického a kulturního rozvoje suverenní národní státy, ale stačí jim národní autonomie v rámci „mezinárodního státu“. Jakmile dospěla národní buržoazie až ke stadiu finančního kapitálu, má sama zapotřebí větší hospodářskou oblast. Proto se prý stali čeští fabrikanti a bankéři horlivými „velkorakušany“.¹⁴

Renner proto doporučuje, aby se pro střední a jihovýchodní Evropu vzalo v úvahu, že rozdělení dosavadních států by vedlo ke zřízení malých, chudých a vývoje neschopných státeků. Podle Rennera vyžadují jak ka-

¹² *Marxismus, Krieg und Internationale*, str. 158–161.

¹³ K. Renner, *Der Krieg und die Wandlungen des nationalen Gedankens*, *Der Kampf*, roč. 8, č. 1, leden 1915, str. 23.

¹⁴ Renner, *Die Probleme des Ostens*, *Der Kampf*, duben 1915, str. 171.

pitalismus, tak i socialismus státní útvary s většími rozměry. Proto nikoli iredenta, ani válka, ale vnitřní vývoj v rámci daného státu s cílem ústavního zabezpečení kulturního sebeurčení národů — to je národnostní princip sociální demokracie. Jednota, svoboda a sebeurčení národů nemají být uskutečňovány suverenní státností jednotlivých národů, nýbrž autonomií v rámci vyššího společenství — ale již bez ohledu na historické nebo nynější hranice. Autonomie je sice méně než suverenita, sebeurčení v rámci vyššího společenství je sice právo omezené, ale zato garantované společenstvím vyšší úrovně.¹⁵

Program pro Rakousko-Uhersko a východní Evropu:

Na počátku války si Renner představoval, že Rakousko-Uhersko se jednou promění v jednu říši „rovnoprávných národů“. Srovnáváje poměry v Rakousku a Rusku tvrdil Renner, že zatímco Rusko usiluje nadále o to, aby „roztavilo“ své národy do jednotného ruství, je v Rakousku téměř půl století jasná nemožnost takového procesu a chtění: žádný seriózní politik se o to již nepokouší. Renner o tom píše vzletně (jako ostatně vždy): „Nikoli na úmysly a záměry panujících, nikoli na přednosti a chyby vládnoucích, ale na mechaniku čísel myslím, myslím na výsledek dějin, na jejich výsledek, který se děje proti vůli a chápání vlád — na to myslím teď, když říkám: Množství národů dunajské monarchie drží a osvobozuje národy, ale v Rusku ono naopak potlačuje a vtřebává národy.“ Renner „nadále jako dříve“ rozhodně zdůrazňuje: Dunajská monarchie, zvládne-li tuto krizi (válku), bude pokračovat na cestě k národnostnímu spolkovému státu a již nyní vyúsťuje přímo v tu vývojovou linii, která je v budoucnosti předznačena i pro západní státy. Pro Rusko považují tento vývoj za nanejvýš nepravděpodobný, pro Turecko za sotva možný... Turecko není dnes ani pro mne tak důležité jako Rusko. Rakousko-Uhersko jako národnostní spolkový stát, jako demokratická internacionála bude plnit ty úkoly, které mu přikazují jeho geografická poloha, jakož i skladba národů (volcklich Zusammensetzung). Splnění těchto úkolů je v zájmu evropské demokracie: být bariérou proti carismu anebo proti příštímú ruskému imperialismu.¹⁶

O programu „mnohonárodnostního státu“, který uskuteční „národnostní autonomii“, mluvil Renner znovu v srpnu 1915.¹⁷ Koncem roku 1915 a na začátku roku 1916 propagoval Renner horlivě „přirozenou jednotu střední Evropy“ s Německem, ale koncem roku 1916 se znovu vracel ke svému programu „národnostní autonomie“: věnoval mu potom (1917–1918) celou řadu článků a nakonec i nový (staronový) velký spis (viz o tom dále).

¹⁵ Renner, *Marxismus, Krieg u. Internationale*, str. 158–161.

¹⁶ Renner, *Die Probleme des Ostens*, str. 172.

¹⁷ Renner, *Die Voraussetzungen internationaler Aktion*, Kampf, roč. 8, čís. 6, červen 1915, str. 231.

7. HESLO SEBEURČENÍ NÁRODŮ NA PŘELOMU LET 1916–1917. ÚNOROVÁ REVOLUCE V RUSKU

Na podzim 1916 se stávalo jasné, že válečné síly protivníků jsou vcelku vyrovnané a že není naděje na nějaké „rychlé“ vítězství. Tuto pravdu si začínali uvědomovat zejména v Rakousko-Uhersku. Ale jak v centrálních, tak i v dohodových státech vzrůstaly protiválečné nálady lidových mas: a to nutilo vlády k nějakým činům nebo alespoň gestům. Příležitost k takovým gestům nabízelo vystupování presidenta Spojených států severoamerických W. Wilsona za „mír bez vítězů a bez poražených“. To vyhovovalo zejména Rakousko-Uhersku, jehož ministr zahraničí hr. Burian žádal již v říjnu 1916, aby centrální mocnosti poslaly Dohodě návrh na mírové jednání. Teprve až 12. prosince 1916 nabídly centrální mocnosti dohodovým vládám jednat o uzavření míru za podmínek, které „zajistí existenci, čest a svobodný rozvoj jejich národům“. Ale tato nabídka, provázená polovýhružným odvoláváním na „vojenskou a hospodářskou sílu“, byla Dohodou odmítnuta (30. prosince 1916¹).

Mezitím zaslal W. Wilson dne 21. prosince všem válčícím státům nótu, v níž konstatoval, že státy bojují podle vlastního vyjádření za politické a hospodářské svobody a nezávislost malých národů, ale nemluví o tom, jak chtějí tyto svobody a mír zajistit. Německo odpovědělo (ještě dříve než dostalo odpověď od dohodových států) obecně, že by bylo vhodné vyměnit si názory o tom, jak dosáhnout mír, až při setkání představitelů válčících stran. To znamenalo odmítnutí nabídky Wilsonovy. Naproti tomu dohodové státy odpověděly na Wilsonovu nótu dne 10. ledna 1917 zdvořile, ale zároveň bojovně proti centrálním mocnostem. Dohoda vyhověla Wilsonově žádosti a veřejně vyhlásila za své válečné cíle: obnovení samostatnosti Belgie, Srbska a Černé Hory, vyklizení dobytého území Francie, Ruska a Rumunska, dále náhrada za způsobené škody. Dohodové státy požadovaly „rekonstrukci Evropy . . ., založenou na respektování národnosti na právech malých i velkých národů . . .“. Konkrétně se hovořilo „o osvobození Italů, Slovanů, Rumunů, Čechoslováků zpod cizího panství, osvobození obyvatelstva, které je dosud vystaveno krvavé tyranii Turecka a vytlačení osmanské říše z Evropy“. Pokud jde o Polsko, odvolávala se nóta Dohody na „úmysly ruského cara“, které „byly jasně naznačeny“.² Dohodové státy tedy vyhlásily za svůj válečný cíl zničení „osmanské říše“ a do jisté míry i značné narušení habsburské monarchie. Ve skutečnosti však si Francie, Anglie a Rusko zabezpečovaly v tajných úmluvách z února a března 1917 upevnění nebo i posunutí především svých vlastních hranic proti Německu a Rakousko-Uhersku, ale přitom neměly v úmyslu rozbít habsburskou monarchii. Ostatně představitelé emigračních výborů Čechů i Jihoslovanů byli v Londýně a v Paříži upozorněni na to,

¹ Dohodové státy oznámily, že jednání o mír bude možné, až bude zajištěno „obnovení porušených práv a svobod, uznání národnosti zásady a svobodné existence malých národů“. — *První světová válka*, str. 150.

² Proti německo-rakouskému vyhlášení „Polského království“ ze dne 5. listopadu 1916 (omezeného na území Kongresovky a rozděleného na dvě okupační pásma) navrhoval ruský car vytvoření Polska v rámci všech polských etnografických zemí: Polsko ale mělo zůstat v personální unii s Ruskem.

že není možno dát rakousko-uherským národům veřejný slib, který by potom nebylo možno splnit. Jihoslované pak vůbec byli nótou, v níž se ohledem na požadavky Itálie mluvilo jen o „Slovanech“, zklamání od samého počátku.³

Wilson považoval tuto dohodovou nótou za odmítnutí svých návrhů a za přehnanou odpověď centrálním mocnostem. Požádal však nejdříve vlády německou a rakousko-uherskou, aby mu sdělily alespoň neverejně své válečné cíle. Německo odpovědělo koncem ledna 1917: žádalo úpravu svých hranic a hegemonii nad Belgií a v Polsku, dále kolonie. Rakousko-uherská vláda se obrátila na Wilsona 5. února, ale jen deklarativně: zdůraznila Wilsonovu zásadu „míru bez vítězů a poražených“. Svě skutečné cíle — úpravu hranic proti Srbsku, Černé Hoře, Itálii a Rumunsku a vůči Albánii — neoznámila. Mezitím si vládcové Rakousko-Uherska zabezpečili projevy věrnosti a odmítnutí „perfidnosti“ Dohody od předsednictva slovinsko-chorvatského poslaneckého klubu dr. Korošce a také od Českého svazu.⁴ Maďarský ministerský předseda Tisza se nenamáhal s přesvědčováním Chorvatů (a Slováky a Rumuny nebral ani v úvahu) a napsal sám Wilsonovi 25. ledna 1917: Váš ideál svobodného vývoje všech národů nelze uskutečnit v jihovýchodní Evropě: zde je nejlepším řešením systém podvojně monarchie.⁵

President Wilson vyčetl z Czerninova prohlášení z 5. února, že Rakousko-Uhersko je ochotno k separátnímu míru, a proto důvěrně upozornil 8. února 1917 britskou vládu na to, že hlavní překážkou jednání o mír s habsburskou monarchií je heslo rozdělení rakousko-uherské říše (naznačené ve spojenecké nótě z 10. ledna). Wilson se domníval, že „široká autonomie“ národů habsburské monarchie by byla „dostatečnou zárukou míru a stability“ v jihovýchodní a střední Evropě, „pokud jde o národnostní a rasové věci“. Wilson došel k závěru, že „to, co Rakousko považuje za nezbytné pro svůj vývoj, pro své možnosti i pro svou bezpečnost na jihu, může být dostatečně a přiměřeně zajištěno“.⁶

Zatím císař Karel podnítil zákulisní jednání s dohodovými státy prostřednictvím svého švagra Sixta Bourbonnského. Jsou to věci známé, a my si jen připomeneme Karlovy představy o možnosti zřízení „jihoslovanického království“ ze Srbska, Černé Hory, Bosny-Hercegoviny a Albánie jako vasalského státu na čele s některým Habsburkem a pod císařovou svrchovaností.

Naděje na uzavření míru trvaly jen krátce. Německo vyhlásilo dohodovým spojencům ponorkovou válku, která se dotýkala i zájmů Spojených států severoamerických.

³ Paulová, *Tajný výbor Maffie*, str. 78–80.

⁴ V Čechách se s projevem „oddanosti“ odkládalo a po 23. lednu 1917, kdy byl již zveřejněn Wilsonův projev o míru bez vítězství a bez porážky, ve kterém se bude přihlížet i ke „svolení ovládaných národů“(!), chtěli někteří čeští poslanci poslat Czerninovi spíše stížnost proti vládě a nikoli odmítnutí nóty Dohody. Zvítězila ovšem „reálná politika“ a čeští poslanci Czerninovi vyhověli. Se zněním odmítnutí dohodové nóty však Czernin nebyl spokojen, a tak si sám navrhl text prohlášení pro Český svaz proti „insinuaci Dohody“. — Paulová, str. 89–91.

⁵ Tamtéž, str. 99.

⁶ *První světová válka*, str. 154–155. — Paulová, str. 134–135.

Vzájemné nabídky „míru“ byly podporovány nebo i opačně odmítány v obou válčících táborech také sociálně demokratickými stranami. Dohodoví socialisté, kteří byli — na rozdíl od německých nebo rakousko-uherských — ve vládě (Henderson, Thomas, Vandervelde, Bissolati), zdůrazňovali „demokratické cíle“ válečného zaměření svých zemí. Sociálně demokratické strany centrálních mocností (neplatí pro bulharskou stranu) trvaly nadále na „obraně vlasti“. Německá sociální demokracie považovala dohodovou nótu z 10. ledna 1917 za „urážku“ a odpověděla na ni tím, že připomněla své heslo ze 4. srpna 1914: Buď s německým národem vzhůru k moci anebo proti německému lidu až na dno bezmoci!⁷ V Rakousko-Uhersku pak pomáhali Czerninovi a do jisté míry i Tiszovi i politikové neněmeckých a nemaďarských národů včetně sociálně demokratické strany německorakouské, české a polské (haličské).

Zklamání z února bylo vystřídáno v polovině března 1917 novou nadějí. V Rusku vypukla revoluce, která smetla carismus a vytyčila nová hesla míru bez anexí a na základě sebeurčení národů!

Dne 12. března 1917 dobyli ozbrojení dělníci a vzbouření vojáci v Petrohradě Tavrický palác a ustavili Petrohradský sovět dělnických a vojenských zástupců. V dumě se pak ustavil z kadetů a dalších stran ve spolupráci s esery a menševiky prozatímní výbor dumy, z kterého vzešla dne 15. března Prozatímní vláda. Vláda mínila pokračovat ve válce nadále po boku dohodových spojenců, přičemž pokračování války ospravedlňovala hesly o „svobodném Rusku“ a o dobývacích německých plánech. Navíc pak ministři této vlády slibovali slovanským národům Rakousko-Uherska, že podpoří jejich „spravedlivý boj“. Miljukov jako ministr zahraničních věcí odpovídal již 18. března na Masarykův blahopřejný telegram: Svobodné Rusko otevírá rodině civilizovaných národů perspektivy svobody: střední a jihovýchodní Evropu je třeba přetvořit. — Téhož dne pak bylo ruskou tiskovou kanceláří rozšířeno toto další Miljukovovo nabubřelé prohlášení: Utvořením státu československého vytyčena bude hranice proti dobovacím plánům německým vzhledem k zemím slovanským. Německé Rakousko i Uhry musí být odkázány do svých etnografických hranic. Italové budou sjednoceni s Itálií, ukrajinská území splynou s naší Ukrajinou. Přirozená řešení, daná dějinami, vyžadují také sjednocení všech jihooslovanských zemí.⁸

Miljukov lehce rozdával z cizího. Prohlášení vlády knížete Lvova z 30. března — ostatně vynucené tlakem Sovětu — přiznávalo právo „samostatného Polska“, k němuž budou připojeny i polská území v Rakousku a v Prusku. „Tento samostatný polský stát bude vázán k Rusku jen vojenským spojenectvím.“⁹ Byla to či měla to být divná „samostatnost“!

Ale rezoluce Petrohradského sovětu dělnických a vojenských zástupců o míru bez anexí a na základě práva na sebeurčení nutily Prozatímní vládu k prohlášení ze dne 9. dubna 1917: Cílem svobodného Ruska není dobytí jiných národů, ale založit mír podle práva národů na sebeurčení. Tohoto prohlášení využila okamžitě rakousko-uherská vláda, jejíž ministr za-

⁷ DNZ XXXV-1, str. 539 (citace z úvodníku Vorwärtsu z 11. 2. 1917).

⁸ E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce*, Praha 1927, I, 307–317.

⁹ Paulová, str. 145–148. — Beneš, *Světová válka*, I, str. 310 ad.

hraničních věcí nabízel Rusku dne 14. dubna 1917 jednání o „mír čestný pro obě strany“. To ale vyvolalo obavy v dohodových státech — a tak na jejich adresu připojuje Miljukov 1. května komentář k vládnímu prohlášení z 8. dubna: Rusko zůstává v úplné shodě s válečnými programy Spojenců a neuzavře separátní mír. Takové stanovisko pobouřilo Petrohradský sovět, který přece již 27. března 1917 vydal „Výzvu k národům celého světa“ a který znovu po Miljukovově projevu vydal nové prohlášení pro mír bez anexe. Došlo k reorganizaci vlády a nová vláda, v níž byl Kerenský ministr války, musila více přihlížet ke stanovisku Petrohradského sovětu. Nová vláda pak vydala prohlášení o míru bez anexí a za podmínky svobodného rozvoje národů. Heslo mělo v Evropě příznivou odezvu: bylo totiž považováno za prohlášení revoluční vlády. My ovšem víme, že se Prozatímní vláda nemínila vzdát ruských plánů na ovládnání Bosporu a na „vylepsění“ hranice proti Rakousko-Uhersku nebo i proti Německu: a nemínila uskutečňovat právo na sebeurčení ve vlastní ruské říši.¹⁰

Ale ani revoluce v Rusku v březnu 1917 nepřinesla onen kýžený zlom ve válečných věřavách — v očekávání míru a svobody. Revoluce v Rusku totiž nevyhrála. Prozatímní vláda byla sice přinucena tlakem Petrohradského sovětu měnit své složení, ale noví ministři a ostatně ani představitelé Sovětu dělnických a vojenských zástupců (většinou menševici, eseri) nemínili odstoupit od obranářství a slibovali dohodovým vládám „vydržet“. Hesla sebeurčení národů se ukázala demagogií, protože ruská buržoazie a spolu s ní menševici a další maloburžoazní politikové velkoruského původu zaujali nepřátelské stanovisko k národním radám na Ukrajině, v Bělorusku, na Kavkaze a ve střední Asii. Dokonce ani Finsko nechtěla dát Prozatímní vláda více, než jen autonomii v té podobě, jak ji předpokládala ústava z roku 1809!¹¹

Za skutečné provedení práva národů na sebeurčení vystupovali v Rusku především bolševici a z nich pak hlavně V. I. Lenin. Již ve svých prvních projevech po návratu z emigrace v dubnu 1917 žádal Lenin „okamžitě přiznání úplné svobody oddělit se od Ruska všem národům a národnostem, které byly utiskovány carismem, násilím připojeny anebo násilím drženy ve svazku státu“.¹² Zatímco Plechanov, Zasuličová anebo i jiní hovořili o právu národů na sebeurčení pro národy Německa a Rakousko-Uherska, ale odmítali je pro Ukrajince, vyzýval Lenin, aby byla požadována svoboda „např. Arménie, Chivy, Ukrajiny a Finska“. Když se na jaře 1917 levicoví Poláci znovu divili, proč je vyhlašováno právo na sebeurčení v programu revoluční strany, když i Pjatakov opakoval své pojetí „Pryč s hranicemi!“, považoval Lenin za nutné znovu vysvětlovat význam agitace práva na sebeurčení včetně oddělení. „Odtrhne-li se Finsko, Polsko nebo Ukrajina od Ruska, nebude na tom nic zlého“ — prohlásil Lenin 12. května 1917 na VII. konferenci SDSDR/b.¹³

¹⁰ *Istorija SSSR*, II, Moskva 1967, str. 29 ad.

¹¹ Tamtéž, str. 42–43. *Istorija KPSS*, III/1, Moskva 1967, str. 126 aj.

¹² *Lenin, Spisy* 24, str. 64. Viz dále návrh na změnu § 9. programu SDSDR/b z 10. května a novinovou zprávu o Leninově projevu z 12. května 1917. *Spisy*, sv. 41, str. 403 a 408.

¹³ *Spisy* 24, str. 214 a 296.

Jak známo, přijali ruští bolševici na této konferenci Leninův návrh rezoluce o dalším postupu strany v národnostní otázce ve vztahu k Prozatímní vládě: „Strana žádá rozsáhlou oblastní autonomii, zrušení dozoru shora, zrušení povinného státního jazyka a stanovení hranic samosprávných a autonomních oblastí, založených na tom, že místní obyvatelstvo samo zváží hospodářské a životní podmínky, národnostní složení apod.“. Jaký rozsah pravomocí měla dávat tato oblastní autonomie? Lenin se spokojoval jen s tím, že odmítal „vynětí školství“ apod. ze správy státu (tedy centralizované státní moci – J. K.) a jeho odevzdání „do rukou zvláštních národních sněmů“ – protože to by byla „kulturně národnostní autonomie“.¹⁴ Autonomie nebo „národní sněmy“ sice odpovídaly soudobým požadavkům Poláků a Finů, ale přece jen se tato formulace mohla nebo snad i musila zdát tak trochu popřením hesla práva na sebeurčení a oddělení národů. Lenin proto hned v následujících dnech po konferenci upřesňoval část rezoluce o národnostní otázce v tomto smyslu: „Velkorusové nebudou násilím držet ani Polsko, ani Kuronsko (tam žili Lotyšové a Estonci – J. K.), ani Finsko, ani Arménii a vůbec žádný národ. Velkorusové nabízejí všem národům bratrský svazek, aby se vytvořil společný stát na základě dobrovolného souhlasu každého jednotlivého národa, ale rozhodně ne cestou násilí. Velkorusové se zavazují, že okamžitě stáhnou vojska jak z Haliče, tak z Arménie i Persie a umožní jak těmto národům, tak vůbec všem (Lenin) národům bez výjimky, aby se zcela svobodně (J. K.) rozhodly, chtějí-li žít v samostatném státě anebo ve svazovém a s kým“.¹⁵

Myšlenka svazového státu byla v Leninově myšlení novinkou. Ještě v roce 1916 odmítal Lenin myšlenku federace, totiž federativní uspořádání Ruska po demokratické revoluci. Ale ani na jaře 1917 nebyla představa svazového státu, tedy federace, v Leninových formulacích národnostních úkolů a cílů dotvořena. Především šlo o to získat důvěru národů, které byly až dosud drženy v Rusku násilím a kterým, např. Ukrajincům, nechtěla Prozatímní vláda poskytnout ani žádanou autonomii v rámci jednotného státu.¹⁶

Leninův záměr vycházel z předpokladů, které sám vysvětlil za svého pobytu ve Švýcarsku. Vývoj situace v Evropě po březnu 1917 mu dával za pravdu. Hnutí mas přerůstalo od dubna 1917 do masových stávek (Německo, Rakousko-Uhersko). Májové manifestace v Berlíně, Vídni, Pešti a pochopitelně i v Praze a jinde vyzněly ve slib: Naše oslavy řeknou ruským soudruhům, že i my jsme naplněni stejnými tužbami! A také v zemích Dohody zazněla podobná slova. Ale většina ve vedení socialistických stran Německa a Rakousko-Uherska nebo Francie a Anglie považovala ruskou revoluci za doklad správnosti svých dosavadních hesel a svého postupu. A proto ono zklamání a nakonec i rozhořčení proti těm ruským socialistům, kteří nepodporovali buď záměry pokračovat ve válce, resp.

¹⁴ Tamtéž, str. 300.

¹⁵ Tamtéž, str. 353.

¹⁶ Lenin, *Spisy* 25, str. 87–88, 95–97. Další zmínky o možném federativním uspořádání vztahů mezi národy Ruska po vítězné revoluci učinil Lenin v červnu a srpnu 1917. Přehled sovětské právní vědy o tomto problému viz u Ed. Vlčka, *Gosudarstvenno-pravovoj razrešeniye nacionalnogo voprosa v Sovětskoj Rosii*, Brno 1971 (Universita J. E. Purkyně), str. 12.

uzavřít separátní mír. V dohodových i centrálních státech se začalo psát v provládních socialistických listech o „fanatismu“ ruských socialistů, o „extrémistech“ apod.

8. OHLAS HESEL ÚNOROVÉ REVOLUCE V NĚMECKU A V RAKOUSKU-UHERSKU

Hesla ruské revoluce účinkovala v Evropě dvojnásobně nebo „dvojjediným“ způsobem. V západní Evropě a v Německu působilo především heslo míru, u národů habsburské monarchie pak především heslo sebeurčení národů nebo snad přesněji řečeno působily obě hesla stejně. Hesla ruské revoluce působily v Evropě i třetím způsobem: socialisticky. Mohli bychom tu citovat spoustu a spoustu výroků, které by potvrzovaly sílu ohlasu hesel ruské revoluce o míru, socialismu a sebeurčení národů. Z našich poměrů víme, jak zesílily naděje, že dojde k míru a ke spravedlivému řešení národních i sociálních požadavků lidu našich národů — a za to byly vzdávány díky „statečným ruským soudruhům“. Karel Kautsky považoval proto ruskou revoluci „za první paprsek naděje, který dopadá na tuto ubohou rozvrácenou zemi od počátku války“. A Fridrich Austerlitz psal v březnu 1917 nadšeně o tom, že „ruská revoluce, tak se nám to jeví, zachránila socialismus“. My víme, že tyto a jiné další výroky byly často pouhými frázelemi, jimiž měla být zastřena skutečná podstata „mírových“ hesel německé a rakouské, resp. i uherské sociální demokracie: tyto strany — a to platí neméně i o socialistických stranách dalších národů — napomáhaly šířit v dělnictvu a lidových masách iluze o možnosti uzavření míru vládami válčících států. Tato naše kritika se týká konec konců i projevů sociálně demokratických předáků české a slovenské strany, kteří sice vítali hesla ruské revoluce o míru a sebeurčení národů i o socialismu, ale nevzdávali se své taktiky legální činnosti: a to ve svých důsledcích znamenalo stavět se proti všem pokusům o stávkové a demonstrační hnutí.

V Německu vítalo prohlášení Petrohradského sovětu dělnických a vojenských zástupců, resp. i Prozatímní vlády z konce března a začátku dubna 1917 o „míru bez anexí a kontribucí a na základě sebeurčení národů“ pravicové vedení sociálně demokratické strany především jen jako nabídku „čestného míru“. Proto se dívali němečtí oportunističtí socialisté na „nové věci v Rusku“ zpočátku se sympatiemi a pokusili se — v dohodě s vládou — o přímé styky s ruskými socialisty. Tlačeny masovým stávkovým hnutím ve svých zemích k nějaké konkrétní akci za mír sešly se sociální demokracie německá, rakouská a uherská v Berlíně dne 19. dubna 1917 ke vzájemné poradě o tom, jak „připravit obecný mír bez anexí a kontribucí na základě svobodného nacionálního rozvoje všech národů“.¹ Byla to porada, která se stala oficiálním počátkem úsilí německých a rakousko-uherských socialistů o sjednání „mírové“ konference ve Stockholmu (viz o tom dále). Vedení německé sociální demokracie ovšem chápalo

¹ Z. K. Eggert, *Borba klassov i partij v Germanii v gody pervoj mirovoj vojny*, Moskva 1957, str. 334. — Paulová, str. 152.

„svobodný nacionální rozvoj národů“ jen jako právo „bránit vlast“ proti nepříteli.

Ruskou revoluci uvítal i Karel Kautsky: viděl v ní mimo jiné potvrzení svých teorií o právu na sebeurčení národů, které se snažil znovu v roce 1917 vyložit v řadě článků a spisů. V roce 1917 vydal Kautsky tyto brožury: „Srbsko a Belgie v dějinách. Historické studie k otázce národnosti a válečných cílů“, „Alsasko-Lotrinsko, historická studie“ a „Osvobození národů“. Kautsky tu opět zopakoval své pojetí národa jako jazykového společenství a jako demokratického práva na rozvoj a na řízení samostatného státu. Ze zkušeností z let 1848–1849 vyvozoval Kautsky toto poučení: „Každé moderní revoluční hnutí se samo ohrožuje, opouští-li internacionální stanovisko sebeurčení národů.“ Kautsky sympatizoval s úsilím Srbů o sjednocení a obnovení státní samostatnosti, ale obával se pro budoucnost nových sporů mezi Srbskem a Rakouskem a mezi Srbskem a Bulharskem (o Makedonii). Kautsky proto doporučuje uskutečnění ideje „balkánské federativní republiky“. Kautsky sám věří v „životaschopnost malých národů“, ale existence malých samostatných národních států může způsobit „povážlivé následky“. Sociální demokracie hájí požadavky národů, ale zároveň i požadavky demokracie v souladu s rozvojem ekonomiky(?). Proto sociální demokraté doporučují nejdříve demokratizaci velkých (mnohonárodnostních) států a hlavně pak ideu „spojených států evropských“ bez cel a bez hranic.² Jak je vidět „zmírňoval“ Kautsky v roce 1917 své původní stanovisko o právu národů na sebeurčení: považoval je především za „demokratické“ a přestával v něm vidět součást rozvíjející se evropské revoluce.

Spartakovci a leví radikálové v Německu vítali Únorovou revoluci jako návod pro podobný postup i v Německu a jinde v Evropě. Roza Luxemburgová, ačkoli neměla ve vězení žádných jiných zpráv než ty, které byly uveřejněny v denním tisku, viděla v ruské revoluci „čerstvé oživující proudění“, které musí povzbuzovat dělníky všech zemí k akcím na pomoc revoluci. Skupina „Internacionála“ vedená F. Mehringem, zdravila nadšeně Petrohradský sovět, slibujíc ruským soudruhům pomoc v jejich boji. K. Liebknecht, který byl tehdy v roce 1917 vězněn, vítal ruskou revoluci mimo jiné i jako potvrzení své víry ve „sbratření národů“ v příštím poválečném a porevolučním mírovém světě.³ O zásadě práva národů na sebeurčení se nevyslovovali tehdy v období března–října 1917 ani Liebknecht, ani Mehring, tím méně pak Roza Luxemburgová. Poláci, kteří spolupracovali se Spartakovci (Jogiches-Tyszka, J. Marchlewski), zastávali nadále jako před válkou a v prvních válečných letech odmítavé stanovisko k heslu práva národů na sebeurčení.

V habsburské monarchii vznikala po březnu 1917 pro sociálně demokratické strany situace o to příznivější, že také nesocialistické skupiny mnoha neněmeckých a nemaďarských národů vítaly „nové Rusko“. Jak známo,

² Kautsky, *Die Befreiung der Nationen*, Stuttgart 1917, str. 48. — Týž, *Serbien und Belgien in der Geschichte. (Historische Studien zur Frage der Nationalitäten und der Kriegsziele)*, Stuttgart 1917, str. 96.

³ *Dokumente u. Materialien zur Geschichte der deutschen Geschichte*, R. II, Bd. 1. — Dále P. Nettl, *Rosa Luxemburg*, Köln–Berlin 1967, str. 624 ad.

vznikla na jaře 1917 celá řada projevů, dožadujících se řešení národnostní otázky v habsburské monarchii. Česká deklarace o „spolkovém státu svobodných a rovnoprávných národních států“ nebo jihoslovanské prohlášení (rovněž z 30. května 1917) o sjednocení všech Slovinců, Srbů a Chorvatů v jeden „národní stát“ (v rámci habsburské monarchie) sice uznávaly „žezlo Habsburků“, ale lid dával těmto deklaracím výklad jiný: protirakouský. Ostatně poslanci Kalina a Prunar žádali na říšské radě 30. května 1917 jasně úplnou státní samostatnost Čechů a Slováků bez Habsburků a bez monarchie! Jsou to věci známé — a je ostatně u nás již dost známo, že se autoři rezolucí za přeměnu habsburské monarchie a za československý stát dovolávali „nového Ruska“, „titánského rozmachu“ ruského národa a jeho revoluce, která „rázem osvobodila celou východní Evropu“. Čeští poslanci se měli dožadovat československého samostatného státu tím — psali představitelé pražského dělnictva (v jeho čele byli národní socialistové!), Národnímu výboru a Českému svazu dne 4. června 1917 — že se budou „dovolávat veliké ideje ruské revoluce a sebeurčení všech evropských národů“.⁴

Německorakouská sociální demokracie posílala již v březnu 1917 Petrohradskému sovětu pozdravy a vyhlášovala solidaritu s jeho mírovým úsilím. S dovolením svých vlád pak vyzvali německorakouští a němečtí socialisté Mezinárodní socialistické býro, aby se ujalo příprav ke svolání mezinárodní socialistické konference, aby tak byly vytvořeny předpoklady pro jednání o mír. Tato „mírová“ kampaň vtiskla ráz i oslavám 1. května 1917. Ale německorakouští socialisté mysleli na mír „bez anexí“, tedy na mír na základě status quo ante, a nikoli o míru na základě sebeurčení národů. Omluvou pro německorakouské sociální demokraty však může být ta skutečnost, že ani československá sociální demokracie nežádala na jaře 1917 uskutečnění práva národů na sebeurčení (viz o tom dále). A tak si Renner a jiní nadále představovali, že „nové Rakousko“ bude „nadanárodním státem“, který uskuteční národnostní a kulturní autonomii. V následující kapitole vyličíme stanovisko německorakouské sociální demokracie ve Stockholmu podrobně, takže můžeme předběžně konstatovat, že němečtí socialisté v Rakousku odmítali i na jaře 1917 a později „územní rozhraničení národů“ ve střední Evropě. A proto Renner vítal po návratu z první schůzky ve Stockholmu názory maďarských a českých centralistických socialistů, kteří žádali rovněž jen „samosprávu“ nebo dokonce jen „rovnoprávnost“ národů rakousko-uherské říše. Proto také Rennera rozčilovalo, že jsou „mnozí, kteří považují za úkol porad (rozuměj ve Stockholmu — J. K.) nakreslit novou mapu Evropy a pak uzavřít mír“.⁵

I později dokazoval Renner, že „v celém světě není takový stát, který by udržel tolik národů a umožnil jim rozvoj, jako je Rakousko“. Rozhořčen nad postojem čs. sociální demokracie a zástupců z Bosny-Hercegoviny, resp. i nepřítomností sociálně demokratických stran ústředních států dne

⁴ Paulová, str. 245–251 a 258.

⁵ A takový cíl pochopitelně Renner odmítal. — Renner, *Stockholm*, Der Kampf, 5–6, 1917, 128.

28. a 29. srpna 1917 ve Vídni,⁶ rozhořčoval se Renner proti „nepřestávajícím a přehnaným žalobám nacionalistických buržoazií a jejich nekonečným nářkům o útlaku“. Tyto nářky prý dávají ve světě víru v to, že „stát, který dal všem svým národům historickou trvalost (Halt), je sám neudržitelný“. Renner se obával toho, že neshoda mezi „národními sekcemi“ sociální demokracie v Rakousko-Uhersku dá za pravdu těm zahraničním socialistickým skupinám v dohodových státech, „které se daly nachytat na vějičku osvobozené ideologie svých imperialistických buržoazií“. Proto píše Renner na adresu neněmeckých socialistů:

Uvědomte si, že tito dohodoví socialisté se zaměřují právě na Rakousko. Říkají, že se nemůžeme dohodnout ani my, socialisté, tak proč bráníme řešení zbraněmi zvenčí? To jsou strašně závažné věci. Chceme-li žádat ve Stockholmu povinnosti internacionálnosti, musíme je plnit sami u sebe. Kdo chce mír, musí odmítnout záminky ozbrojeného zasahování zvenčí (rozuměj proti Rakousko-Uhersku — J. K.). Ve stávajících národnostních státech třeba chápat emancipaci historických i nehistorických národů jako věc vnitřního demokratického a sociálního vývoje v rámci j e d n o u d a n ý c h hranic. Osvobození národů musí být cílem samých národů a zejména musí být společnou povinností proletariátu všech národů v tomto státním útvaru.

Jak ale chápal Renner povinnosti socialistů vládnoucího národa při plnění oné zmíněná zásady? Renner se nestyděl dovolávat se základních bodů basilejského manifestu Mezinárodního dělnického sdružení z roku 1912: Zákaz jakékoli ozbrojené intervence a povinnost všech národních skupin proletariátu pomáhat si vzájemně v národně osvobozovacích bojích!

A proto se musí — pokračoval Renner ve svých úvahách, nazvaných „Ve Stockholmu a doma“ — všechny národní skupiny proletariátu Rakousko-Uherska a Bosny-Hercegoviny sjednotit ve dvojím směru, dříve než vstoupí do jednacích síní ve Stockholmu: musí se sjednotit zaprvé v tom, že chce mír okamžitě a bez výhrad (bez použití síly a bez války při řešení jakékoliv národnostní otázky), a zadruhé v tom, že důvěřujeme demokratickému a sociálnímu vývoji, že spoléháme na sebe při řešení národnostní otázky. Sami si vyřešíme vnitrostátní vývoj a mírové dorozumění národů o jejich rozhranění. Musíme tak učinit za věrné proletářské spolupráce.

Nepochybně lze nalézt u Rennera kladné momenty v jeho úsilí o obnovu „staré internacionály“ v „dunajské říši“: většina vůdců německorakouské sociální demokracie totiž smýšlela německonacionálně, takže Rennerův požadavek mohl mířit i dovnitř vlastní strany, proti vlastním soudruhům. Ale tento postoj byl již nedostatečný: vždyť to bylo v roce 1917, v roce ruské revoluce a v roce bezvýhradného uznávání práva na sebeurčení národů. Napomínání neněmeckých nacionalistů v Rakousku by bylo oprávněné, kdyby šlo ruku v ruce zároveň (nebo nejdříve) o přiznání práva rozhodnout o dalším osudu dosud plně nerovnoprávných národů. A co navrhoval

⁶ Sociálně demokratické strany centrálních mocností připravovaly společný postup na konferenci ve Stockholmu, která se měla konat 15. září 1917 (viz o tom v následující kapitole).

Renner německým socialistům? V citovaném článku o Stockholmu píše Renner o tom, že válka rozvířila všechny „ústavní otázky“ podunajské monarchie — všechny otázky rakouské i uherské, jihoslovansko-bosenskou i polskou, které přerůstají v boj, jenž rozhodne o osudu národů na deseti-letí nebo i do nejzazší budoucnosti. Co tím chtěl Renner říci?⁷

Jaké tedy mělo být „konečné řešení“ zmíněných „ústavních“ otázek? Na zemských sjezdech německorakouské sociální demokracie v Čechách a na Moravě v září a na říšském sjezdu strany ve Vídni v říjnu 1917 byl propagován a potvrzen starý program národnostní autonomie a krajského zřízení, který prý povede k vytvoření „nadanárodního státu“, jenž bude jedině s to „smířit a spojit práva národů na sebeurčení s hospodářskou a kulturní činností všech národností.“⁸

Na sjezdu německorakouské strany v říjnu 1917 vystoupila konečně po dlouhé odmlce opozice s „prohlášením levice Německé sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku“, v němž se mimo jiné kritizoval postup strany také „v otázce národnostní“ ve Stockholmu. Opozice žádala, aby strana přijala program nikoli krajského zřízení, ale svolání ústavodárných zastupitelstev národů, z nichž každý si samostatně stanoví svou ústavu a vyjedná vzájemný poměr k druhým národům.⁹ Autorem této části „Prohlášení levice“ byl Otto Bauer, který se vrátil v létě r. 1917 ze zajetí z Ruska domů. Poučen ruskými diskusemi o významu práva národů na sebeurčení,¹⁰ postavil se Bauer ostře proti „černožlutému patriotismu“ Karla Rennera. Ale v říjnu r. 1917 se Bauer ještě neodvážil jít „do toho“: jako uvolněný důstojník, ale nadále pod vojenskou přísahou, nechtěl riskovat. Ačkoli vedení strany odmítlo na sjezdu v říjnu „Prohlášení levice“ a hlavně její motivy, Bauer na sjezdu nic nenamítal.

9. JEDNÁNÍ VE STOCKHOLMĚ O ÚZEMNÍCH ÚPRAVÁCH V EVROPĚ

V důsledku celkové situace v habsburské monarchii zdála se jejím vládcům hesla ruské revoluce o míru bez kontribucí vhodnou základnou pro jednání o mír s Ruskem nebo i vůbec s Dohodou. Rakousko-uherský ministr zahraničí navrhoval císaři a korunní radě, aby bylo Německo podníceno k jednání o mír mimo jiné tím, aby mu byla nabídnuta místo Alsasko-Lotrinska polská území včetně rakouské Haliče. Vskutku se také pokusil rakousko-uherský vládce, císař a král Karel, působit na německého císaře Viléma pro zahájení takového jednání o mír. Czernin pak ještě před tímto

⁷ K. Renner, *In Stockholm und daheim*, Der Kampf, 9, 1917, 233–240.

⁸ *Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich, abgehalten in Wien vom 19. bis 24. Oktober 1917*, Wien 1917, str. 180 a 260 aj. — Kárník 136–139.

⁹ Viz u Kárníka, str. 136 ad. Nedlouho předtím kritizoval R. Danneberg nerozhodnou politiku strany pro její vztah k ruské revoluci a jejím heslům o míru bez anexí a na základě práva národů na sebeurčení. — Danneberg, *Der Weg nach Stockholm*, Der Kampf, 9, 1917, 285–293.

¹⁰ O. Bauer, *Die russische Revolution und das europäische Proletariat*, Wien 1917 (asi v září 1917).

pokusem ovlivnit Berlín prohlásil 31. března 1917 veřejně, že by bylo možno válku zakončit, přeje-li si Rusko doopravdy mír. Ale mezitím i říšský kancléř Bethmann-Hollweg pozdravil v říšském sněmu „nový pořádek věcí“ v Rusku a přál si žít s Ruskem „co nejrychleji v míru“.¹ Vzhledem k rostoucímu napětí mas a výbuchu stávkového hnutí přišlo oběma vládám v Německu i v Rakousko-Uhersku vhod, že sociálně demokratické strany usilovaly o navázání styků s ruskými socialisty: vlády centrálních mocností si slibovaly od těchto styků možnost uzavření separátního míru s Ruskem. Takový mír by zlepšil jejich vojenskou pozici na západní frontě. Zase někteří socialisté v Belgii i v Holandsku se obávali té možnosti (separátního míru Ruska s Německem), a proto rovněž usilovali o přímý styk s ruskými socialistickými stranami, zastoupenými v Prozatímní vládě. Z těchto nálad a snah vznikl na půdě sekretariátu Mezinárodního socialistického byra holandsko-skandinávský organizační komitét, který navázal oficiální styky i s ruskými socialistickými stranami a pozval již koncem dubna 1917 všechny socialistické strany na konferenci do Stockholmu na 15. května 1917.² Ale vlády dohodových států, které nechtěly jednat o mír v době, kdy byly v nepříznivém vojenském postavení, a kdy po vstupu USA do války zesílily jejich naděje na konečné vítězství, odmítly vydat delegacím svých socialistických stran pasy na cestu do Stockholmu. Zákaz vyšel především od vlády anglické, která si uvědomovala, že v diskusi některých skupin anglického socialisticko-dělnického a také liberálního hnutí o Rakousku i o Německu, zaznívaly hlasy pacifické, odmítající „dělení“ střední Evropy. Větší spolehnutí bylo na francouzské socialisty, kteří nadále i po jaru 1917 stáli na stanovisku „zničení německého imperialismu“.

Naproti tomu vlády německá a zejména rakousko-uherská podpořily plánovanou konferenci ve Stockholmu, protože spoléhaly na to, že sociálně demokratické strany tam budou hájit „potřeby“ Německa a existenci i celistvost habsburské monarchie. Rakousko-uherská vláda se ostatně mohla přesvědčit na projevech českých sociálních demokratů V. Tusara z 1. května a B. Šmerala z 9. května 1917³ o tom, že nehrozí nebezpečí „protistátních“ projevů ve Stockholmu.

Do Stockholmu jely nakonec delegace sociálně demokratických stran států ústředních mocností, resp. i Skandinávie a Ruska. Místo konference konala se ve Stockholmu jen setkání jednotlivých delegací s holandsko-skandinávským organizačním komitétem. Německá sociální demokracie byla zastoupena dvěma delegacemi: tu druhou vyslala právě vzniklá Nezávislá sociálně demokratická strana dělnická Německa. Většinou socialisté z Německa trvali na míru „bez anexí“, který má dát národům to, co jim patří „podle velikosti a historie“. Vycházejíce z rozdělení národů ve světě do 5 skupin, navrhovali více práv těm velkým a historickým, kdežto menší

¹ Paulová, str. 150–151.

² Hodnocení činnosti holandsko-skandinávského organizačního komitétu a jednání ve Stockholmu v roce 1917 viz u Lenina, *Spisy*, sv. 25 a 26 (viz i poznámky editora).

³ V. Tusar vykládal 1. května 1917 v Praze, že „v rakouském státě vidíme historickou nutnost, spojující národy ve střední Evropě na mostě od západu k východu“. Šmeral napsal do Práva lidu článek proti plánům Dohody zřídit „nárazníkové státy československý a jihoslovanský“. Vyslovil se tedy proti rozdělení habsburské monarchie. — Paulová, 205 a 209. — Kárník, 78.

„kulturním“ národům přiznávali právo autonomie; do této skupiny byly zahrnuty i neněmecké a nemaďarské národy Rakousko-Uherska. Delegace Nezávislé sociálně demokratické strany Německa (Kautsky,⁴ Bernstein, Haas) projevila příznivější postoj pro národní požadavky rakousko-uherských národů. Naproti tomu německo-rakouská delegace prohlásila, že poměry ve střední Evropě nedovolují územní rozhraničení národů, a že proto není možné zakládat národní státy, jejichž existence by zvýšila nebezpečí válek a šovinismu, zhoršila by ekonomické postavení lidu atd. Ve střední Evropě je jediným řešením samospráva národů v rámci velkých států. Jinak se německo-rakouští delegáti vyslovili ve Stockholmu pro samostatné Srbsko a pro jeho spojení s Černou Horou.⁵ Přiznávali dále právo „svobodnému Polsku“, ale trvali na tom, aby Halič nebo Poznaňsko zůstaly při Rakousku nebo při Německu. Domnělé návrhy dohodových států na zřízení „malých národních států“ ve střední Evropě byly odmítnuty; Rakousko přece „malé národy neutlačuje, nýbrž udržuje jejich existenci“.⁶

Názory německo-rakouských sociálních demokratů, přednesené ve Stockholmu ve dnech 25.—26. května 1917, byly vítány maďarským tiskem, který se těšil z toho, že „odpovědi rakouských delegátů učinily (na pořadatele — J. K.) neobyčejně příznivý dojem“. Zástupci uherské sociální demokracie pak sami zdůrazňovali ve Stockholmu nenarušitelnost teritoriální integrity Uherska a celé rakousko-uherské říše. Národnostní otázku ve střední Evropě nelze řešit — dokazoval E. Garami — rozdělením Rakousko-Uherska. A protože proti „rozdělení monarchie“ vystoupili i delegáti české strany demokratické-centralistů, prohlásili prý pořadatelé konference ve Stockholmu, že „cílem války není rozdělit Rakousko-Uhersko anebo je úplně odřezat od moře“.⁷

Takové rozhodnutí se pochopitelně v Rakousko-Uhersku líbilo. Karel Renner oslavoval po svém návratu ze Stockholmu „mírové snahy“ sociálních demokratů, kteří bojují proti „pánům buržoům a maloměšťákům“. Sociální demokracie — psal Renner — chce „opět obnovit mosty mezi nepřátelými národy“⁸ — chce obnovit „internacionálu“. A Rennerovi šlo především o to, aby byla obnovena „internacionála“ doma, v Rakousku. Jak známo, došlo v letech 1910—1911 k rozkolu mezi československou a německorakouskou sociální demokracií; zatímco němečtí soudruzi trvali

⁴ Kárník, 96. — Beneš, I, 466. — Jak oznámil Prokop Maxa, souhlasil prý Kautsky v zásadě s programem vytvoření československého státu. Soudil prý, že k němu musí dojít, když ne v této válce, tedy v době nejbližší. Udělení autonomie národům habsburské monarchie by prý bylo jen pláštíkem, zakrývajícím další vasaalskou závislost habsburského státu na německé říši. Upozorňoval však na to, že centrální mocnosti jsou dosud vojensky silné, a domníval se, že vše bude záviset na vývoji v Rusku. Akci K. Rennera pro „gross-Österreich“ pokládal prý (Kautsky) za výraz nacionálních snah malé rakouské buržoazie.

⁵ Ale nedlouho předtím vysvětloval Austerlitz Šmeralovi, že bude třeba sjednotit Srbsko s habsburskou říší — a že za to zase Rakousko odstoupí Rusku (!) Halič a Bukovinu. — Kárník, str. 52.

⁶ Citace z Dělnického deníku z 3. 6. 1917 u Kárníka, str. 89—90.

⁷ F. Soukup, 28. říjen 1918, str. 550, E. Andicsová, *Maďarské dělnické hnutí*, str. 94. M. Gosiorovský, *Dejiny slovenského robotníckého hnutia*, Bratislava 1956, str. 266. Paulová, str. 268.

na centrálně řízených odborech, zakládali čeští sociální demokraté své „národní“ odbory.

Březen 1917 nutil i předáky československé sociální demokracie k aktivnější politice v „národnostní otázce“. Víme již, že čeští sociální demokraté nepřijímali program německých soudruhů národnostně kulturní autonomie, a že již před válkou žádali přeměnu habsburské monarchie ve spolkový stát podle národů. Zmínili jsme se již o tom, že se dr. Šmeral vyslovoval ještě na začátku května 1917 proti „narázníkovým státům“ — tedy proti zahraniční akci prof. Masaryka a proti dohodové „osvobožovací ideologii“. V sociálně demokratické straně se však vytvořilo nacionální křídlo, jehož jednotlivci spolupracovali s Maffii a odmítali Šmeralovo „prorakouské stanovisko“. Není proto divu, že rakouské úřady se rozmýšlely s vydáním pasů čs. delegaci do Stockholmu, v níž byl kromě Šmerala a Němce také Habrman. Delegáti čs. sociální demokracie odjeli do Stockholmu až v červnu, a tam předali své „memorandum o podmínkách všeobecného míru a řešení národnostních otázek Rakousko-Uherska a Evropy“.⁹ V prohlášení čs. sociální demokracie se zdůrazňovalo právo na sebeurčení národů, právo na sjednocení a na státní samostatnost. „Výslovně prohlašujeme, že nesouhlasíme s názorem delegace německé (rakouské) sociální demokracie, že by k tomu (k právu na sebeurčení — J. K.) stačila pouze autonomie pro záležitosti národnostně kulturní.“ Čeští sociální demokraté navrhovali, aby státy, v nichž žije více národů, se proměnily ve federativní svazy samostatných států národních. „Tento způsob státní organizace pokládáme v nynějším stadiu dějinného vývoje za přiměřený nejen pro Rakousko-Uhersko, nýbrž také pro východ a jihovýchod Evropy“. Vycházejíce z těchto „zásadních hledisek“ žádali čeští sociální demokraté „pro svůj národ vytvoření samostatného státu českého v rámci federativně vybudovaného dunajského soustátí. Žádáme, aby v tomto státě došli politického sjednocení všichni příslušníci českého národa, pokud uzavřené obývají souvislé území, tedy také Slováci.“

V další části svého memoranda se čeští sociální demokraté vyslovovali o samostatnosti Finska a jeho „reálném spojení s demokratickou republikou Ruskou“. Poláci měli dostat úplnou samostatnost ze všech jejich území, ale tak, aby nedošlo ke kolizi s nároky Ukrajinců na sebeurčení. Češi rovněž vítali program jihoslovenské sociální demokracie, totiž federaci balkánských republik, ale vzhledem k celkové situaci byli pro to, aby bylo nejdříve obnoveno Srbsko spolu s Černou Horou. Všechny tyto otázky měly být řešeny — pravilo se dále v prohlášení čs. sociální demokracie — na mírové konferenci, na níž budou pozváni i zástupci národů. Mírová konference by měla formulovat práva národů a národností i pro ty případy, ve kterých národ nedosáhl vývojového stupně pro úplnou politickou samostatnost: takovým národnostem buďtež zaručena minimální práva školská, úřední, sociální — v samosprávě i zákonodárství.

Názory čs. sociální demokracie na řešení národnostní otázky v habsburské monarchii a na vznik československého státu popsali nedávno Kárník

⁸ Renner, *Stockholm*, Der Kampf, 5—6, 1917, 126 ad.

⁹ Memorandum uveřejněno v *Právu lidu* až 31. 8. 1917. Přetisk u Beneše, III, 273—276, rozbor u Kárníka, 98.

a Paulová, a my proto můžeme stručně shrnout, že čeští sociální demokraté vycházeli v roce 1917 z tzv. přirozeného práva. Ale část českých sociálních demokratů souhlasila se zahraničním programem protirakouského odboje a přejímala řešení čs. státní samostatnosti na základě historických práv a za pomoci Dohody. Čs. sociální demokracie nemohla již souhlasit s programem národností kulturní autonomie a s nadnárodním státem — ale na druhé straně neuměla formulovat socialistickou alternativu boje za národní svobodu a státní samostatnost proti zahraničnímu odboji. Vedení strany sice odmítalo tlak své nacionalistické skupiny, jejíž někteří příslušníci publikovali své články „Marx o českém národě“ (autorem byl Josef Hudec) v tiskovinách národně sociální strany,¹⁰ ale nadále chápalo svobodu a samostatnost národa jako něco vedlejšího od socialismu. Sociálně demokratická strana uspořádala od jara do léta 1917 celou řadu schůzí s hesly „pro mír, demokracii a sebeurčení národů“, ale tuto třetí část citovaného hesla chápala jako požadavek o p r a v y národnostních poměrů v habsburské monarchii a nikoli jako jeden ze vhodných a účinných prostředků r e v o l u č n í přeměny a nakonec rozbití společenského řádu v „Podunají“. Na druhé straně ale třeba zdůraznit, že vedení strany — zástupkou Šmeralovou — trvalo na „přirozeném právu“ pro Čechy i pro druhé; podle Šmerala by znamenal „historický“ československý stát se třemi milióny Němců „nové Alsasko-Lotrinsko“.¹¹

Zatímco čs. sociální demokracie trvala na svém „odloučení od Vídně“, zase čeští sociální demokraté-centralisté nadále v roce 1917 pokračovali ve spolupráci s německorakouskou stranou. Však také byli její zástupci přizváni do Stockholmu ihned v květnu, kdežto českoslovenští sociální demokraté jeli až v červnu. Centralisté žádali ve Stockholmu pro Čechy (o Slovácích se nemluvalo) jen „úplnou autonomii“ v „reorganizovaném Rakousku podle národnostního programu sociální demokracie“. Na společném zasedání sociálně demokratických stran ve Vídni ve dnech 28. a 29. srpna 1917 vystoupili centralisté mírně opozičně, ale společné prohlášení nakonec podepsali. Setrvali na autonomii a považovali „národní revoltu“ (národní samostatnost za pomoci Západu) za „anachronismus“; nechtěli „jako socialisté spoléhat na pomoc imperialistů“.¹²

Do Stockholmu přišlo také „memorandum českých sociálních demokratů z ciziny“; prohlášení podal holandsko-skandinávskému komitétu P. Maxa (člen Masarykovy Čs. národní rady). Prohlášení protestovalo proti německé „mitteleuropě“ a žádalo „reorganizaci Evropy na základech demokracie

¹⁰ Podle Hudce byl Marx „všenněmec“ a „pangermán“, člen „povýšeneckého herrenvolku“ atd. Jediná pozitivní věta z tohoto seriálu „*Marx a česká věda*“ se týká hodnocení ruské revoluce, ale i tu se pokusil autor vysvětlovat nacionalisticky protiklad mezi *slovanskou* revolucí v Rusku a zpátečnictvím *německé* sociální demokracie. Viz u Kárníka, 108–109.

¹¹ Kárník, 113. — V této souvislosti upozorňuji na hodnocení E. Strausse v časopisu *Der Kampf*, říjen 1917. Strauss zdůraznil, že čeští sociální demokraté chtějí sebeurčení národa a nikoliv historické právo. Strauss se domníval, že prohlášení čs. sociální demokracie ve Stockholmu není v rozporu s programem německorakouské strany. — E. Strauss, *Die tschechische Sozialdemokratie und der böhmische Staat*, Kampf, 10, 1917, str. 278–285.

¹² Citace z Dělnického deníku 9. 6. a 22. i 29. 9. 1917 u Kárníka, str. 90–91 a 148–152.

a národnosti“. Sociální demokracie přece musí uznávat právo všech národů, velkých i malých — zdůrazňovalo se v prohlášení — a proto „zahraníční čs. sociální demokracie uznává a přijímá národní program nezávislosti a politické samostatnosti“. Prohlášení odmítalo mír, dokud nebude povelan „prusko-rakouský militarismus“.¹³

Na pořad jednání ve Stockholmu se dostala také „polská otázka“. Pravicoví němečtí sociální demokraté (Scheidemann) a také německo-rakouští socialisté přiznávali Polákům samostatnost jen pro Kongresovku („ruské Polsko“) a slibovali autonomii Polákům v Poznaňsku a v Haliči. Ale představitel Polské sociálně demokratické strany v Haliči (Diamand) žádal 27. května změnu měpy Evropy a v ní samostatné Polsko, které se již dohodne o svém poměru k Rakousku: Diamand měl na mysli tzv. austropolské řešení. V pozdějším memorandu, které předložil holandsko-skandinávskému komitétu dne 26. července 1917 další předák polské demokracie z Haliče, Ig. Daszyński (zároveň i jménem Polské socialistické strany), se žádalo samostatné Polsko s přístupem k moři: otázka hranic proti Německu nebo Rakousko-Uhersku nebyla postavena. Pravice německé sociální demokracie kupodivu neodpověděla zásadně odmítavě a přijala myšlenku přístupu Polska k moři po Visle, protože chtěla řešit „polskou otázku“ především „v dohodě s Německem“ a nikoli „proti Německu“.¹⁴

Ve Stockholmu byli také delegáti jihoslovanských socialistických stran. Rakousko-uherská jihoslovanská sociální demokracie obnovovali právě v roce 1918 činnost svých stran a vyhlášovali své názory na řešení národnostní otázky již pod dojmem Únorové revoluce.

Mimořádná konference Jihoslovanské sociálně demokratické strany (slovinšské) v Lublani 25. prosince 1916 setrvala na svém austro-marxistickém internacionalismu a spokojovala se s programem rovnoprávnosti a autonomie národů. Ohlas Únorové revoluce radikalizoval názory členů JSDS, a tak nebylo divu, že řádná konference strany ze 17. června 1917 hodnotila celkovou situaci v habsburské monarchii ostřeji. Slovinští sociální demokraté sice zůstávali ve svém národnostním programu nadále na stanovisku „samosprávy národních jednot“ (které si samy řídí své kulturní a hospodářské záležitosti, soudnictví a politickou správu), jež se sdruží ve spolkový stát, ale zároveň kladli stále větší důraz na ideu jugoslávství. Tu tehdy hlásali socialisté a demokraté v Americe (Etbin Kristan) i doma; zde zejména socialistická omladina. Jejich mluvčí kritizovali vedení JSDS za přílišnou závislost na německém socialismu, kterému vytýkali (včetně Kautského!) nespravedlivé dělení národů na „politické“ a „kulturní“ (postoj německé delegace ve Stockholmu). Mladí slovinští socialisté žádali stále důrazněji úplnou územní a národní autonomii Slovinců ve sjednocené Jugoslávii. Omladinci vycházeli z hesel ruské revo-

¹³ Prohlášení stylizoval sám Masaryk a B. Pavlů zajistil podpisy z Paříže, Londýna, USA a z Ruska. Rezoluce sice do jisté míry odrážela nálady českých a slovenských socialistů v krajanských spolicích a v ruských legiích, ale v té době šli četní socialisté již dále: upozorňovali na sociální obsah příští československé samostatnosti, kterou si představovali již přímo jako socialistickou. Pichlík, *Zahraníční odboj*, 287, 292–294.

¹⁴ H. Jabłoński, *Polityka PPS w latach wojny 1914–1918*, Warszawa 1958, str. 363–364 a 605–606.

luce, ale dovolávali se přitom i „americké demokracie“. Vedení strany, konkrétně H. Tuma, obhajovalo „internacionalismus“, který však byl stále ještě austromarxismem. Tuma sice ve Stockholmu upozorňoval na nutnost širších souvislostí při spolupráci socialistického hnutí všech národů (po válce!) na základě sebeurčení národů, ale přitom věřil, že Rakousko se poučí z revolučního Ruska, dá svým národům samosprávu a vůči okolnímu světu zůstane jednotným státem. Není třeba rozbíjet velké světové kulturní a ekonomické celky; jugoslávský nebo československý celek by byl příliš slabý a nemohl by utvořit samostatný suverénní stát. To bylo stanovisko dost shodné s názory našeho B. Šmerala — a nelišilo se ani od názorů K. Rennera.

Únorová revoluce, toto „slunce z východu“, povzbuzovala i chorvátské sociální demokraty. Jejich předák V. Korać se hlásil v srpnu 1917 k právu na sebeurčení národů a kritizoval socialisty velkých národů za to, že trvají na zachování existujících hranic svých států. Korać soudil, že většina socialistů malých národů je pro samostatné státy polský, československý, jugoslávský a ukrajinský. Chorvatští socialisté kritizovali trialistický program srbsko-chorvátské buržoazní koalice z 6. června a spoléhali na řešení národnostní otázky v duchu hesel ruské revoluce; očekávali pozitivní postoj k jugoslávské ideji i od USA. V diskusi o národnostní otázce a o sjednocení Jihoslovanů, která se rozvinula v létě 1917 na stránkách časopisu „Svoboda“, ozvaly se — podobně jako u slovinské omladiny — i výtky na adresu německé sociální demokracie. Společné memorandum sociálně demokratických stran Chorvátsko-Slavonska a Bosny-Hercegoviny pro holandsko-skandinávský komitét ve Stockholmu (28. srpna 1917) kritizovalo i postoj rakouských socialistů a žádalo řešení v duchu programu Petrohradského sovětu dělníků a rolníků, práva národů na sebeurčení bez anexí a bez kontribucí. V memorandu se dále hovořilo o tom, že Srbové, Chorvátí a Slovinci utvoří na rozvalinách habsburské říše společný stát, který by pak mohl vstoupit do balkánské federace.

Ideu balkánské federace hájili v řadách rakousko-uherských jihoslovenských socialistů nejvíce bosensko-hercegovští sociální demokraté. Již 20. května 1917 oznámili bosensko-hercegovští delegáti na konferenci do Stockholmu pořadatelům, že jsou pro mírové uspořádání světa na základě práva národů na sebeurčení a pro sjednocení Srbů, Chorvatů a Slovinců v jeden stát. Pokud by takové řešení vzhledem k celkové situaci nebylo možné, pak měli Jihoslované v Rakousko-Uhersku dostat přinejmenším širokou autonomii. Nejlepším řešením by však byla balkánská federace. Jeden z delegátů pro Stockholm, F. Markić, odcestoval do Stockholmu znovu v srpnu 1917, aby tam spolu s chorvátským delegátem M. Radoševićem předal již zmíněné společné jihoslovenské memorandum. F. Markić potom odešel do Petrohradu, později do Londýna a do Paříže, kde spolupracoval se skupinou srbských socialistů-emigrantů pro vytvoření sjednocené Jugoslávie. Vedení bosensko-hercegovinské sociální demokracie však trvalo ještě na podzim 1917 (i později!) na řešení jugoslávské otázky v rámci balkánské federace.¹⁵

¹⁵ V. Strugar, *Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914—1918*, Zagreb 1963, str. 202—204 a 258. — Týž, *Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije*, Beograd 1965, str. 77, 81, 107—110, 111, 130.

Sociální demokraté ze Srbska zůstali v letech 1915–1916 většinou věrni předválečné ideji balkánské federace. Své stanovisko v roce 1917 mohli vyjádřit jen v emigraci – v Paříži, Soluni, Londýně a v Rusku, resp. i ve Stockholmu. Federativní řešení národnostní otázky na Balkáně však bylo nyní chápáno jako úkol pro budoucnost, kdežto „bližším“ úkolem mělo být rozšíření Srbska o Černou Horu, Bosnu-Hercegovinu a také Dalmácii, přičemž Makedonie by se rozdělila mezi Srbsko a Bulharsko. Až ve společné balkánské federaci by se stala Makedonie autonomní jednotkou a Albánie samostatným členem (D. Popović a T. Kaclerović ve Stockholmu v září 1917). Názor na rozdělení Makedonie hlásali především zmínění delegáti Popović a Kaclerović, kdežto část rozprášeného předválečného vedení srbské sociální demokracie trvala na starších rezolucích o balkánské federaci.

Ve Stockholmu byli již v květnu 1917 také zástupci bulharské sociálně demokratické strany-širokých (Sakazov), kteří využívali přízně německé sociální demokracie (H. Cunowa!) k tomu, aby hájili nároky Bulharska na Makedonii. Naproti tomu těšňaci trvali i po březnu 1917 na ideji balkánské federace, v níž by byla Makedonie rovnoprávným členem; v rámci balkánské federace by se mohly jednotlivé makedonské národnosti sjednotit se svými mateřskými národy. Bulharští těšňaci byli nejen proti dělení Balkánu, ale i proti dělení Ruska a Rakousko-Uherska.¹⁶

Srbští sociální demokraté odmítali názory Sakazova (a ovšem i názory Cunowa). D. Popović vysvětloval srbské představy o Makedonii v řadě článků, mimo jiné koncem roku 1917 také ve vídeňském časopise „Der Kampf“. Popović se domníval, že národnostní otázku vyřeší až socialistická revoluce, a proto pro přítomnost požadoval přístup Srbska k Egejskému moři (k Soluni). Popović v zásadě uznával celistvost Makedonie v příští balkánské federaci a její autonomní postavení, které umožní svobodný vývoj a ekonomickou nezávislost celému Balkánu.¹⁷

Po skončení rozhovorů s delegacemi jednotlivých socialistických stran (znovu připomeňme, že delegace dohodových států nedostaly od svých vlád povolení k cestě do Stockholmu) vydal holandsko-skandinávský komitét v říjnu 1917 „Manifest poselstev neutrálních zemí ve Stockholmu“. V tomto „návrhu míru“, určeném všem stranám Mezinárodního dělnického sdružení, se úvodem konstatuje, že žádná válčící strana nemá naději na konečné vítězství a že je proto třeba uzavřít mír „na podkladě status quo ante s korekturami, které budou řešit problémy, jež byly podnětem války nebo se staly zdrojem konfliktu“. V „manifestu“ se žádala obnova samostatnosti Belgie a vrácení Alsaska-Lotrinska Francii – ale řešení dalších národnostních poměrů a problémů „nesmí zdržovat uzavření míru“. Ale přece jen byla zdůrazněna zásada „svobody národnosti“ jako podklad pro řešení „mezinárodních otázek“. Rozuměla se tím „mezinárodní úprava národnostní autonomie“. Rezoluce holandsko-skandinávského komitétu doporučovala: „Státy složené z několika národností promění se ve spolkové státy; území převážně obývaná určitou národností, ustaví se jakožto poli-

¹⁶ O. Ivanovski, *Balkanskite socialisti i makedonskoto prašaně*, Skopje 1970, str. 386 ad.

¹⁷ K tomu viz u Strugara a Ivanovského, dále D. Popović, *Um Makedonien*, *Der Kampf*, roč. 10. č. 11–12, 1917, 334–343.

tické autonomní distrikty těchto spolkových států, a jejich národnostní menšiny používají tam kulturní svobody.“ Autoři „návrhu míru“ tedy trvali na obnově Belgie a na provedení autonomie Vlámů a Valonů, na řešení alsasko-lotrinské otázky hlasováním lidu, žádali obnovu Srbska a jeho spojení s Černou Horou. Srbsko i Bulharsko a Řecko měly mít svobodný přístup k Soluni. Bulharsko mělo dostat část Makedonie až k Vardaru. Dále se žádalo „zbudování svobodného a nezávislého Polska s autonomií pro židovské a jiné menšiny“, ale „polské okresy Rakouska a Německa obdrží co možná dalekosáhlou autonomii“ — což znamenalo, že Polsko nemělo dostat Halič nebo Poznaňsko. Územní autonomie byla žádána i pro národy Ruska v rámci federativní republiky, se kterou by zůstalo spojeno i „neodvislé Finsko“. Jmenovitě bylo vyjádřeno i „řešení české otázky“, a to ve smyslu „spojení souvislých okresů obývaných Čechy“ v rámci „spolkového státu Rakousko-Uherska“. Dále se žádala „politická nezávislost a hospodářská rovnost“ Irska „v rámci Velké Británie“, smírné řešení severošlesvické otázky, nezávislosti turecké Arménie, mezinárodní řešení židovské otázky formou „personální autonomie“ v Rusku, Rakousku, Rumunsku a Polsku — a ochrana židovské kolonizace v Palestíně.¹⁸

Pořadatelé stockholmské konference a autoři „návrhu míru“ sice děkovali „zejména ruské revoluci“, ale její základní heslo o sebeurčení národů vykládali nerevolučně.

Z Á V Ě R

V poslední kapitole byly probírány představy a plány oficiálních vedení socialistických stran. Pokud jde o nálady a smýšlení členských mas těchto stran a vůbec i ostatních neorganizovaných dělníků a pracujících lidí podrobených národů, tu lze stručně konstatovat, že se již v období březen—říjen 1917 volalo u nás, v Polsku nebo na Balkáně: Uděláme to jako v Rusku! Myšlenka „míru bez anexí a na základě sebeurčení národů“ se stala heslem mnoha demonstrací a manifestací v období před listopadem 1917. Z dějin dělnického hnutí v období březen—říjen 1917 víme, že od léta 1917 dochází k určitému zlomu v revoluční spontanitě, když červencové události v Rusku byly někdy vysvětlovány jako porážka nejen bolševiků, ale snad i revoluce. Ale již v říjnu 1917 se začalo znovu psát o bolševicích, o jejich sílícím vlivu na masy — a nebylo jistě náhodou napsáno v jednom z českých dělnických časopisů: „V úspěchu revolucionářských dělníků a sedláků ruských leží také osud bojujícího proletariátu všech zemí.“

Tento citát z rezoluce organizace českých centralistických sociálních demokratů ze severovýchodní Moravy a Slezska nelze ovšem interpretovat tak, jako by všichni čeští dělníci věřili a spoléhali na pokračování revoluce v Rusku a na vítězství bolševiků. Není však pochyb o vlivu Únorové revoluce v tom smyslu, že naprostá většina českého dělnictva přijala ideu československé státní samostatnosti; Šmeral mluvil ve Stockholmu o „mystické víře ve vlastní samostatnost“ u 95 % příslušníků národa! Na sílu

¹⁸ Akademie, roč. 22, č. 2 (listopad 1917), 65—68.

této víry v uskutečnění československé státní samostatnosti měla rozhodující vliv hesla revoluce v Rusku. Postupné poznávání cílů zahraničního odboje prof. Masaryka a jeho druhů, ovšem ovlivňovalo smýšlení našich lidí v tom směru, že o státní samostatnosti našich národů bude rozhodnuto na „mírové konferenci“, že se zkrátka a dobře svoboda našich národů stane nebo již stává „mezinárodní záležitostí“. A tak se stávalo heslo práva na sebeurčení národů některým našim lidem heslem spíše pro futuro a nikoli směrnicí pro bezprostřední revoluční akci. Po pravdě řečeno v období před listopadem 1917 mohli u nás pochopit jen někteří jednotlivci, že existuje zásadní rozdíl ve výkladu práva na sebeurčení národů, tak jak je hlásali v Rusku bolševici a jak je používali a interpretovali představitelé buržoazního zahraničního odboje. V hesle práva národů na sebeurčení se u nás — máme na mysli především dělnické hnutí — vidělo hlavně spravedlivější uspořádání národnostních vztahů v monarchii, její přeměna ve spolkový stát národních celků, potom teprve úplná samostatnost — a až nakonec (a ojedinele) prostředek k rozvinutí revolučního boje i za sociální osvobození ve spolupráci s dělnictvem jiných národů. Tato problematika tří typů „orientace“ byla v naší literatuře již dostatečně vysvětlena. Můžeme k tomu dodat, že tyto tři typy orientace byly zřejmě a také odlišné zejména v jihoslovanském socialistickém hnutí (sjednocení rakousko-uherských Jihoslovanů, samostatná Jugoslávie a socialistická balkánská federace).

V období března—října 1917 převládaly v českém a jihoslovanském socialistickém hnutí dvě varianty „orientace“: austromarxistická (s různými odchylkami od více prorakouské až k více „národní“ anebo i balkánsko-podunajsko federativní) a prodohodová; třetí — revolučně „proruská“ orientace — byla ještě slabá. Do určité míry platí toto schema také pro polské socialistické hnutí, ale s tím rozdílem, že od léta 1917 slábla orientace austroněmecká (PPS i SD Haliče přecházely od léta 1917 na orientaci prodohodovou) a že tu byla již v létě 1917 silná orientace „ruská“. Proti-okupantské hnutí v Polsku bylo již v období března—října 1917 zároveň sociálně třídním a revolučním hnutím, kterému sice vtiskovala PPS ráz národní (samostatné Polsko ze všech polských zemí), kdežto SDKPiL rozebírala všechny plány obnovy Polska jako akty buržoazní politiky, které překážejí rozvoji socialismu. SDKPiL i PPS-levice odmítaly plány ruské Prozatímní vlády na vytvoření sjednoceného Polska spojeného vojensky s Ruskem. Jako již dříve SDKPiL, přijímala v průběhu roku 1917 také PPS-levice postupně leninskou ideu skončení války přeměnou ve válku občanskou.

Na první pohled by se dalo říci, že čím blíže k Rusku, tím blíže měli neruší socialisté k revoluční strategii a taktice. Jak známo, přijímali SDKPiL již v předválečných letech a znovu za války stanoviska blízká rozhodnutím bolševické strany. Členové SDKPiL patřili v revolučním Rusku již před listopadem 1917 ke stoupencům ideje mezinárodní proletářské revoluce, o které se již od roku 1917 věřilo, že se rozšíří po celé Evropě: a tato celoevropská či světová revoluce měla rozřešit i „polskou otázku“ spolu s jinými „národními otázkami“ v rámci socialistické společnosti. SDKPiL proto neviděla potřebu vytyčovat nějaká konkrétní hesla samostatnosti Polska a nepovažovala ani v roce 1917 za vhodné vyhlášovat právo národů

na sebeurčení, protože takové právo by se týkalo i buržoazie! Členové SDKPiL nebyli „beznárodní“ a právem o sobě smýšleli jako o nejdůsledněji „národních“ Polácích, protože statečně bojovali proti okupantům: nejdůsledněji upozorňovali polské pracující masy na reakční plány „samostatnosti“ Polska v rámci Německa či pod jeho patronací. Objektivně však působilo toto odmítání ideje samostatnosti Polska jako odmítání samostatnosti vůbec: „ruská“ orientace SDKPiL byla tedy namnoze levou úchylkou (v národnostní otázce), kterou Lenin kritizoval.

Zmíněnou „ruskou“ orientaci v českém anebo i slovenském a také v jihoslovanském socialistickém hnutí představovali v roce 1917 ti socialističtí dělníci, kteří se nacházeli jako zajatci nebo členové dobrovolnických a jiných vojenských jednotek v Rusku. Březen 1917 postupně umožňoval rozvinout činnost socialistů českých, jihoslovanských (slovenských, chorvatských a srbských), rumunských a dalších jiných, kteří se nacházeli v Rusku. Těžiště činnosti těchto zahraničních socialistů je až v období po listopadu 1917 (účast v Rudé armádě!), ale přece jen byly vysloveny v prostředí zahraničních socialistických organizací už před listopadem 1917 představy a plány, v nichž bylo interpretováno mimo jiné i právo národů na sebeurčení třídně revolučně — jako syntéza národně osvobozeneckých a internacionálně socialistických úkolů.

A také čeští a slovenští socialisté v Rusku, kteří ještě na jaře a v létě 1917 uznávali vedení Čs. národní rady, stupňovali své revoluční protirakušáctví až v očekávání „velké světové revoluce sociální a proletářské“: věřili, že tato revoluce, která začala v Rusku, „bude pokračovat po válce i doma ve vlasti a v celém světě“. Leví čeští a slovenští socialisté z řad zajatců v Rusku se stavěli v říjnu 1917 „pevně na program mezinárodní sociální demokracie“. Jako Češi i jako socialisté přijímali program vybudování „československé republiky“, protože považovali „samostatnost našeho státu za nutnou etapu ke zdemokratizování českého národa a k provedení tohoto ideálního socialistického řádu“. Ve svém časopise Svoboda, jehož první číslo vyšlo 19. října (tedy 1. listopadu) 1917, konstatovali levicovní socialisté z kyjevské organizace: „Jsme přesvědčeni, že svoboda českého národa může být nejlépe zabezpečována jen po boku svobodného národa ruského, a proto chceme ze všech sil pracovat na upevnění ruské svobody“. Čeští leví socialisté v Rusku se hlásili „k velkému a vznešenému heslu ruské revoluce — míru bez anexí a kontribucí a na základě sebeurčení národů“. V představách českých socialistů z té doby vidíme přesřilíšný optimismus: byli naplněni vírou, že heslo práva národů na sebeurčení „dovolí vytvořit československou republiku“, a věřili dokonce, že potom „se dosáhne mírového soužití všech národů“ — ale tento optimismus byl již optimismem revolučním. O měsíc, o dva se situace opakovala doma — a v širším měřítku: také u nás se věřilo, že po deklaracích sovětské vlády o sebeurčení národů bude možné toto sebeurčení uskutečnit.

OBSAH

1. První světová válka a možnost vzniku nových národních států:

Program připravovaného X. kongresu MDS ve Vídni. Projevy představitelů vlád válečnických států o „osvobození národů“. Ohlas dohodové propagandy v Rakousku (Renner) a v Německu (Bernstein). Odmitání tendencí vzniku národních států (Pistinner, Trockij, Fehlinger). Válečné cíle centrálních mocností. Naumannova „mitteleuropa“. Česká a jihoslovanská emigrace proti „pangermánské mitteleuropě“. Německé plány s „Královstvím polským“ a s rozbitím Ruska.

2. Postoj socialistických stran k „obraně vlasti“, k „osvobození národů“ a k právu národů na sebeurčení:

a) Socialisté v dohodových státech: Jejich vstup do vlád v Belgii a ve Francii, později v Itálii. Odpor a souhlas s „obranou vlasti“ v Anglii. Situace v Rusku. Protiněmecké nálady francouzských socialistů: jejich heslo „až do vítězství.“

b) sociální demokracie v Německu a Rakousku-Uhersku: „Vítězství nebo porážka!“ Quessel, Heintz a další o „právu velkých národů“. Cunow: právo na státní samostatnost je nemarxistické. Liebknecht proti „obraně“ a proti přepadení Belgie. Austerlitz o „dni německého národa“. Renner proti „ruskému barbarství“. Opozice kolem Bedřicha Adlera proti mitteleuropě, ale pro status quo v národnostní otázce. Maďarští socialisté (Garami) pro integritu Uher..

c) Neutrální státy: Konference socialistů v Kodani a pak v Haagu. Akce ve Švýcarsku (Grimm) a heslo „Spojené státy evropské“.

d) Balkán: Idea balkánské federace. Bulhaři a Srbové o Makedonii. Kr. Rakovski proti orientaci na Dohodu nebo centrální státy.

e) Nerovnoprávné národy Ruska a Rakouska-Uherska: Národní sekce SDSR proti válce. SDKPIL s bolševiky. PPS a SD Haliče pro orientaci na centrální mocnosti. Čs. sociální demokracie nucen i ze zásady proti Dohodě. Jihoslovanští socialisté rozpuštění.

3. „Zimmerwaldská internacionála“: Diskuse ruských socialistů o podstatě imperialismu. Trockij a Axelrod o „zhroutilí národních států“. Bernská konference zahraničních sekcí SDSR (bolševiků). Konference socialistických žen a socialistické mládeže na jaře 1915. Příprava konference v Zimmerwaldu. Heslo práva národů na sebeurčení v Manifestu zimmerwaldské konference. Námitky levých Poláků a Rusů proti heslu sebeurčení v období imperialismu a přípravy socialistické revoluce. Konference v Kienthalu.

4. V. I. Lenin (1914–1916): Leninovo pojetí přeměny války ve válku občanskou. Právo na sebeurčení podmínkou internacionální spolupráce. Proti argumentům levých socialistů o zbytečnosti práva na sebeurčení. Rozdělení úkolů socialistů vládnoucích a podmaněných národů. Leninův názor na malé a velké státy za socialismu. Otázka kontrarevolučních národů. Názor na Rakousko-Uhersko.

5. Karel Kautsky. Diskuse s Cunowem: Kautsky proti „rozkołu“ ve straně. Sebeurčení národů — ale ne pro pruské Poláky? Teorie velkostátů u Cunowa. Kautsky uznává tendence k národním státům. Proti Naumannově „mitteleuropě“. Mechanismus národního hnutí. Samostatné národní státy potřebují přístup k moři. Předvídaní revoluce v Rusku.

6. Rennerovy představy „obnovy Rakouska“ jako „nadnárodního“ státu: Strach z Ruska. Němectví a všenněmectví v německo-rakouské sociální demokracii. Zapojení Rakouska do „střední Evropy“. Rennerovo pojetí nacionalismu a „národnostního principu“. Idea „nadnárodního státu“. Program pro Rakousko-Uhersko a pro východní Evropu: kulturní autonomie.

7. Jednání o mír na přelomu let 1916–1917. Unorová revoluce v Rusku: Wilsonovy nabídky „míru bez vítězů a poražených“. Nóta dohody z 10. ledna o „rekonstrukci

Evropy“. Wilson pro autonomii národů habsburské monarchie. Postoj sociálně demokratických stran k akcím za sjednání míru.

Revoluce v Rusku. Miljukov o „svobodné“ střední a jihovýchodní Evropě. Rezoluce Petrohradského sovětu o míru bez anexí a na základě sebeurčení národů. Rozdílné pojetí hesla práva na sebeurčení národů u menševiků a bolševiků. Leninovo heslo sebeurčení pro Finsko, Chivu a další. Myšlenka „svazového státu“.

8. *Ohlas hesel ruské revoluce (Německo a Rakousko-Uhersko)*: Hesla ruské revoluce posilují boj za mír, sebeurčení národů a socialismus. Pravicové vedení sociální demokracie v Německu vítá úsilí „míru bez kontribucí“. Kautského práce o národnostní otázce z roku 1917. Jeho pojetí sebeurčení národů jako demokratického požadavku. Projev buržoazně demokratických stran německých a maďarských národů habsburské monarchie pro sebeurčení a pro „nové Rusko“. Německorakouská sociální demokracie nadále pro „nadmárodní stát“. Renner proti „osvobozenecké ideologii“. Rennerovo úsilí o „rakouskou internacionálu“. Sjezd německorakouské strany v říjnu 1917 nadále pro národnostní autonomii a krajské zřízení. Vystoupení opozice (O. Bauer a další) proti „černožlutému patriotismu“ Karla Rennera.

9. *Jednání ve Stockholmě o územních úpravách v Evropě*: Vznik holandsko-skandinávského organizačního komitétu na půdě Mezinárodního socialistického byra. Kladný vztah německé a německorakouské sociální demokracie ke konferenci ve Stockholmě. Stanovisko většinové německé sociální demokracie pro kulturní autonomii národů habsburské monarchie. Delegace Nezávislé sociálně demokratické strany Německa zaujala příznivější postoj. Německorakouská strana proti „územnímu rozhraničení ve střední Evropě“. Podobně i maďarská strana pro integritu Uher a rakousko-uherské říše. Národnostní otázka v čs. sociální demokracii v prvních jarních měsících roku 1917. Šmeral proti „náravníkovým státům“. Delegace čs. sociální demokracie ve Stockholmu v červnu 1917 proti německorakouskému stanovisku a pro „utvoření samostatného státu v rámci federativně vybudovaného dunajského soustátí“ i se Slováky. Návrhy na federalizaci východní i jihovýchodní Evropy. Diskuse o národnostní otázce v čs. sociální demokracii. Hudec proti marxismu. Centralisté pro program německorakouské strany. Memorandum čs. zahraničních socialistů (Prokop Maxa).

Polská otázka a polští socialisté pro samostatné Polsko. Jihoslovanské delegace ve Stockholmě: Slovinci pro autonomii ve společném státě, chorvátsko-slavonští a bosensko-hercegovští socialisté pro sjednocení Jihoslovanů a pro balkánskou federaci. Diskuse mezi bulharskými a srbskými socialisty o Makedonii (Sakazov, Popović). „Manifest poselstev neutrálních zemí ve Stockholmě“ z října 1917: v podstatě status quo ve střední Evropě a jinde a přeměna mnohonárodnostních států ve spolkové státy.

Závěr: tři typy „orientace“ dělnického hnutí ve výkladu hesla práva národů na sebeurčení v období března–listopad 1917: austromarxistická, prohododová a ruská revoluční. Třetí orientaci představují zejména ti socialisté, kteří se nacházeli v Rusku. Nejdůležitější revoluční orientace v prostředí SDKPiL, která však byla namnoze úchylnou v národnostní otázce. Náznak syntézy národně osvobozeneckého boje a proletářské revoluce.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Первая мировая война и возможность создания новых национальных государств: Программа X-го конгресса Международной рабочей ассоциации в Вене. Лозунги „освобождения наций“. Бернштейн о возможности образования маленьких государств. Реннер, Пистинер, Троцкий, Фелингер против идеи маленьких государств. Военные цели центральных держав. Чешские и югославские эмигранты против пангерманской центральной Европы.

2. Социалдемократические партии о лозунгах „обороны родины“, „освобождения наций“ и самоопределения народов:

а) В державах Антанты: Социалистические лидеры вступают в правительства. За и против обороны родины в Англии. Русские социалисты.

б) В центральных державах: Квесель (Quessel), Геинль (Heinl), Кунов (Cupow) против самоопределения. Либкнехт и Люксембургова против войны и против обороны родины. Реннер против „русского варварства“. Ф. Адлер против „центральной Европы“, но за статус-кво по национальному вопросу. Гарамп (Garami) за интеграцию Венгрии.

в) Нейтральные государства: Конференция в Копенгагене и Гааге. Швейцары (Гримм) за сотрудничество социалистов-интернационалистов. Лозунг „Соединённых Штатов Европы“.

г) Балканы: Идея балканской федерации. Болгары и Сербь о Македонии. Хр. Раковский против ориентации на Антанту и на центральные державы.

д) Неравноправные нации России и Австро-Венгрии: СДКПиЛ с большевиками. ППС и СД Галиции за центральные державы. Чешская СД против Антанты.

3. Циммервальдский Интернационал: Дискуссия российских социалистов о тенденциях империализма. Бернская конференция зарубежных секций РСДРП 1915 г. Конференция социалистических женщин и социалистической молодежи. Право самоопределения в Манифесте циммервальдской конференции. Возражения левых социалистов против лозунга самоопределения. Конференция в Киянтале.

4. В. И. Ленин: Самоопределение как условие международного сотрудничества. Ленин против возражений левых. Ленин о маленьких и великих государствах. Вопрос о контрреволюционных нациях. Ленин об „австрийском типе развития“.

5. К. Каутский и его дискуссия с Куновым: Каутский за самоопределение — но не и для прусских Поляков? Теория империй у Г. Кунова. Каутски против „центральной Европы“. Механизм национальных движений. Маленьким национальным государствам нужен доступ к морю.

6. Идея Карла Реннера о „восстановлении Австрии“: Чувство немецства немецких социалистов в Австрии. Реннер за „центральную Европу“. Его идея „наднациональной державы“. Программа для австрийской монархии: культурная автономия.

7. Мирные переговоры 1916—1917 гг. и Февральская революция: Мирное предложение В. Вильсона и его предложение автономии народам Австро-венгерской монархии. Социал-демократические партии о лозунге мира. Февральская революция. Миллюков о „свободной средней и юговосточной Европе“. Петроградский Совет за мир на основании самоопределения наций. Меншевики и большевики о самоопределении в России. Идея Ленина „союзного государства“.

8. Лозунги Февральской революции в Германии и в Австрии: Германская СД за мир без контрибуций. Новые работы К. Каутского по национальному вопросу. Буржуазно-демократические партии неравноправных наций в Австрии за самоопределение и за „новую Россию“. Реннер против „освободительной идеологии“. Съезд немецко-австрийской СД за культурную автономию. Оппозиция (О. Бауэр) против „чёрно-жёлтого патриотизма“.

9. Мирные переговоры в Стокгольме 1917 г.: Голландско-скандинавский комитет. Германские и немецко-австрийские социалисты за мирные переговоры в Стокгольме.

Германские социал-демократы за культурную автономию народов австро-венгерской монархии. Немецко-австрийская делегация против „разграничения центральной Европы“. Магьярские социалисты за интегритет Венгрии. Национальный вопрос в чешской СД. Шмерал против „буферных государств“. Чешская делегация в Стокгольме за создание государства Чехов и Словаков в „Дунайской федерации“. Меморандум чешских социалистов-эмигрантов. „Польский вопрос“. Югославские делегации: за автономию, за югославянское государство, за балканскую федерацию. Сербь и Болгары о Македонии (Саказов и Попович). Манифест посланников нейтральных государств в Стокгольме: за статус-кво в центральной Европе и за преобразование многонациональных держав в федерации.

Заключение: Несколько вариантов права самоопределения в чешской и югославской СД. Отклон от ориентации на Австро-Венгрию (Чехи) или на центральные державы (Поляки). Продолжающее влияние австромарксизма на теорию самоопределения наций. „Российский вариант“ права на самоопределение прежде всего у социалистов находящихся в России.

*

Из названия глав и краткого содержания основных проблем вытекает, что эта работа является вкладом в историю права самоопределения наций в период Первой мировой войны. Автор анализирует произведения В. И. Ленина, К. Каутского, К. Реннера, К. Либкнехта, Р. Люксембург, Кунова, Шмерала, Поповича, Саказова, Раковского и др. по данному вопросу.

Работа является продолжением книги того же автора „Национальные программы для средней и юговосточной Европы 1848—1914 гг. От Маркса по Ленина“ (Брно 1971).

I N H A L T

1. Der erste Weltkrieg und die Möglichkeit der Entstehung neuer Nationalstaaten: Die Nationalitätenfrage auf dem X. Kongresse der Internationalen Arbeiter-Assoziation. Die Losungen von der „Befreiung der Völker“. Bernstein über die Möglichkeit der Entstehung und des Bestandes von neuer kleinen Nationalstaaten. Renner, Pistiner, Trockij, Fehlinger zweifeln diese Möglichkeit und lehnen die Idee der kleinen Staate ab. Kriegsziele der Zentralmächte. Die tschechische und südslawische Emigration gegen das „pangermanische Mitteleuropa“.

2. Sozialdemokratische Parteien.

a) In den Ententen-Staaten: Sozialisten treten in die Regierungen ein. Für und gegen die Verteidigung des Vaterlandes in England. Antideutsche Stimmungen in Frankreich.

b) In den Ländern der Zentralmächte: Quessel, Heintz und andere für das Recht der großen Nationen. Cunow gegen das Recht jedes Volkes auf die Selbständigkeit. Liebknecht und Luxemburg gegen den Krieg und gegen die „Verteidigung des Vaterlandes“. Renner gegen die „russische Barbarei“. F. Adler gegen „mitteleuropa“, gegen Renner, aber für status quo in der Nationalitätenfrage. Garami für die Integrität Ungarns.

c) In den neutralen Ländern: Die Konferenzen von Kopenhagen und Haag. Die Schweitzer (Grimm) für die Erneuerung der internationalen Arbeiterbewegung. Die Parolle „Vereinigte Staate Europas“.

d) Balkan: Die Idee von Balkan-Fedération. Bulgaren und Serben über Makedonien. Chr. Racovski gegen die Orientierung an die Entente oder an die Zentralmächte.

e) Die sozialistischen Parteien der nicht gleichberechtigten Völker Rußlands und Österreich-Ungarns: Die nationalen Sektion der SDAPR gegen den Krieg, SDKPiL mit Bolschewiken, PPS (Polnische Sozialistische Partei-Fraktion) und PSDP (Polnische Sozialdemokratische Partei Galiziens) für die Orientierung an die Zentralmächte. Tschechische Sozialisten zwangsweise und auch grundsätzlich gegen die Entente.

3. Die Internationale von Zimmerwald: Russische Sozialisten über die Tendenzen des Imperialismus. Dne Konferenz der SDAPR(B) in Bern. Die Konferenzen der sozialistischen Frauen und der sozialistischen Jugend. Das Selbstbestimmungsrecht im Manifest der Konferenz von Zimmerwald. Einwände der linken Sozialisten gegen das Selbstbestimmungsrecht der Nationen. Die Konferenz von Kienthal.

4. V. I. Lenin: Das Selbstbestimmungsrecht als Bedingung der internationalem sozialistischen Bewegung. Gegen die Einwände der Linken. Ansichte über kleine und große Staate. Die Frage der kontrarevolutionären Völker. „Das österreichische Modell der Entwicklung (des Zerfalles).“

5. Karl Kautsky: Kautsky für Selbstbestimmungsrecht — aber nicht für preussische Polen? Diskussion mit Cunow. Kautsky gegen die Theorie der großen Staate und gegen Naumanns Mitteleuropa. Der Mechanismus der nationalen Bewegungen. Selbständige nationalen Staate brauchen den Zugang zum Weltmeer.

6. Renners Idee von der „Erneuerung Österreichs“: Das Deutschtum in der österreichischen Sozialdemokratie. Renner für Naumanns Mitteleuropa. Die Idee des „supranationalen Staates“. Das Programm für Österreich und für Osteuropa: kulturelle Autonomie.

7. Die Friedensverhandlungen an der Wende 1916–1917. Die Februarrevolution: Wilsons Friedensangebot. Die Entente für „Rekonstruktion von Europa“. Die Stellungnahme der Sozialdemokraten. Die Revolution in Rußland. Miljukov über das „freie Mittel- und Südosteuropa. Die Resolution des Petrograder Sowjets für den Frieden auf Grund des Selbstbestimmungsrecht. Lenins Idee des „Bundesstaates“.

8. *Widerhall der russischen Parollen in Deutschland und Österreich-Ungarn:* Die deutsche SD für den Frieden ohne Kontributionen. Neue Arbeiten von K. Kautsky über die Nationalitätenfrage. Die bürgerlichen Parteien der nichtdeutschen und nichtmagyarischen Völker in Österreich-Ungarn für das Selbstbestimmungsrecht und für „neues Rußland“. Renner gegen die „Befreiungsideologie“. Der Parteitag der deutsch-österreichischen SD für die nationale Autonomie. Die Opposition (O. Bauer) gegen den „schwarz-gelben Patriotismus“.

9. *Die Verhandlungen in Stockholm im Jahre 1917:* Das holländisch-skandinavische Komitee. Deutsche Mehrheitssozialisten für die kulturelle Autonomie der österreich-ungarischen Völker. Deutsch-österreichische Delegation gegen die „Grenzregelung in Mitteleuropa“. Magyarische Sozialisten für die Integrität Ungarns. Die Nationalitätenfrage in der tschechoslawischen SD. Šmeral gegen die „Puffer-Staate“. Die tschechische Delegation in Stockholm für gemeinsame Staatlichkeit der Tschechen und Slowaken im Rahmen der „Donau-Föderation“. Die polnische Frage in Stockholm. Südslawische Delegationen: Slowenen für die Autonomie im Rahmen einer Donau-Föderation, Kroaten-Slawonier für den südslawischen Staat und für eine Balkan-Föderation. Serben und Bulgaren „um Makedonien“ (Sakazow und Popović) „Das Manifest der Abgestandten von neutralen Staaten in Stockholm“ (status quo in Mitteleuropa und Umbau der Vielvölkerstaate in Bundesstaate).

Schluß: Mehrere Deutungen des Selbstbestimmungsrechts der tschechischen, südslawischen und polnischen Arbeiterbewegung. Abschwächung der Orientierung auf Österreich oder auf die Zentralmächte, aber weiter starker Einfluß der austromarxistischen Auffassung des Selbstbestimmungsrechts. Verstärkung der Orientierung auf die Entente-Staate. „Russische Variante“ hauptsächlich bei den Sozialisten, die sich damals in Rußland befanden.

Aus den Benennungen der einzelnen Kapitel und aus der knappen Aufzählung der Hauptprobleme geht hervor, daß die vorgelegte Abhandlung ein Beitrag zur Geschichte des Selbstbestimmungsrechtes während des ersten Weltkrieges ist. Der Verfasser interpretiert das Werk von V. I. Lenin, K. Kautsky, K. Renner, O. Bauer, R. Luxemburg, K. Radek, H. Cunow, Bucharin, Pjatakow, Šmeral, Tůma, Popović, Sakasov, Rakowski u. a. Diese Abhandlung bindet an das Buch „Die Nationalitätenprogramme für Mittel- und Südostmitteleuropa. Die sozialistische Theorie der Nationalitätenfrage in Jahren 1848–1914 (Von Marx zu Lenin), Brno 1971.